

Kozenkow Judit

Rendszerváltás, intézmények és gazdasági növekedés

Világgazdasági Tanszék

Témavezető:

Benczes István, Dr. habil.

Egyetemi docens

A Bíráló Bizottság névsora:

**Nemzetközi Kapcsolatok
Doktori Iskola**

Rendszerváltás, intézmények és gazdasági növekedés

**Az intézmények szerepe Lengyelország és Magyarország gazdasági
teljesítményében 1990 és 2010 között**

Ph.D. értekezés

Kozenkow Judit

Budapest, 2011

TARTALOMJEGYZÉK

ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	7
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	9
I. FEJEZET: BEVEZETÉS.....	12
II. FEJEZET: ELMÉLETI KERET: A NÖVEKEDÉS MAGYARÁZATAI ÉS A RENDSZERVÁLTÓ FOLYAMATOK ÉRTELMEZÉSE	21
2.1 A neoklasszikus közgazdaságtan és a növekedés	21
2.2 A neoklasszikus elmélet kritikái és a kialakuló új irányzatok	23
2.2.1 <i>A mainstream kihívásai és kritikái</i>	24
2.2.2 <i>Új irányzatok megjelenése</i>	25
2.3 Az új intézményi közgazdaságtan.....	30
2.3.1 <i>Az intézményi közgazdaságtan eredete és fejlődése</i>	30
2.3.2 <i>A neoinstitucionalizmus elméleti alapvetései</i>	31
2.3.3 <i>Az intézmények definiálása</i>	34
2.3.4 <i>Az intézmények csoportosítása</i>	36
2.3.5 <i>Az intézmények mérése</i>	37
2.3.6 <i>Intézmények és gazdasági növekedés</i>	41
2.3.7 <i>Empirikus eredmények</i>	46
2.3.8 <i>Az intézményi modellek hibái</i>	48
2.4 A rendszerváltás, mint intézményi változások folyamata.....	50
2.4.1 <i>Mi a rendszerváltás?</i>	50
2.4.1.1 <i>Kornai János nyomán</i>	50
2.4.1.2 <i>Gedeon Péter nyomán</i>	53
2.4.1.3 <i>Gerard Roland nyomán</i>	54
2.4.1.4 <i>A társadalmi dimenzió megjelenése</i>	55
2.4.2 <i>A rendszerváltás neoklasszikus szemszögből</i>	56
2.4.3 <i>Rendszerváltó folyamatok – intézményi változások</i>	59
2.5 Összegzés	63
III. FEJEZET: LENGYELORSZÁG	65
3.1 A piacgazdaság és demokrácia irányába tett lépések a szocializmus alatt	66
3.2 A makrogazdasági teljesítmény áttekintése	69
3.3 Formális intézmények: politikai és gazdasági folyamatok a rendszerváltás alatt és az azt követő években	78
3.3.1 <i>Transzformációs recesszió, stabilizáció: 1990-1992</i>	79
3.3.1.1 <i>Választások, változások a politikai porondon</i>	79
3.3.1.2 <i>Makrogazdasági stabilizáció sokkterápiával</i>	81
3.3.2 <i>Felpörgő gazdaság, stabil növekedés: 1993-2000</i>	83
3.3.2.1 <i>Lassan konszolidálódó politikai viszonyok</i>	83
3.3.2.2 <i>Stabilizációból strukturális átalakításokba, intézményépítésbe</i>	85
3.3.3 <i>Lassulás, gyorsulás: 2001-2007</i>	89
3.3.3.1 <i>Gyenge végrehajtói hatalom, előrehozott választások</i>	89

3.3.3.2	<i>Kis lépések gazdaságpolitikája</i>	90
3.3.4	<i>Recesszió nélküli válságkezelés: 2008-2010</i>	92
3.3.4.1	<i>Stabil politikai viszonyok</i>	92
3.3.4.2	<i>Válságkezelés és hitelmegállapodás</i>	93
3.3.5	<i>A kialakult formális intézmények</i>	94
3.4	Informális intézmények: lengyel társadalmi sajátosságok	96
3.5	Összegzés	103
IV.	FEJEZET: MAGYARORSZÁG	105
4.1	A piacgazdaság és demokrácia irányába tett lépések a szocializmus alatt	105
4.2	A makrogazdasági teljesítmény áttekintése	109
4.3	Formális intézmények: politikai és gazdasági folyamatok a rendszerváltás alatt és az azt követő években	118
4.3.1	<i>Transzformációs recesszió, stabilizáció: 1990-1994</i>	118
4.3.1.1	<i>Politikai történések a demokrácia megszilárdulásától a következő választásokig</i>	119
4.3.1.2	<i>Kezdeti gazdaságpolitikai lépések</i>	120
4.3.2	<i>Külgazító intézkedések, felgyorsult gazdasági növekedés: 1995-2001</i>	123
4.3.2.1	<i>Politikai folyamatok, kormányváltások</i>	123
4.3.2.2	<i>A Bokros-csomag és további gazdaságpolitikai döntések</i>	125
4.3.3	<i>A „neokádárizmus” időszaka: 2001-2006</i>	127
4.3.3.1	<i>Választási kampányok, politikai csaták</i>	128
4.3.3.2	<i>Gazdaságpolitikai tétlenség, elhibázott döntések</i>	129
4.3.4	<i>Megszorítások és recesszió: 2006-2010</i>	130
4.3.4.1	<i>Politikai viharok, váltások</i>	131
4.3.4.2	<i>Megszorító intézkedések, „második reformkorszak”</i>	132
4.3.5	<i>A kialakult formális intézmények</i>	134
4.4	Informális intézmények: magyar társadalmi sajátosságok	136
4.5	Összegzés	142
V.	FEJEZET: MAGYARORSZÁG ÉS LENGYELORSZÁG ÖSSZEHASONLÍTÁSA	144
5.1	A makrogazdasági teljesítmények összehasonlítása	144
5.2	A formális intézmények összehasonlítása	148
5.2.1	<i>A gazdasági intézmények összehasonlítása</i>	150
5.2.2	<i>A politikai intézmények összehasonlítása</i>	153
5.3	Az informális intézmények összehasonlítása	155
5.4	Kvantitatív megerősítés	157
5.5	Összegzés	159
VI.	FEJEZET: KONKLÚZIÓ	161
	FÜGGELÉK	169
	IRODALOMJEGYZÉK	177
	A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓK	189

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: Lengyelország és Magyarország gazdasági növekedése 1990 és 2010 között	14
2. ábra: Az intézmények és a gazdasági növekedés kapcsolata	18
3. ábra: A <i>European Values Study</i> felméréseiben résztvevő országok bővülése 1981 és 2008 között	40
4. ábra: A gazdasági teljesítmény eredői North szerint.....	41
5. ábra: Az intézmények Williamson-i elemzési szintjei	42
6. ábra: A gazdasági teljesítményt meghatározó folyamatok Acemoglu, Johnson és Robinson szerint	44
7. ábra: Az intézményi változás modellje Alston, Melo, Mueller és Pereira szerint	45
8. ábra: A klasszikus szocialista rendszer modellje Kornai szerint	51
9. ábra: A reál GDP éves növekedési üteme Lengyelországban 1990 és 2010 között	70
10. ábra: A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között	71
11. ábra: Az infláció alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között	72
12. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között	73
13. ábra: A költségvetési egyenleg alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között a GDP százalékában	74
14. ábra: Az államadósság alakulása Lengyelországban 1990 és 2009 között a GDP százalékában.....	75
15. ábra: A folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között a GDP százalékában	76
16. ábra: A külföldi közvetlen befektetések éves beáramlásának alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között	77
17. ábra: A bizalom, mint érték a lengyel társadalom körében.....	97
18. ábra: A döntési szabadságot élvezők aránya a lengyel társadalomban	98
19. ábra: Kiemelt emberi értékek a lengyel társadalomban	98

20. ábra: A szabályszegések elítélése a lengyel társadalom részéről.....	100
21. ábra: A társadalmi átalakulás formájának támogatottsága Lengyelországban 1990 és 2008 között	101
22. ábra: A lengyel társadalom érdeklődése a politika iránt 1990-ben és 2008-ban	101
23. ábra: A lengyel választási részvétel 1989 és 2010 között a szavazásra jogosultak százalékában	102
24. ábra: A reál GDP éves növekedési üteme Magyarországon 1990 és 2010 között	110
25. ábra: A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP (USD) alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között	111
26. ábra: Az infláció alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között.....	112
27. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között	113
28. ábra: A költségvetési egyenleg alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között a GDP százalékában	114
29. ábra: Az államadósság alakulása Magyarországon 1991 és 2009 között a GDP százalékában.....	114
30. ábra: A folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között a GDP százalékában	115
31. ábra: A külföldi közvetlen befektetések éves beáramlásának alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között.....	116
32. ábra: A bizalom, mint érték a magyar társadalomban.....	137
33. ábra: A döntési szabadságot élvezők aránya a magyar társadalomban.....	137
34. ábra: Kiemelt emberi értékek a magyar társadalomban.....	138
35. ábra: A szabályszegések elítélése a magyar társadalom részéről.....	139
36. ábra: A társadalmi átalakulás formájának támogatottsága Magyarországon 1990 és 2008 között	140
37. ábra: A magyar társadalom érdeklődése a politika iránt 1991-ben és 2008-ban	141
38. ábra: Lengyelország gazdasági növekedésének szakaszai 1990 és 2010 között	147
39. ábra: Magyarország gazdasági növekedésének szakaszai 1990 és 2010 között	147

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Az államszocializmus transzformációja Gedeon szerint	54
2. táblázat: A szocializmus és a kapitalizmus társadalmi ideológiái	56
3. táblázat: A liberális és szociáldemokrata irányzat főbb elvei a lengyel rendszerváltás kezdetén	81
4. táblázat: Lengyelország intézményi sajátosságai	103
5. táblázat: Részvételi arányok a magyar parlamenti és önkormányzati választásokon 1990 és 2006 között	141
6. táblázat: Magyarország intézményi sajátosságai	142
7. táblázat: Lengyelország és Magyarország szocialista rendszerbeli sajátosságai, valamint a legfőbb politikai és gazdasági folyamatok 1990 és 2010 között	148

Köszönetnyilvánítás

A disszertáció megírásához sok ember véleménye, támogatása és kritikája járult hozzá. Szeretnék kiemelten köszönetet mondani témavezetőmnek, Benczes Istvánnak és konzulensemnek, Mieke Meursnek szakmai segítségükért és iránymutatásaikért, fáradhatatlan építő kritikáikért és folyamatos biztatásukért. Köszönettel tartozom Blahó Andrásnak és Magas Istvánnak doktori tanulmányaim során mindvégig tanúsított szakmai támogatásukért és őszinte véleményükért. Fontos inspirációt jelentett számomra Gedeon Péter, Hámori Balázs, Douglass C. North, Elinor Ostrom és Wisniewski Anna munkássága, valamint disszertációm témájával kapcsolatban kifejtett őszinte véleménye és javaslatai. Szeretném továbbá hálámat kifejezni szüleimnek és férjemnek szeretetükért, megértésükért és céljaim eléréséhez nyújtott támogatásukért.

A Szerző

*„Sokkal lényegesebb szerepet szánnék az intézményeknek a társadalmakban.
Azok a hosszú távú gazdasági teljesítmény alapvető meghatározó tényezői.”*

(North 1990, p. 107)

I. FEJEZET

BEVEZETÉS

A kelet-közép-európai országokban 1989-ben lezajlott események, valamint a Szovjetunió összeomlása 1991-ben a második világháború óta fennállt szocialista tömb megszűnését eredményezte. A kétpólusú világrendet a maga elvetélt nemzetközi reformkísérleteivel, makrogazdasági egyensúlytalanságaival és pénzügyi zavaraival a felgyorsult globalizáció kora váltotta fel. A világgazdaság egésze szempontjából is jelentősnek tekintett változás azonban a korábban szocialista, rendszerváltó országok számára jelentette az igazi kihívást.

A rendszerváltás vagy tranzíció kifejezéssel illetett folyamatok, azaz a szocializmusból kapitalizmusba való komplex átmenet, a gazdaság, a politika és a társadalom szintjén egyaránt jelentkezett az addig szovjet befolyás alatt álló országokban. Kornai (2007) szerint a rendszerváltás akkor tekinthető lezárultnak, amikor a szocialista rendszer három elsődleges sajátossága már nem érvényesül, de már érvényesül a kapitalista rendszeré. Vagyis megvalósul a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés, az addigi állami tulajdon privatizációján keresztül a magántulajdon kiteljesedése, valamint a diktatúrából a demokráciába való átmenet az állampolgári jogok érvényesülésével. Az említett sajátosságok alapján a rendszerváltás számos országban, a volt szovjet tagköztársaságokban a mai napig nem fejeződött be, a kelet-közép-európai országokban ellenben az Európai Unióhoz való csatlakozással (2004-ben, illetve 2007-ben) lezárult.

A rendszerváltás folyamatai – a kezdetben mindenhol jelentkező, úgynevezett transzformációs visszaesés (Kornai 1993), amely a kibocsátás, a foglalkoztatás, a jövedelmek és az életszínvonal visszaesésével járt, valamint az elkerülhetetlen szerkezetátalakítás és intézményépítés – közben az egyes országok eltérő módszereket és átalakulási pályákat választottak, így mindezek következtében különböző gazdasági teljesítményt értek el. A rendszerváltás befejeződése, mint osztályozási szempont alapján, az előbb említett két országcsoporthoz mellett a tranzitológiai irodalom a rendszerváltó országokat számos egyéb szempont és mutatószám alapján is csoportosítja. Cernat (2006) három csoportot különít el a

gazdasági teljesítmény¹ alapján: J-alakú növekedési trendet követő országok (Lengyelország, Magyarország, Szlovénia), U-alakú ütemben fejlődők (Csehország, Észtország, Szlovákia), valamint L-alakú pályát bejárók (Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia). Havrylyshyn (2006) az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) tranzíciós indikátorai² alapján, a skálán magasabb értéket elérőktől az alacsonyabbak felé haladva öt csoportot különböztet meg: Közép-Európa, balti országok, Délkelet-Európa, a Független Államok Közösségének mérsékelt változásokat végrehajtott tagjai, valamint a legelmaradottabb FÁK országok (Fehéroroszország, Türkmenisztán, Üzbegisztán). Csaba (2009a) az állam méretét és az újraelosztás mértékét, a gazdasági fejlettség szintjét, valamint a gazdaság jellegét figyelembe véve négy csoportba sorolja az országokat a fejlettebbektől az elmaradottabbak felé haladva: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia; Szlovákia és a balti államok; Délkelet-Európa (Románia, Bulgária és Horvátország); és a Független Államok Közössége.

A gazdasági teljesítményt különböző mutatószámok alapján megragadó csoportosítások egy-egy országot más-más kategóriába sorolnak, némi teljesítménybeli különbséget sejtetve ezzel a gyakran együtt szereplő, látszólag hasonló országok között is. Ebből adódóan a következő kérdést fogalmazzuk meg:

Hogyan lehet alaposabb, mélyebb magyarázatot adni a rendszerváltó országok különböző gazdasági teljesítményére?

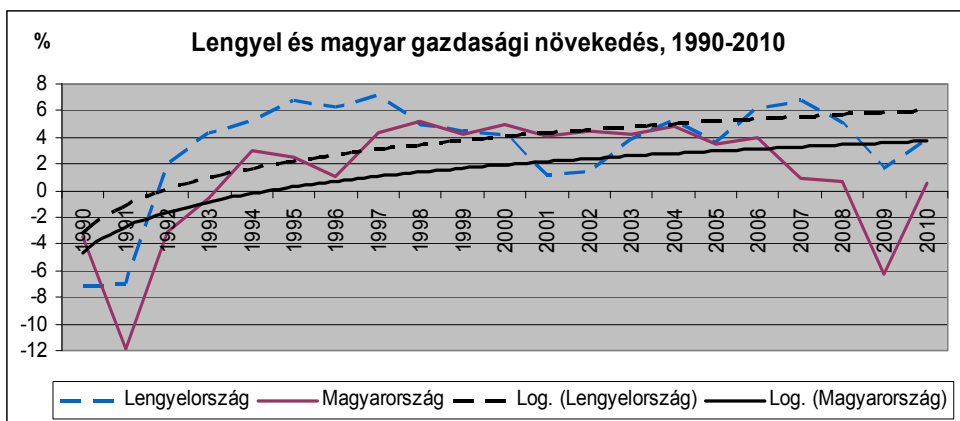
A feltett kutatási kérdés megválaszolásához Lengyelországot és Magyarországot hasonlítjuk össze. A kiválasztott két ország az előbb ismertetett valamennyi csoportosítás során ugyanabban a kategóriában szerepelt, az EBRD (1999) elemzése szerint a szocialista időszak végén jelentős hasonlóságokat mutattak, és a rendszerváltást sikeresen végrehajtó országok gyakran együtt emlegetett példái. Ennek ellenére a gazdasági növekedés ütemét, és különösen annak trendjét tekintve a két ország között hosszú távon – a rendszerváltás kezdetétől eltelt időszak alatt – eltérést figyelhetünk meg. Az 1. ábrán bemutatott lengyel és magyar reál GDP éves

¹ Reál GDP index, 1990=100%

² Az EBRD 1994-ben hozta létre a tranzíciós indikátorokat a rendszerváltás eredményeinek bemutatására, a folyamatok szemléltetésére, amelyek 1 és 4, illetve 4+ skálán mozognak, az intézményi fejlettségi szintet mutatva. Az 1 a kezdeti, reformok nélküli állapotot, a 4 (+) a fejlett ipari országok színvonalának elérését jelenti.

növekedési üteme és az arra illesztett logaritmikus trendvonal a lengyel gazdaság magasabb átlagos növekedési ütemét, jobb gazdasági teljesítményét mutatja.

1. ábra: Lengyelország és Magyarország gazdasági növekedése
1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

A gazdasági teljesítmény alaposabb magyarázatakor a Lengyelország és Magyarország között mutatkozó számos hasonlóság felnagyíthatja azokat a tényezőket, amelyek a különbségeket okozzák. A leggyakrabban mennyiségi mutatószámokban megnyilvánuló hasonlóságok lehetővé teszik tehát, hogy olyan tényezőkre irányítsuk a figyelmünket, amelyekre a főáramnak tekintett neoklasszikus közgazdaságtan, vagy az annak alapjain nyugvó növekedési elméletek nem koncentrálnak. A két ország hasonlósága, ugyanakkor mégis eltérő gazdasági teljesítménye tudatában pontosítjuk és szűkítjük a feltett kutatási kérdést:

Mi okozza Lengyelország és Magyarország eltérő gazdasági teljesítményét? Melyek a gazdasági növekedés legfőbb meghatározó tényezői a két országban?

A rendszerváltó országokat vizsgáló, az 1990-es években készített tanulmányok szinte kizárólag a neoklasszikus közgazdaságtan alapvetéseire építenek, annak mennyiségi szemléletét alkalmazzák. Ezek közül említést érdemel de Melo et al. (1996) „From Plan to Market” című nagyívű munkája, amely a növekedés, az infláció és a liberalizáció összefüggéseit elemzi, továbbá Fischer et al. (1998), tanulmánya, amely a makrogazdasági teljesítmények vizsgálata során a szigorú fiskális politika, a rögzített árfolyamrendszer és főként a strukturális reformok

együttesének növekedésben betöltött szerepét azonosítja. Fischer – Sahay (2000) a kezdeti évek gazdasági növekedését a szocializmus alatt eltöltött évek számával és a humántőke fejlettségével magyarázza, hosszú távon pedig a stabilizációs és strukturális politikáknak tulajdonít nagyobb jelentőséget. Ezekben a tanulmányokban Lengyelország és Magyarország között nem találunk különbséget.

A neoklasszikus közgazdaságtant már az 1970-es évektől folyamatosan ért bírálatok az 1990-es évek rendszerváltó folyamatai nyomán tovább erősödtek. A racionális egyént, a haszonmaximalizálást és a határtermelékenységet komparatív statikák útján középpontba állító mainstream formalizált matematikai modelljei számos leegyszerűsítő feltételt tartalmaznak, és több, a valóságban létező tényezőt és folyamatot figyelmen kívül hagynak. (Caporaso – Levine 1992, Szentes 2005) A keleti blokk megszűnésével, a kelet-közép-európai országokban a piacgazdaság és demokrácia kiépítésének feladata egy sor kérdést vetett fel a módszerek vonatkozásában, amelyekre a neoklasszikus elmélet a minőségi változásoktól és az intézményektől való alapvető elvonatkoztatása okán nem tudott választ adni. A hagyományos, mainstream által alkalmazott mennyiségi mutatószámok, amelyekre a fentebb bemutatott tanulmányok is építettek, – úgymint a költségvetési egyenleg, az államadósság, az infláció, a munkanélküliség, vagy akár a gazdasági növekedés üteme – kevésbé megbízható képet adtak az átalakuló országokról. Ezek nyomán az 1990-es évtized végére erősen megkérdőjeleződött a neoklasszikus közgazdaságtan relevanciája a tranzíció tanulmányozásában. (Csaba 2002)

A neoklasszikus elmélet statikus szemlélete és a tökéletesen versenyző piacok feltételezése miatti elégtelensége nyomán számos új irányzat született a gazdasági növekedés magyarázatára. A rendszerváltó térségben releváns alternatívát jelentő heterodox elméletek közül (evolucionista közgazdaságtan, jog és közgazdaságtan, politikai gazdaságtan, szerződések gazdaságtana, vállalat-gazdaságtan, viselkedés-gazdaságtan) az új intézményi közgazdaságtan bizonyulhat a legmegfelelőbbnek. (Brousseau – Glachant 2008)

Az új intézményi közgazdaságtan célja, hogy bizonyítsa az intézmények fontosságát, és azok szükséges szerepeltetését a gazdasági elemzésekben. A főáramú közgazdaságtan formalizált eszközeinek elfogadása mellett hangsúlyozza az intézményi tényezők növekedésre gyakorolt hatását, elemzéseiben multidiszciplináris megközelítése révén a politológia, szociológia, pszichológia és más tudományterületek nézeteire, valamint történeti és összehasonlító empirikus

módszerekre épít. A racionális, haszonmaximalizáló egyén helyett olyan metodológiai individualizmusra épít, amelyben a saját érdekeit opportunistá módon követő egyén a meglévő szervezeti keretből adódó korlátok között, korlátozott információk alapján maximalizálja a saját hasznosságát (korlátozott racionalitás). Az elemzések nem matematikai modellek felállításával kezdődnek, hanem stilizált tények és lehetséges oki kapcsolatok feltárásával. A következtetés iránya az elvonttól a konkrét felé halad. Az új intézményi közgazdaságtan olyan alkalmazott elmélet, amely esettanulmányokon, történeti elemzéseken, ökonometriai vizsgálatokon, terepkutatásokon és egyéb módszereken keresztül széleskörű, összetett gazdasági elemzéseket nyújt. (Groenewegen et al. 2010)

Az új intézményi közgazdaságtan eddigi empirikus eredményei meggyőző bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy az intézményi változók, amelyek formális és informális csoportra oszthatók, közvetlen és közvetett módon egyaránt szignifikáns hatással bírnak a gazdasági növekedésre. A formális intézmények terén Acemoglu (2005), Alesina (2004), Barro (1996), Clague (1997), Mauro (1995), Lane – Tornell (1999) munkái emelkednek ki, az informális intézményeket többek között Boettke (2008), Knack – Keefer (1997), Pejovich (2003), Tabellini (2005), és Williamson (2009) vizsgálja.

Az intézményi tényezőknek kifejezetten a rendszerváltó térségre koncentrált vizsgálatait az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank elemzéseivel kezdődtek meg, amelyek (*Transition Report*) évente adnak számot a 29 rendszerváltó ország gazdasági intézményeinek minőségében bekövetkező változásról.³ A térséggel foglalkozó kutatók közül kiemelkedik Havrylyshyn, aki a makrogazdasági politikák és a strukturális reformok gazdasági teljesítményt erőteljesen befolyásoló hatása mellett az intézményi fejlettség szintjének pozitív szerepét is bizonyítja. (Havrylyshyn – van Rooden 2003, Havrylyshyn 2006) Más szerzők, mint Bönker (2006), Cernat (2006), Oppen (2004), Pejovich (2003) és Roland (2000) a formális intézményi tényezőket integrálják elemzéseikbe a rendszerváltó országok gazdasági teljesítményeinek teljesebb magyarázatához. Bönker a fiskális reformok útját vizsgálja Csehország, Lengyelország és Magyarország esetében az Európai Unióhoz való csatlakozásig. Cernat Közép- és Kelet-Európa országaiban regresszió-analízis segítségével vizsgálja a munkaerő-piaci alkuviszonyok, a bankszektor fejlettsége és

³ Az EBRD-n kívül más intézmények, kutatóintézetek is középpontba állítják az intézményi változókat, köztük a rendszerváltó országok teljesítményét. Pl.: Világbank, Freedom House.

az állami beavatkozás mértéke, mint intézményi változók hatását a gazdasági növekedésre. Oppper a privatizációs folyamatokon keresztül a tulajdonjogi viszonyok növekedésre gyakorolt hatását tanulmányozza. Pejovich a tulajdonjogok garantáltsága, a szerződések szabadsága, a független bírói hatalom és az alkotmány mellé az egyének viselkedési sajátosságait, normáit is integrálja az elemzésbe. A fentebbi munkák mindegyikében bizonyítást nyert az alkalmazott formális intézményi változók növekedést befolyásoló szignifikáns hatása. Ugyanakkor jelenleg – Pejovich előremutató vizsgálatán kívül – nem találunk a térségre koncentrált, az informális intézmények hatásaira vonatkozó makroszintű vizsgálatokat.

A rendszerváltás folyamatait, köztük Lengyelországot és Magyarországot is az intézmények szempontjából vizsgáló eddigi munkák alapján a következő hipotézist és annak három alhipotézisét fogalmazzuk meg:

Lengyelország és Magyarország eltérő gazdasági teljesítménye az intézményi sajátosságok különbségeiből adódik.

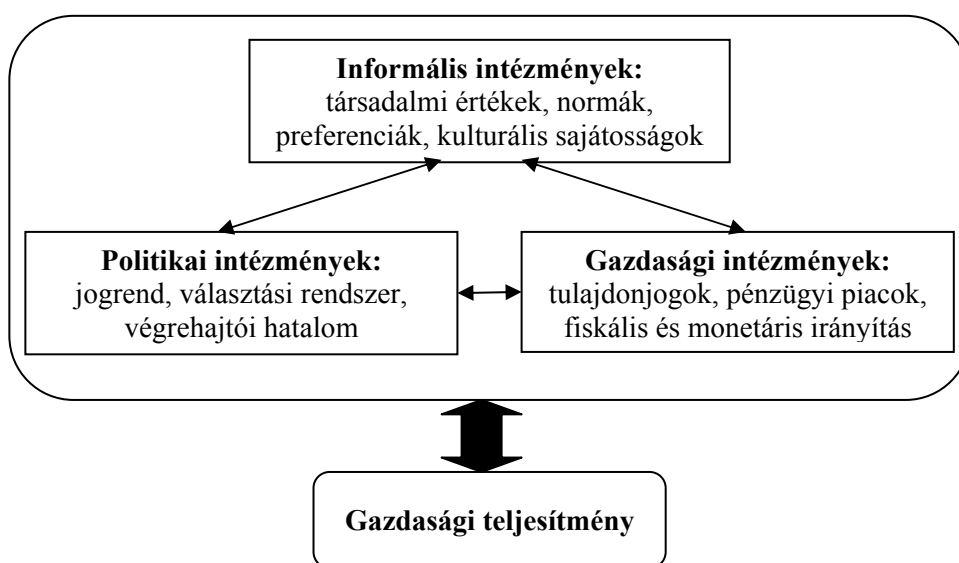
- a) A lengyel és magyar gazdasági intézmények között nincsenek jelentős eltérések, ezért a teljesítménybeli különbségeket nem ezek a tényezők magyarázzák.**
- b) A gazdasági teljesítmények eltérései elsősorban a politikai intézmények különbségeire vezethetők vissza.**
- c) Az informális intézmények különbségei meghatározó szerepet töltenek be a két ország gazdasági teljesítményében.**

A hipotézisek bizonyítására módszertani keretként a már ismertetett új intézményi közgazdaságtan mellett az összehasonlító gazdaságtant is alkalmazzuk, amely interdiszciplináris megközelítéséből adódóan szintén nem tekinti semlegesnek az intézményeket, a gazdasági rendszerek egymáshoz viszonyított elemzéséhez tökéletes alapot nyújt. A tárgyalás négy eltérő szintjét különbözteti meg: „a legfelső szinten a közgazdasági elmélet a tértől és időtől többé-kevésbé független, általános összefüggéseket vizsgálja. Eggyel alacsonyabb szinten az intézményi közgazdaságtan az elméleteket adott intézményi, történeti kontextusban értelmezi, áthelyezi az adott intézményi feltételek közé. A harmadik szinten a gazdaságpolitikai elmélet az előbbinél konkrétabban azt vizsgálja, hogy az így kapott eredményeket

egy-egy időszakban vagy országcsoportra miként lehet alkalmazni. Végül a negyedik szint a konkrét ország konkrét időszakában eldöntendő kérdések leírása, a helyzet elemzése és a megoldási javaslatok kimunkálása, azaz a gazdaságpolitika taglalási szintje.” (Bara-Szabó 2004, p. 31) Kiegészítő módszerként használjuk fel az ökonometria és a statisztika néhány elemzési eszközét, nevezetesen a korrelációszámítást, valamint az átlagok számítását, trendek illesztését. A hipotézisek vizsgálatához az ismertett módszertani eszközökkel, kvalitatív és dinamikus szemléletben esettanulmányokat készítünk. A logikai következtetéseket deduktív módon vonjuk le.

A hipotézisekben a függő változót a lengyel és magyar gazdasági teljesítmény képezi, amelyet a reál GDP éves növekedési ütemével azonosítunk. A magyarázó változókat az intézmények testesítik meg, amelyek „a társadalom játékszabályai, vagy konkrétabban az egyének által lefektetett korlátok, amelyek az emberek közötti interakciókat alakítják.” (North 1990, p. 3) Három fő magyarázó változót vizsgálunk: politikai intézmények, gazdasági intézmények (együttesen formális intézmények) és informális intézmények. A gazdasági növekedés és az intézmények kapcsolata tekintetében – Williamson (2000), Acemoglu et al. (2004) és Alston (2010) modelljét alapul véve – az informális és a formális intézmények együttes hatását tételezzük fel a gazdasági teljesítményre, továbbá feltételezzük a visszacsatolást is. Az intézmények között kölcsönös oda-vissza érvényesülő hatásokat tételezünk fel. Az empirikus vizsgálatokhoz a keretet a 2. ábra mutatja be.

2. ábra: Az intézmények és a gazdasági növekedés kapcsolata

Forrás: saját ábra

A kutatás során elsősorban statisztikai adatok másodelemzését végezzük. Az adatgyűjtés nem valószínűségi mintavétellel, szakértői kiválasztással történik. Az országok éves GDP növekedési rátáinak forrása a Nemzetközi Valutaalap: *World Economic Outlook Database 2011*. A gazdasági és politikai intézmények méréséhez a Heritage Foundation gazdasági szabadság indexét, a *Worldwide Governance Indicators* közül a jog uralmát, a végrehajtói hatalom hatékonyságát és a politikai stabilitást kifejező mutatószámokat, valamint a Freedom House választási folyamatokat minősítő indexét használjuk fel. Az informális intézmények esetében a *European Values Study* felmérési adatai alapján saját indexet számítunk. Az egyes adatok elérhetőségétől függően vizsgálatainkat az 1990-től 2010-ig terjedő időszakra folytatjuk le.

Az értekezés újszerűségét az intézményi tényezők középpontba állítása, különösen a formális és informális intézmények együttes vizsgálata jelenti a rendszerváltó országok gazdasági teljesítményének magyarázata során. Az intézményi tényezők olyan eddig kevésbé vizsgált területet képeznek, amelyek alkalmasak a hosszú távú gazdasági teljesítmény meghatározására azokban az országokban is, ahol a neoklasszikus közgazdaságtan – mennyiségi szemlélete és korlátozó feltételei révén – nem alkalmazható. Az értekezést hiánypótlásnak szánjuk abban a tekintetben, hogy két olyan országot hasonlít össze, amelyeket a rendszerváltás kezdetén a reformokat legsikeresebben végrehajtók közé soroltak, hosszú távon azonban az egyikük gazdasági teljesítménye romlásnak indult. Lengyelország stabil gazdasági teljesítményének és Magyarország változó teljesítményének összehasonlítása olyan tényezők szerepére világíthat rá, amelyek a jövőben iránymutatást adhatnak a politikai döntéshozóknak a jobb teljesítmény eléréséhez vagy annak fenntartásához.

Az értekezés a következő szerkezeti felépítést követi. A második fejezetben a gazdasági növekedés magyarázatához a 19. századtól napjainkig főáramnak tekintett neoklasszikus közgazdaságtanból indulunk ki, majd az elméletet az 1970-es évektől ért bírálatokat, és azok nyomán megjelenő új közgazdaságtani irányzatokat mutatjuk be. Kiemeljük és részletezzük az új intézményi közgazdaságtant azzal a céllal, hogy megerősítsük relevanciáját a tranzíció folyamatainak magyarázatában. Ehhez a rendszerváltást, mint intézményi változások folyamatát is bemutatjuk.

A harmadik és negyedik fejezetben – azonos szerkezetben – az empirikus vizsgálatokhoz választott két országot, Lengyelországot, illetve Magyarországot esettanulmányi jelleggel elemezzük 1990 és 2010 között. Röviden bemutatjuk a

szocialista időszak alatt végrehajtott intézményi reformokat, majd a vizsgált 20 év gazdasági teljesítményét tekintjük át a főbb makrogazdasági mutatószámok – a reál GDP éves növekedési üteme, az egy főre eső vásárlóerő-paritáson számított GDP, az infláció, a munkanélküliség, a költségvetési egyenleg, az államadósság, a folyó fizetési mérleg és a külföldi közvetlen befektetések nagysága – segítségével. Ezt követően a formális intézményeket vizsgáljuk, amelyhez a politikai és gazdasági szférában végbement folyamatokat követjük nyomon. A két ország között feltételezett különbségekre alapozva, a következő intézményekre koncentrálnak: jogrend, választási rendszer, végrehajtói hatalom, tulajdonjogok rendszere, pénzügyi piacok, fiskális és monetáris irányítás. Végül az informális intézményeket vizsgáljuk meg, amely során az alapvető emberi értékeket és civil normákat, valamint a társadalmi aktivitást állítjuk középpontba.

Az ötödik fejezetben a két országot hasonlítjuk össze, és megállapítjuk az 1990 és 2010 közötti gazdasági teljesítményük és az azt meghatározó tényezők közti legfőbb hasonlóságokat és különbségeket. Az összehasonlítást a makrogazdasági mutatószámok, a politikai és gazdasági (formális), valamint informális intézmények mentén végezzük el. A kvalitatív elemzést röviden kvantitatív módszerekkel is alátámasztjuk.

A hatodik, záró fejezetben konklúziót vonunk, a fentebb felállított hipotézist és alhipotéziseket elfogadjuk vagy cáfoljuk.

II. FEJEZET

ELMÉLETI KERET: A NÖVEKEDÉS MAGYARÁZATAI ÉS A RENDSZERVÁLTÓ FOLYAMATOK ÉRTELMEZÉSE

A disszertáció központi kérdése, hogy miként adhatunk alaposabb, mélyebb magyarázatot a rendszerváltó országok gazdasági teljesítményére.⁴ Ennek megválaszolásához induljunk ki a 19. századtól napjainkig főáramnak tekintett neoklasszikus közgazdaságtan növekedési magyarázataiból, és az arra adott bírálatok nyomán megjelent új közgazdaságtani irányzatokból.

2.1 A neoklasszikus közgazdaságtan és a növekedés

A 19. század végén lezajlott marginalista forradalommal⁵ kialakuló neoklasszikus közgazdaságtan egészen napjainkig a legjelentősebb elméleti irányzatnak számít. A klasszikus iskola alapjain a marxi tanokkal ellentétes irányban fejlődött ki, középpontjába a határtermelékenységi elméletet és a szubjektív értékeket állította. A kezdetben Nagy-Britanniában teret hódító irányzat a 1929-33-as világgazdasági válságot, majd a második világháborút követő gazdasági problémák kezelése révén az Egyesült Államokban is hamar domináns szerephez jutott.

Makroökonómiai szinten a fogyasztói igények és a termelési költségek szempontjainak összeegyeztetésével új alapokra helyezte a nemzetgazdaságokra vonatkozó jövedelemelosztási és árképződési elméletet, mikroökonómiai szinten pedig új módszereket és tételeket dolgozott ki a fogyasztói, vállalkozói és vállalati viselkedés, illetve gazdálkodás területein. A neoklasszikus iskola négy fő területen a nemzetközi gazdaságtan fejlődéséhez is hozzájárult. Megalkotta a nemzetközi gazdasági egyensúly kialakulásának új koncepcióját. Beépítette az egyensúlyi nemzetközi cserearányok vizsgálatába a kereslet viselkedését és rugalmasságát, valamint erre vonatkozó rugalmassági mutatókat dolgozott ki. Továbbfejlesztette a

⁴ A fejezetben a gazdasági teljesítmény, gazdasági növekedés és fejlődés kifejezéseket szinonimaként használjuk, nem feledve természetesen a köztük lévő különbségeket. Az empirikus munka során pontosan azonosítjuk majd az alkalmazott fogalmakat és azok mutatóit.

⁵ Az 1870-es évek marginalista forradalma a fejlett országokban a tőkés termelési mód megszilárdulása nyomán következett be. A gondolkodás középpontjába a termelőerők fejlődése előtt álló akadályok megszüntetése helyett a piaci mechanizmusok és az optimális erőforrás-allokáció, valamint ezekből fakadóan maga a fogyasztó került. (Mátyás 2003)

nemzetközi munkamegosztás és szakosodás klasszikus tanát. Továbbá a nemzetközi tényezőáramlás irányára és hatásaira vonatkozó új tételeket állított fel. Az irányzat jelentőségét és dominanciáját jól szemlélteti képviselőinek száma, valamint közülük a Nobel-díjjal jutalmazottak nagy aránya is. (Edgeworth, Heckscher, Jevons, Koopmans, Marshall, Ohlin, Pareto, Samuelson, Tinbergen, Walras, stb.)⁶

A második világháború utáni, válságoktól és nagyobb kilengésektől mentes időszak, a jóléti államok virágzása, a fejlett országokbeli tömeges szegénység megszűnése és a technológiai forradalom egyre inkább a formalizáltság, a matematikai és ökonometria modellek alkalmazásának irányába terelte a neoklasszikus irányzatot. A társadalmi kontextus és a szociológiai problémák háttérbe szorulása a letisztult matematikai módszerek térnyerését eredményezte, legfőbb ideológiai jelmondatá az adatok változókká alakítása, majd a változók közötti mennyiségi kapcsolatok kimutatása vált. (Csaba 2009a)

A komparatív statikát és formalizált eszközöket alkalmazó irányzaton belül a gazdasági növekedés modellezése a második világháború után jelent meg a kapitalista és szocialista rendszer szembeállításával, valamint a fejlett és fejlődő országok közötti egyre nagyobb jövedelmi különbségek magyarázatának igénye nyomán. A neoklasszikus iskola felfogása szerint a gazdasági növekedést elsősorban a rendelkezésre álló termelési tényezők mennyisége és azok határtermelékenysége határozza meg, amely utóbbit azonban az exogénnek tekintett technikai haladás is befolyásolja. (Szentés 2005)

A korai neoklasszikus növekedési elméletekre (Cobb és Douglas, Tinbergen) építve a gazdasági növekedés meghatározó modelljét Robert Solow 1957-ben alkotta meg. A Solow-modell kiindulási pontjának Harrod és Domar keynesi elméletre építő munkája tekinthető,⁷ akik a keresleti oldal felől megközelítve a kérdést a beruházások szerepét hangsúlyozzák. Solow ezzel szemben a gazdasági növekedést kizárólag a kínálat oldaláról vizsgálja. A modell két termelési inputot, tőkét és munkát, csökkenő skáláhozadékat, Cobb-Douglas típusú termelési függvényt, valamint teljes foglalkoztatást tételez fel. A modell exogénnek tekinti a megtakarítást, a népességnövekedést és a technológiai haladást. A termelés növekedési üteme a technológiai haladásból, valamint a tőke és munka növekedési

⁶ Az először 1969-ben kiosztott közgazdasági Nobel-díj jól szemlélteti a neoklasszikus irányzat dominanciáját, később azonban már egyre több jutalmazott új elméleti iskolák képviselőiből került ki, amellyel elismerték az alternatív irányzatok térnyerését.

⁷ Keynesről, Harrodról és Domarról lásd bővebben: Mátyás (2003).

üteméből, és azok termelési rugalmasságából tevődik össze a következőképpen (Solow 1957):

$$dQ/Q = dA/A + w_K * dK/K + w_L * dL/L$$

Q: kibocsátás

A: technológia állománya

K: tőke állománya

L: munka állománya

w: termelési rugalmasság

Swan az előbbiekre alapozva a technikai haladás semlegességét próbálja megszüntetni úgy, hogy a termelékenységet az eredeti Solow-modell valamely endogén változójától teszi függővé. Meade pedig rámutat arra, hogy „kedvezően érinti a gazdasági növekedés ütemét az a körülmény is, ha a műszaki haladás jellege és a termelési tényezők közötti helyettesítési viszonyok olyanok, hogy a nemzeti jövedelemből való részesedés azok javára változik, akik a legtöbbet takarítják meg.” (Mátyás 2003, p. 495)

A neoklasszikus modellekben dinamikus egyensúly, azaz állandó ütemű növekedés valósul meg. Ez az állandó növekedési ütem – amelyet Joan Robinson után aranykornak neveznek – azonban számos feltétel mellett valósul csak meg, úgymint a teljes foglalkoztatás, valamint a technikai haladásnak, a lakosság növekedési ütemének, a termelési rugalmasságoknak és a megtakarítási hányadnak az időbeli állandósága.

Allais, Phelps, Robinson, Swan és mások egyrészt a megtakarítási hányad optimális meghatározására keresik a választ, másrészt a műszaki fejlődés és a társadalmi problémák előtérbe kerülésével magukat a növekedési tényezőket is bővíteni próbálják. Ezek a tanulmányok a minőségi tényezők okozta mennyiségi változásokat integrálják a modellekbe a tökéletesebb magyarázatok érdekében. (Mátyás 2003)

2.2 A neoklasszikus elmélet kritikái és a kialakuló új irányzatok

A mainstream második világháború után kialakult és dominánssá vált formalizált modelljeinek, módszereinek, tételeinek a kvázi problémáktól mentes világgazdasági

viszonyok közötti fejlett országokban számos előnye mutatkozott meg. A transzparencia és egyértelműség, valamint a kvantitatív adatokkal megjeleníthető eredmények könnyű alkalmazást tettek lehetővé a gazdaság szereplői számára, így mindez együttesen járult hozzá a neoklasszikus irányzat megerősödéséhez. A 70-es évektől megváltozó körülmények modellezése ugyanakkor már a formalizáltság korlátait kezdte feszegetni.

2.2.1 A mainstream kihívásai és kritikái

A neoklasszikus modellek gyakorlati alkalmazhatóságát számos leegyszerűsítő feltétel erőteljesen korlátozza. A nemzetgazdaságok összehasonlításakor a neoklasszikus modell mind térben, mind időben „szűken” meghatározott: két ország, két termék, két termelési tényező együttesére épülve időben is állandó, statikus szemléletet alkalmaz. Ezeken felül a nemzetgazdaságokon belüli tökéletes egyensúly, a tökéletesen versenyző piacok, a termelési tényezők homogenitása, ugyanakkor azok nemzetközi áramlásának kizárása is neoklasszikus keretfeltételek. A korlátozó tényezőkön felül az elméleti iskola – annak ellenére, hogy fejlődése során egyre több komponenst integrált elemzéseibe – számos, a valóságban létező, és a gazdasági növekedésre ható tényezőt és folyamatot is figyelmen kívül hagy, úgymint:

- a technikai fejlődést,
- a méretgazdaságosságot,
- a növekvő vagy legalábbis nem csökkenő hozadék elvét,
- a fogyasztói szokásokban mutatkozó különbségeket,
- az országok közötti egyenlőtlen viszonyokat,
- a humán tőkét,
- az input-output kapcsolatokat,
- a gazdaság és társadalom integráltsági fokát,
- az állam, mint szabályozó szerepét.⁸ (Caporaso-Levine 1992, Mátyás 2003, Szentes 2005)

A korlátozó feltételek és a valóságtól eltérő ideális körülmények feltételezése, a 20. század utolsó évtizedeiben lejátszódó folyamatok hatására, nagy kihívást jelentett és

⁸ Az állam, mint szabályozó szerepét a neoklasszikus közgazdaságtan alábecsüli, azt csupán a piaci kudarcok kezelésére korlátozza. Erről részletesebben lásd Caporaso-Levine (1992).

egyben erős kritikát is kiváltott a neoklasszikus elmélettel szemben. A természet- és társadalomtudományok fejlődése, az átalakuló világgazdasági rendben a dekolonizáció folyamán függetlenné vált fejlődő országok nemzetközi szintén való megjelenése, az európai integráció gyors és sikeres fejlődése vagy Japán prosperitása mellett új, addig ismeretlen gazdasági problémákra is választ kellett adni. A stagfláció jelensége, az aranydeviza rendszer felbomlása és az olajárak emelkedése nyomán kialakuló gazdasági válságok, majd ezeket követően a 80-as évek adósságproblémái, a 90-es években a keleti blokk megszűnése és a tovább szaporodó pénzügyi és valutaválságok szintén új magyarázatokat igényeltek. (Szentés 2005)

A megjelenő kihívások nyomán az egyik legfőbb problémát a természettudományok, elsősorban a fizika fejlődése okozták, mivel számos addigi alaptételt, axiómát megdöntöttek. Megkérdőjeleződött a racionális egyéni döntések létezése a viselkedéstudományi kutatások során felfedezett csorda magatartás leírásával. Az addig zéró összegű játékként kezelt külkereskedelemben a fejlődő országok elemzéseivel a szimmetrikusnak feltételezett nemzetközi viszonyok aszimmetrikus függőségi kapcsolatokra cserélődtek. A valószínűség-számítás módszereinek és eredményeinek módosulása, valamint az általános egyensúlyelmélet megdőlése szintén új megoldásokat követelt a továbbra is domináns közgazdaságtani irányzattól.

A másik legfőbb problémát az eredmények alkalmazhatatlansága jelentette. Mind a szakma, mind a közvélemény egyre kevésbé volt képes az ökonometria modellek értelmezésére és gyakorlatba való átültetésére, továbbá a közgazdasági elemzések hagyományos „fogyasztóinak” számító üzleti körök érdeklődése is elapadt az akadémiai elemzések végeredményei iránt. (Csaba 2009a)

2.2.2 Új irányzatok megjelenése

Ahogy maga a neoklasszikus közgazdaságtan, úgy más, újonnan megjelent elméleti irányzatok is választ kívántak és kívánnak adni az elmúlt ötven évben lezajlott világgazdasági változásokból adódó kérdésekre. Továbbá a neoklasszikus elmélet tételei és a valóság tényei között az 1970-es években megmutatkozó egyre nagyobb és nyilvánvalóbb ellentmondások sokakat a szóban forgó elmélet elutasítására, bírálatára vagy további korrigálására készítettek. A neokeynesiánus és poszt-keynesiánus iskola hívei, a neomarxista és újbaloldali fejlődéselméletek, a

monetaristák vagy az interdiszciplináris megközelítést alkalmazó irányzatok képviselői és még sokan mások új módszerek, a valóságot jobban tükröző elméletek megalkotására vállalkoztak több-kevesebb sikerrel.

A John Maynard Keynes két világháború közötti munkásságára építő neokeynesiánus irányzat képviselői (Harrod, Hicks, Kaldor, Samuelson, stb.) a neoklasszikusok kínálati szemléletével szemben a kereslet vezérelte gazdasági növekedést, a beruházások központi szerepét hangsúlyozzák. Autonóm és indukált beruházásokat megkülönböztetve az előbbi kiváltó tényezőinek az állam, valamint a magánszektor hosszú távú beruházási döntéseit és a technikai haladást tekintik, míg az utóbbi a fogyasztási javak keresletének változásától függ. A neokeynesiánusokat elsősorban az egyoldalú szemléletük (kereslet oldali megközelítés), valamint a fejlett országokra kizárólagosan alkalmazott modelljei miatt bírálják. (Mátyás 2003)

A poszt-keynesiánus – reformista irányzat (Balogh, Lewis, Myrdal, Prebish, stb.) az utóbbi bírálati szempontot megragadva, de követve a keynesi elmélet alapvetéseit, a fejlődő országok problémáira kíván magyarázatot adni. A fejlett és fejlődő országok közötti kumulatív egyenlőtlenítődés irreverzibilis folyamatait és az egyoldalú függési viszonyokat többek között a külkereskedelem kedvezőtlen, fejlődést visszavető hatásaival, vagy a technológiatranszfer és a külföldi tőkeberuházások esetleges hátrányaival magyarázzák. A neokeynesiánusokkal ellentétben a poszt-keynesiánusokat a fejlődő országok felőli egyoldalú megközelítésük miatt bírálják. (Szentés 2005)

Szintén a fejlődő országok elmaradásából, valamint a szocializmussal való szembehelyezkedésből indulnak ki a neomarxista és újbaloldali elméletek képviselői (Amin, Emmanuel, Wallerstein, stb.), akik a világgazdasági egyenlőtlenségeket és kizsákmányoló viszonyokat többek között a tartós bérkülönbségekre, a munkásság szervezetlenségére, vagy a termékárak fejlődő országok rovására történő mozgásaira vezetik vissza. A poszt-keynesiánus irányzathoz hasonlóan (hiszen annak hatására, illetve annak nyomán alakult ki) a neomarxista és újbaloldali elméleteket is a korlátozott, kizárólag a fejlődő országok sajátosságaira építő szemléletük miatt érik bírálatok. (Szentés 2005)

A világgazdaság rendjének átalakítását együttesen sürgető fentebbi radikális és reformista irányzatok⁹ gyengesége és gyakorlatban elszenvedett kudarca az elmúlt

⁹ Az ismertetett elméletekről bővebben lásd: Szentés (2005).

három évtizedben a neoliberális és monetarista gazdaságpolitikai koncepciók túlsúlyba kerülését eredményezte. Az irányzat képviselői (Brunner, Friedman, Meltzer, stb.) a pénzfolyamatokra és a monetáris viszonyokra koncentrálnak a reálfolyamatok helyett, amelyeket a klasszikus-neoklasszikus elvek alapján a szabadpiaci mechanizmusokra bíznak. Ennek megfelelően a gazdasági egyensúly vagy egyensúlytalanság kérdését, állományi szemléletet fenntartva, monetáris problémaként kezelik, ugyanakkor a magángazdaság alapvető rendjének a stabilitást tekintik, amely nem szorul állami szabályozásra. (Mátyás 2003)

A Ronald Reagan és Margaret Thatcher politikájával, a nemzetközi szervezetek (Nemzetközi Valutaalap, Világbank) ajánlásaival, valamint az 1990-ben megalkotott Washingtoni Konszenzussal¹⁰ népszerűvé vált neoliberális megközelítés számos országban, köztük a rendszerváltó országok némelyikében is követésre talált, de a fejlett, önállóan működni képes piacok és a megfelelő intézményi háttér hiánya sok esetben kudarcokat eredményezett. Az irányzatot érő bírálatok is ezeknek a tényezőknek a mellőzését hangsúlyozzák, valamint sokan az elmúlt két évtized válságait is a neoliberális gazdaságpolitikák rovására írják.

Az utóbbi irányzat keveset mond a gazdasági növekedés tényezőiről, inkább gyakorlati oldalról, gazdaságpolitikai ajánlások formájában fogalmazza meg tételeit. A neoklasszikus növekedési modellek korrekciójára tett kísérletek azonban a fentebb ismertetett irányzatok fejlődésével párhuzamosan az úgynevezett új növekedési elméletek megszületését eredményezték, amelyeket alapvetően két megközelítés vitája határoz meg. Az egyik a neoklasszikus Solow-modell kritikájaként, a másik annak továbbfejlesztéseként bontakozott ki. Az előbbi rámutat, hogy a hosszú távú növekedés a modellen belül is magyarázható, azaz endogénné tehető. Ezek alapján ezt az irányzatot endogén növekedési elméletnek nevezik. Az utóbbit, amely kibővíti a Solow-modell magyarázó változóinak számát, neoklasszikus újjáéledés névvel illetik. (Aghion et al. 2004)

Az endogén növekedéselmélet feltételezi, hogy egyes tényezők hozadéka növekvő, de legalábbis nem csökkenő. Ennek a dinamikus egyensúly keretei közé illeszthető matematikai modelljét, amelyben a technológiai haladás a tőkeállomány függvénye, Romer fejlesztette ki az 1980-as évek végén. Barro, Rebelo és Sala-i-Martin

¹⁰ John Williamson 10 pontból álló, elsősorban a latin-amerikai országok problémáinak megoldását célzó, neoliberális szemléletű gazdaságpolitikai ajánlásairól lásd: Williamson (1990), vagy annak posztoszocialista térségbeli vonatkozásairól: Csaba (2002), Mihályi (2009).

kétszektoros modelljeiben a humántőkére helyezik a hangsúlyt, és egy olyan közbülső szektor létezését feltételezik a gazdaságban, amely állandó hozadékkal állítja elő ezt a termelési tényezőt. (Barro – Sala-i-Martin 1995) Lucas mindezek felett a humán tőkének pozitív externális hatást is tulajdonít. Az irányzat későbbi modelljei, mint Aghion és Howitt, valamint Romer további munkái az innovációt állítják az elemzések középpontjába. (Czeglédi 2005)

A neoklasszikus újjáéledés klasszikusának Mankiw, Romer és Weil 1992-ben felállított modellje számít, amely a humán tőke beépítése mellett bevezeti a feltételes konvergencia koncepcióját is. A feltételes konvergencia azonban nem magyarázza meg az országok közötti konvergencia hiányát: azt a jövedelmi különbségekre vezeti vissza, annak okát pedig a strukturális változók eltéréseiben véli felfedezni, amelyet az országok intézményi háttere határoz meg. Ezzel implicit módon elismerik az intézmények szerepét a hosszú távú gazdasági növekedésben, de nem térnek ki azok részletes magyarázatára. (Barro – Sala-i-Martin 1995)

Az új növekedésméleteket épp az utóbb megfogalmazott mondat alapján elsősorban az intézményi környezet változásainak figyelmen kívül hagyása miatt érik kritikák. Erőteljes bírálatokat vált ki az a tény is, miszerint a modellek nem adnak magyarázatot arra, hogy miért a kapitalista gazdaságok növekednek gyorsabban.

A gazdasági növekedésre és fejlődésre a neoklasszikus elméletnél mélyebb magyarázatot kereső irányzatok más tudományágak eredményeiből merítenek, és interdiszciplináris megközelítést alkalmazva próbálják elemezni a világgazdaság komplex problémáit, vagy azok egyes kérdéseit. Ezek a heterodox irányzatok, mint az evolucionista közgazdaságtan, a politikai gazdaságtan, az új intézményi közgazdaságtan, vagy a jog és közgazdaságtan, a környezet-gazdaságtan, viselkedés-gazdaságtan többnyire a neoklasszikusok statikus szemléletének és a tökéletesen versenyző piacok feltételezésének bírálatából indulnak ki.¹¹

Az evolucionista közgazdaságtan Dosi, Nelson és Winter főbb munkái nyomán az általános evolúciós elmélet közgazdaságtani alkalmazását valósítja meg. Elemzéseinek célja a változás magyarázata, amelyet olyan központi fogalmak köré épít, mint a heterogenitás, a megkülönböztetés, a komplexitás és a bizonytalanság. „Evolúciós keretbe építi az innováció fogalmát (variációk); a vállalatot, mint relatíve

¹¹ A gazdasági növekedés kérdésével komplex megközelítésben csak az első három említett irányzat foglalkozik. A többi elmélet egy-egy konkrét problémára, területre koncentrált elemzéseiben, ezért ezeket részletesen nem tárgyaljuk.

változatlan rutinokon felépülő információátörökítő gépezetet tárgyalja (gén); a piaci verseny pedig a szelekciós mechanizmusnak az analógiája.” (Kiss 2005, p. 5) A gazdasági növekedés magyarázatában a meglévő helyi feltételek¹² és a történelmi háttér játszanak jelentős szerepet. Az evolúciós folyamat révén (mivel a tényezők nem exogének) új technológiák és új intézmények szoríthatják ki a régieket, a gazdasági növekedés új pályáját jelölve ki ezzel. A dinamikus szemléletű evolucionista elemzések többsége azonban nem a makroszintre, hanem a vállalatokra koncentrál. (Kiss 2005)

Egy másik interdiszciplináris megközelítésből kiinduló irányzat a modern politikai gazdaságtan, amely a politikai és gazdasági tényezők együttes elemzését valósítja meg. Az elméletnek legkevesebb három iskoláját különíthetjük el: a politikatudományból kiinduló politikai gazdaságtan történeti-intézményi variánsát; a közgazdaságtanból kiinduló politikai gazdaságtan történeti-intézményi változatát; valamint a politikai gazdaságtannak az új intézményi közgazdaságtanból kiinduló, és a politikatudományon belül is megjelenő analitikus-intézményi válfaját (public choice). (Gedeon 1997) Ebből kifolyólag az irányzatnak számos képviselője akad, köztük Buchanan, Gilpin, vagy Stigler. A kritikák is többirányúak, a neoklasszikus feltevések elfogadásától a politikai tényezők hibás modellbe integrálásán át a társadalmi kérdések mellőzéséig terjednek.

A neoklasszikus közgazdaságtant ért kritikákból és az eddig tárgyalt új közgazdaságtani irányzatokból azt a következtetést vonjuk le, hogy szinte mindegyik integrálja az intézményeket (általában politikai vagy gazdasági, pénzügyi) az elemzésbe, és felismeri azok gazdasági teljesítményt befolyásoló szerepét. A továbbiakban kiemeljük és részletesen elemezzük azt az elméletet, amely magukat az intézményeket állítja vizsgálódásainak középpontjába, felhasználva ugyanakkor a szilárd neoklasszikus alapokat és a többi elmélet releváns eredményeit. Ez az irányzat az új intézményi közgazdaságtan.¹³ A többi heterodox megközelítést alkalmazó, ugyanakkor egy-egy probléma megoldására, terület feltérképezésére koncentrálnak irányzat részletesebb tárgyalásától – a disszertáció központi kérdéséből adódóan – eltekintünk.

¹² Feltételek alatt a térség vagy ország fennálló intézményi, társadalmi és technológiai viszonyait érti az evolucionista irányzat.

¹³ Az új intézményi közgazdaságtan, vagy neoinstitucionalizmus az intézmények elemzéséhez merít a többi említett heterodox irányzatból a tökéletesebb és szélesebb körű magyarázat érdekében, amit a fejezet későbbi részeiben ismertetünk.

2.3 Az új intézményi közgazdaságtan

Az elmúlt negyven-ötven évben közgazdászok és társadalomtudósok próbálják pótolni, finomítani a neoklasszikus magyarázatok hiányosságait, és ahogy az előző részben ismertetett új irányzatok fejlődése is mutatja, egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek az intézmények gazdasági növekedésben betöltött szerepére, és integrálják azokat az elméleti modellekbe és az empirikus elemzésekbe. Mindezen fejlődési trendek alapján a neoklasszikus közgazdaságtan legnagyobb kihívójának az új intézményi közgazdaságtan, vagy más néven neoinstitucionalizmus számít, amely az intézményeket állítja az elemzések középpontjába, ugyanakkor nem veti el a mainstream mennyiségi szemléletét. (Brousseau – Glachant 2008) Az intézmények gazdasági növekedésben betöltött szerepére vonatkozó elméleti alapvetéseket az elmúlt két évtized empirikus vizsgálatait is alátámasztják.

Az új intézményi közgazdaságtan nem tekinthető egységes irányzatnak, hanem számos elmélet nézeteiből, eredményeiből tevődik össze. A neoinstitucionalizmus képviselői számos irányzat irodalmából merítenek, ugyanakkor saját munkájukkal hozzá is járulnak azok fejlődéséhez. Ilyenek többek között a fejlődés-gazdaságtan, a gazdaságtörténet, a jog és közgazdaságtan, a politikai gazdaságtan, a viselkedés-gazdaságtan és a vállalat-gazdaságtan. Mindezek mellett az új intézményi közgazdaságtan néhány kiemelkedő, önálló alapvetés köré épül, amelyek Ronald Coase, Douglas C. North és Oliver E. Williamson nevéhez fűződnek. Ezek együttese jelenti az elmélet gazdasági elemzésekhez nyújtott kereteit. (Brousseau – Glachant 2008)

2.3.1 Az intézményi közgazdaságtan eredete és fejlődése

Az intézményi közgazdaságtan gyökereit az első világháborút követően az amerikai egyetemek gazdasági fakultásain fedezhetjük fel. A neoklasszikus elméletet alapvetően a racionalitás feltételezése miatt bíráló irányzat az emberi viselkedést és szokásokat állította intézményi elemzéseinek középpontjába. A közös alapok mellett az institucionalizmus követőinek érdeklődése számos eltérő területre terjedt ki. A három vezető közgazdász munkája (John Commons, Wesley Mitchell and Thorstein Veblen) erre tökéletes bizonyítékot nyújt. Commons főként a gazdasági tevékenységek és tranzakciók jogi kereteire, valamint a kollektívizmusra és kollektív

cselekvésre koncentrált. Mitchell a ciklikus kilengéseket és a makrogazdasági egyenlőtlenségeket állította vizsgálatai középpontjába, Veblen pedig a különböző időpontokban és helyszíneken meghozott gazdasági döntések és megtörtént cselekvések magyarázatát nyújtotta a szokások, gondolkodásmódok, viselkedésformák és ezek fejlődése, mint független változók bevezetésével.

A társadalomtudományok 1910 és 1940 közötti jelentős változásai (elsősorban a pszichológia pozitivista ágának megjelenése az addigi pragmatikus tanok helyett), valamint a neoklasszikus elmélet matematikai módszereinek, formalizált elemzéseinek előretörése és sikere az 1930-as évektől a világgazdasági válság és később a második világháború utáni problémák kezelésében, együttesen az intézményi vonal háttérbe szorulását eredményezték. A régi intézményi iskolából hiányzott az egységes és következetes elméleti megalapozás, gyakran ország- vagy még inkább eset-specifikus elemzéseivel és az általánosítás irányába tett minimális erőfeszítéseivel nem tudta felvenni a versenyt az egyszerű és általános érvényű magyarázatokat nyújtó neoklasszikus közgazdaságtannal. (Hodgson 1998)

A korábban már tárgyalt, hetvenes évektől kezdődően újfajta magyarázatokat igénylő folyamatok teret nyitottak, más reformirányzatokkal párhuzamosan, az intézmények ismételt előretörésének és az intézményi közgazdaságtan „új” ága kialakulásának.

2.3.2 A neoinstitucionalizmus elméleti alapvetései

Az első világháború utáni „rég” és a napjaink új institucionalizmusa között lévő eltéréseket alapvetően a neoklasszikus közgazdaságtanhoz való viszonyuk határozza meg. Amíg a korábbi alapvetően ellenséges a formalizálás minden formájával szemben, az új intézményi közgazdaságtan megpróbálja beépíteni a mainstream által kialakított mennyiségi elemzési eljárásokat az intézmények elemzésébe. A történeti és szerkezeti magyarázatokat a mainstream kiegészítéseként, nem pedig vetélytársaként fogják fel.

Az új intézményi közgazdaságtan képviselői a neoklasszikus elmülethez képest számos új alapvetést vezetnek be mind elméleti szinten, mind empirikus vizsgálataik során.¹⁴ „Alapkonceptiójuk középpontjába az intézményeket, szokásokat, szabályokat és azok fejlődését állítják”. (Hodgson 1998, p. 168) Elemzéseik

¹⁴ Az új intézményi közgazdaságtan általános jellemzését Furubotn – Richter (1991), Hodgson (1998) és Groenewegen et al. (2010) munkáira alapozzuk.

interdiszciplináris megközelítésűek, a politológia, pszichológia, szociológia és más tudományterületek szemléletét, valamint történeti és összehasonlító módszereket is alkalmaznak a társadalmi-gazdasági intézmények megragadására. Elfogadják továbbá a neoklasszikus megközelítés alapjául szolgáló racionális döntések és választások feltevését és a haszonmaximalizáló magatartást, mint alapformát. Magyarázataik egyéni döntéshozatalon (metodológiai individualizmuson) alapulnak, amely során az egyének saját érdekeiket követik (oportunizmus) és a fennálló szervezeti keretek teremtette korlátok között hasznot maximalizálnak. Az egyének korlátozott képességekkel rendelkeznek az információ megszerzésére és feldolgozására (korlátozott racionalitás¹⁵). A matematikai és statisztikai módszereket a gazdasági elmélet eszközeinek, semmint központi elemének fogadják el. Az elemzések nem matematikai modellek felállításával kezdődnek, hanem a stilizált tények és elméleti alapvetések megállapításával az oksági kapcsolatok tisztázása céljából. Végül a neoklasszikus elméleti modellek helyett (amelyek egy, a racionális választásokra és viselkedésre épülő általános keretből kiindulva közvetlenül a pénzmennyiségre vagy a gazdasági jólétre következtetnek) az új intézményi közgazdaságtan az elvonttól a konkrét felé halad, beépítve az elméletekbe a pszichológiai, antropológiai, politológiai, szociológiai és más kutatások nézeteit az emberi viselkedésről.

Összefoglalva, a neoinstitucionalizmus egy olyan alkalmazott, evolucionista elmélet, amely nyitott, heterogén gazdasági elemzéseket szolgáltat az esettanulmányokon, történeti elemzéseken, ökonometriai teszteken, terepkutatásokon át sok egyéb mellett a modellezésig. A közös alapokat megtartva az elméleten belül három fő kutatási irány különíthető el, nevezetesen a tulajdonjogok, a tranzakciós költségek és a szerződések elmélete. A tulajdonjogok gazdaságtana az előzetes intézményi megállapodásokra koncentrál, a tranzakciós költségek gazdaságtana az utólagos kormányzást hangsúlyozza, míg a szerződés- vagy más néven megbízó-ügynök elmélet az előzetes ösztönzői kapcsolatokra fókuszál. A következőkben mindhárom irányzatot röviden ismertetjük.

A kapitalizmus standard modellje a tökéletesen versenyző piacokkal előfeltételnek tekinti egy alapvető jogrend fennállását, amely biztosítja a tulajdonjogokat és a szerződések szabadságát. Alapvetően két típusú probléma merül fel a

¹⁵ A korlátozott racionalitás elmélete Herbert Simontól (1957) származik. (Ménard – Shirley, 2005)

tulajdonjogokkal kapcsolatosan: azok kialakítása, meghatározása (magán, állami vagy közösségi rendszer-e a leghatékonyabb), illetve azok kezelése (tranzakciók és kikényszerítési problémák). Az intézményi közgazdaságtan képviselői szerint minden ilyen esetben az intézmények befolyásolják a viselkedést és a döntéseket a hatékonyság javításának szándékával. Az intézményi környezet alakítja ki a tulajdonjogok rendszerét: egy adott társadalomban, egy adott időpontban formális és informális szabályok¹⁶ sokasága határozza meg az emberek közötti javak és szolgáltatások cseréjét. (North 1990)

A tulajdonjogok elmélete az elvont, általános egyensúlyi modellek extrém leegyszerűsítéseire válaszul fejlődött ki. Az új megközelítés rámutat, hogy a tulajdonjogoknak közvetlen hatása van a döntéshozó egyének választási alternatíváinak körülhatárolásában, és olyan egységes elemzési módszert nyújt, amely különböző szervezeti keretek között is alkalmazható. A tulajdonjogi modellek nemcsak a normakövető magatartási formák érvényesülésekor képesek az ösztönzők szerepét figyelembe venni, hanem aszimmetrikus információk és opportunistá viselkedés során is. (Furubotn – Richter 1991)

Coase, De Alessi, Furubotn, Galiani, Hardin, Hart, Ostrom, Pejovich és mások évtizedek óta munkálkodnak a tulajdonjogok elméletének fejlesztésén, hiányosságot mégis tapasztalhatunk. Annak ellenére, hogy részletesen magyarázzák a hatékony tulajdonjogi rendszer kialakításának menetét, nem foglalkoznak annak jövőbeni fenntartásával és szerződéses kötelezettségekké alakításával.

A tranzakciós költségek gazdaságtana az 1991-ben közgazdasági Nobel-díjjal jutalmazott Coase munkásságához köthető, aki „az ármechanizmus használatának költségeként” határozta meg a tranzakciós költséget. (Furubotn – Richter 1991, p. 8)

Később Dahlman, Demsetz, Jensen, Joskow, Picot, Wallis, illetve kiemelten Williamson (aki 2009-ben Ostrommal megosztva kapott közgazdasági Nobel-díjat) fejlesztette tovább a Coase-tételt.

A tranzakciós költségek elmélete a szerződések utólagosan felmerülő költségeire koncentrál, illetve a leghatékonyabb szervezeti formák kialakítására törekszik, amelyekben a szereplők képesek a költségek minimalizálására még teljes körű informáltság hiányában és bizonytalanságok közepette is, amelyek a termelési folyamatok szervezési sajátosságaiból és a végtermékek értékesítéséből fakadnak.

¹⁶ Az intézmények pontos definíciójával, és azok csoportosításával (formális és informális) a következő pontokban (2.3.3-4) széles körűen foglalkozunk.

Williamson a tranzakciók három fő dimenzióját különíti el, nevezetesen eszköz-specifikusság, bizonytalanság és gyakoriság, amelyek mentén a szereplők kiválasztják a leghatékonyabb szervezeti formát a gazdasági tranzakciók irányításának céljára. A szervezeti formák széles köre – amelyeket szabályokból és szankciókból felépülő intézményeknek tekintenek – magába foglalja a piacokat, a magán és állami vállalatokat, illetve a szabályozási kereteket. (Groenewegen et al. 2010)

A neoklasszikus piacelmélet kiegészítésében nyújtott elengedhetetlen érdemei mellett a tranzakciós költségek gazdaságtana definíciós és mérési problémákkal küzd. Számos empirikus tanulmány ellenére a költségek közvetlen vagy közvetett módon történő elhatárolása és becslése még mindig nehézségekbe ütközik.

A szerződéskötés folyamata és maguk a szerződések központi szerepet töltenek be az új intézményi közgazdaságtanban, és egyben annak harmadik kutatási irányát testesítik meg. Furubotn, Goldberg, Klein, Libecap, Macaulay, Macneil és mások értelmezése szerint a szerződés egy kétoldalú jogi tranzakció, amelyben a két fél kölcsönös kötelezettségekben állapodik meg. A felek közötti kapcsolat tervezettsége mellett a jogi kikényszeríthetőség adja a szerződés legfőbb sajátosságát.

A megbízó-ügynök elmélet névvel is illetett irányzat neoklasszikus alapokon nyugszik, ugyanakkor attól szignifikánsan eltér, elsősorban abban, hogy nem teljes (*incomplete*) szerződésekből indul ki. Ezek a szerződések hiányosak – lehetetlen ugyanis minden jövőbeli eshetőséget szerződésbe foglalni – a felek korlátozott racionalitása és opportunistaviselkedése, valamint a magas tranzakciós költségek miatt. A hiányzó részeket a jogi keretek nem fedik le tökéletesen, de a szerződéseknek a társadalom kapcsolati rendszerébe való beágyazottsága segíthet a jövőben felmerülő vitás kérdések kezelésében. (Furubotn – Richter 2005)

A szerződéselmélet legfőbb problémái a szervezeti formák komplexitásából, az intézményi környezet sajátos tulajdonságainak nehézkes megismeréséből, és az elemzett esetek egyediségéből adódó általánosítás hiányából adódnak.

2.3.3 Az intézmények definiálása

Az intézmények definíciója magával az institucionalista elmélettel párhuzamosan folyamatosan fejlődött, tisztult és kiegészült. A „rég” intézményi elméletben a szokás, mint fogalom játszott központi szerepet, ahogy Veblen (1919) meghatározása

is mutatja: „az intézmények az embereket jellemző gondolkodási szokásokat jelentik, amelyek a megszokással és az általános elfogadással válnak nélkülözhetetlenné és egyben axiómává.” (Furubotn – Richter 1991, p. 35) Egy másik korai, ugyanakkor hasznos megfogalmazással Hamilton (1932) szolgált, aki szerint „az intézmények nagy gyakorisággal és tartósan megjelenő gondolkodási és cselekvési formák, amelyek a csoportok vagy emberek szokásai közé beágyazottan léteznek.” (Hodgson 1998, p. 179)

Az új intézményi közgazdaságtan képviselői már nemcsak a szokásokat hangsúlyozták, hanem tágabb felfogásban értelmezték az intézményeket. Schotter (1981) a társadalmi viselkedés általános és rendszeres formáiként határozza meg azokat. (Hodgson 1998) North megfogalmazása szerint „az intézmények a társadalom játékszabályai, vagy konkrétabban az egyének által lefektetett korlátok, amelyek az emberek közötti interakciókat alakítják.” (North 1990, p. 3) „Az intézmények legfőbb szerepe egy társadalomban a bizonytalanság csökkentése azáltal, hogy az egyének közti interakciók stabil (bár nem szükségképpen hatékony) szerkezetét teremtik meg.” (North 1990, p. 6)

Az intézményi közgazdászok körében legáltalánosabban elfogadott North-i definíció mellett néhányan megpróbálkoztak a fogalom pontosabb meghatározásával, köztük Greif, aki intézménynek tekinti a szabályok, szokások, normák és szervezetek rendszerét, amelyek együttesen rendszeres társadalmi viselkedést generálnak. (Greif 2006)

A fentebb ismertetett különböző intézményi meghatározások közös jellemzőket is megragadnak, amelyeket Hodgson a következő öt pontban határoz meg:

- „Minden intézmény egyének közötti interakciókat tartalmaz lényeges információ-visszacsatolásokkal.
- Minden intézménynek számos tulajdonsága, közös eszméje és gyakorlata van.
- Az intézmények közös eszméket és elvárásokat tartanak fenn, amelyek maguk is fenntartják az intézményeket.
- Bár nem állandóak és nem léteznek örökké, az intézmények relatíve stabilak, önmagukat erősítők és minőségüket tekintve tartósak.
- Az intézmények értékeket és normatív értékítéleteket testesítenek meg, ugyanis megerősítik saját morális legitimitásukat azáltal, hogy amelyikük

fennmarad, az gyakran – helyesen vagy helytelenül – morálisan igazolttá válik.” (Hodgson 1998, p. 179)

2.3.4 Az intézmények csoportosítása

Az intézmények definícióinak megismerése után térjünk rá azok csoportosítására. North az intézményeket a kultúra által meghatározott, a változásokat azonnali módon nem követő informális, valamint az azokat kiegészítő, és hatékonyságukat növelő formális szabályokra osztja. Az intézmények tehát „formális szabályokból (alkotmány, jogrend, törvények, szabályozások), informális korlátokból (hagyományok, viselkedési normák, önkikényszerítő szerződési szabályok) és azok kikényszerítő mechanizmusaiból tevődnek össze”. (North 1992, p. 6) Mindezek együttes kimenetele pedig lényeges következtetéseket enged levonni a gazdaságok változásait illetően. (North 1990)

North az intézményektől határozottan elkülöníti a szervezeteket, amelyeket szereplőknek, „játékosoknak” definiál, olyan egyének csoportjainak, amelyeket a célok elérése érdekében közös szándék vezérel. Ide tartoznak a politikai szervezetek (pártok, szenátus, városi vezetés/tanács, szabályozó hatóságok), gazdasági egységek (vállalatok, szakszervezetek, családi vállalkozások, szövetkezetek) és társadalmi szervezetek (egyházak, klubok, sportszövetségek). (North 1992)

Rodrik 1999-es munkájában piaci és nem piaci intézményeket különített el, hangsúlyozva, hogy a piacgazdaság szükségszerűen a nem piaci intézményekbe ágyazottan működik, s ez utóbbi intézmények elsődleges feladata a működéshez elengedhetetlen feltételek, keretek megteremtése. A piaci intézményeket Rodrik a következőkben jelöli meg: tulajdonjogok, szabályozó intézmények (javak, szolgáltatások, munkaerő, pénzügyi piacok), a makrogazdasági stabilizáció intézményei (fiskális és monetáris hatóságok), a társadalombiztosítás intézményei és a konfliktus-menedzsment intézményei. A nem piaci intézmények közül a kormányzati struktúrát emeli ki. (Rodrik 1999)

Az empirikus irodalomban leggyakrabban a következő intézményi kategóriákkal találkozhatunk:¹⁷

¹⁷ Az empirikus irodalom tanulmányozása alapján a szerző saját kategóriái.

- Formális alapintézmények: szerződések biztonsága, tulajdonjogok garantálása, jogrend, piaci hatékonyság dimenziói
- Politikai intézmények: rezsimek fajtái, választási rendszer, alkotmány, végrehajtó és törvényhozó hatalom, politikai jogok
- Társadalmi intézmények: vallás, történelmi és etnikai háttér, polgári szabadságjogok, civil közösségek, kulturális értékek).

2.3.5 Az intézmények mérése

Az empirikus irodalom alapján összeállított intézményi kategóriák az intézményi tényezők minőségét, fejlettségét mérő mutatószámokban is visszaköszönnek. Ezek rövid áttekintését, két fontosabb kiemelésével, a disszertáció empirikus vizsgálatainak elvégzéséhez nélkülözhetetlennek tartjuk.

Először az 1980-as években megjelent, intézményeket megragadó mutatók elsősorban egy-egy tanulmány alapjául szolgáltak, és keresztmetszeti adatokból vagy országspecifikus idősorokból álltak. Az elmúlt két évtizedben azonban már számos globális adatbázis készült, amelyek az összehasonlító elemzésekhez megfelelő alapot nyújtanak. A felhasználható mutatók széles skálája óvatosságra is kell, hogy intsen bennünket, hiszen az alkalmazott módszertan esetleges időbeli módosulása, azoknak a mutatók közötti eltérései vagy a nyers adatok megbízhatósága mind hibák forrásául szolgálhat.

Aron (2000) öt kategóriába sorolja az intézményeket mérő mutatószámokat:

1. az intézmények minősége (a tulajdonjogok kikényszeríthetősége),
2. társadalmi tőke (a civil aktivitás és szervezeteik kiterjedtsége),
3. társadalmi jellegzetességek (jövedelmi különbségek, etnikai, vallási, történelmi háttér),
4. politikai intézmények sajátosságai (választási rendszer, alkotmány, végrehajtói hatalom),
5. politikai instabilitás mértéke (forradalmak, tüntetések, polgárháborúk).

Saját kutatásainkra alapozva a következő kategóriákat különböztetjük meg:

1. általános jólétet vagy versenyképességet kifejező mutatók (pl.: Globális Versenyképességi Index, Legatum Jóléti Index)

2. gazdasági fejlettséget mérők¹⁸ (pl.: Gazdasági Szabadság Index, Üzleti Környezeti Kockázat Mutató, Nemzetközi Országkockázat Mutató, EBRD tranzíciós indikátorok)
3. politikai és társadalmi sajátosságokat kifejezők (pl.: *Freedom in the World*, *Eurobarometer*, *European Values Study*, *World Values Survey*).

A Lengyelország és Magyarország összehasonlításához a bevezetőben már említett tranzíciós indikátorokat, valamint a későbbi empirikus vizsgálatok során alkalmazandó egyik adatbázist most részletesebb is bemutatjuk.

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) a tranzíciós országok¹⁹ gazdasági teljesítményét 1994 óta elemzi az évente megjelenő kiadványában (*Transition Report*). A tranzíciós indikátoroknak nevezett mutatókkal a rendszerváltás sikerét mérik, a mennyiségi változások mellett többségében a minőségi változásokat ragadják meg. A mutatók a piacgazdaság következő kulcselemeiből tevődnek össze:

- Magánvállalatok és háztartások, amelyek a termelési és fogyasztási döntésekért felelősek – döntéseik a működést ösztönző keretektől függenek,
- Szabad piacok, amelyek a vállalatok és háztartások közti, javak és erőforrások allokációjának helyszínei,
- Pénzügyi intézmények, amelyek a tranzakciók összefonódásának döntő tényezői, a megtakarítások és beruházások csatornáit, a fizetések szervezését, a pénzügyi fegyelem betartásának eszközeit képezik. (EBRD 1994)

Eredetileg a kapitalista piacgazdaság imént ismertetett három dimenzióját hat indikátorral fedték le: kisvállalati privatizáció, nagyvállalati privatizáció, vállalati rekonstrukció, árliberalizáció és verseny, kereskedelmi és valutarendszer, valamint bankreform. A mérési skála egytől négyig terjedt, ahol az 1 jelentette a kismértékű előrelépést vagy változásmentességet, a 4 pedig a jelentős haladást, mély reformokat az adott területen.

Az indikátorok 1994 óta számos változtatáson estek át, kibővült a lefedett területek nagysága, csiszolódott a módszertan,²⁰ ezek alapján pedig 1989-ig visszamenőleg

¹⁸ A legtöbb intézmények fejlettségét is mérő mutató ebbe a kategóriába tartozik.

¹⁹ A kezdetben 26 tranzíciós ország később 29-re bővült.

²⁰ Módosították az értékelési rendszert: plusz és mínusz jelzőket vezettek be a kategóriák közötti különbségek finomabb kifejezésére. Az indikátorok száma is megnövekedett: az árliberalizációt és versenyt két külön komponensre osztották, egy újabb pénzügyi intézményi (értékpapírpiacon és nem banki pénzügyi intézmények), valamint egy kereskedelmi és pénzügyi szabályozási kategóriát adtak hozzá a már meglévő indikátorokhoz. 1999-ben bevezették az infrastrukturális indikátorokat öt

valamennyit átszámították. A legutóbbi módosításokat a 2010. évi jelentés tartalmazza, amelyben a szektorális indikátorok számát 16-ra bővítették négy csoportra bontva – vállalatok, energia, infrastruktúra és pénzügy. A szektorális indikátorok nemcsak az adott piacok szerkezetét és nagyságát, hanem a piactámogató intézmények minőségét is mérik.

Az indikátorok fejlesztési folyamata során azok hibái is napvilágra kerültek. Az egyik bírálat az értékelés szubjektív jellegét és a kategóriák közötti határvonalak transzparenciájának hiányát ragadja meg. A másik – nem vonatkoztatva azt az infrastrukturális indikátorokra – azt az egyszerű nézetet éri, miszerint a sikeres tranzícióhoz elegendő az állam szerepének csökkentése, valamint a magántulajdon és a piaci erők minden lehetséges formájának erősítése. A probléma ezzel a nézettel abban nyilvánul meg, hogy a piacok nem működnek megfelelően hatékony állami intézmények jelenléte nélkül. (EBRD 2010)

Az állam korlátozott szerepét hangsúlyozó szemlélet, valamint a lehetséges szubjektív értékelés ellenére a tranzíciós indikátorok jelentősége a rendszerváltás sikerének mérésében egyértelműen elfogadott. Ebből kifolyólag megalapozottnak tekinthető a mutatók használata a későbbi empirikus vizsgálatok során.

Empirikus vizsgálataink során az informális intézmények megragadására a *European Values Study* adatbázisát használjuk majd. A *European Values Study* (EVS) célja az alapvető társadalmi és kulturális értékek felmérése Európa országaiban. Az 1970-es években egy akadémikusokból álló csoport (*European Value Systems Study Group*) kezdeményezéseként induló felméréseket ma az eredeti név rövidítését használó alapítvány (*European Values Study*) végzi az Európai Parlament támogatásával. A felmérés-sorozat egyedülálló módon betekintést nyújt az állampolgárokat jellemző szokásokba, preferenciákba, viselkedési normákba és véleményekbe, feltárja, hogy az európai emberek hogyan vélekednek a következő átfogó témákról:

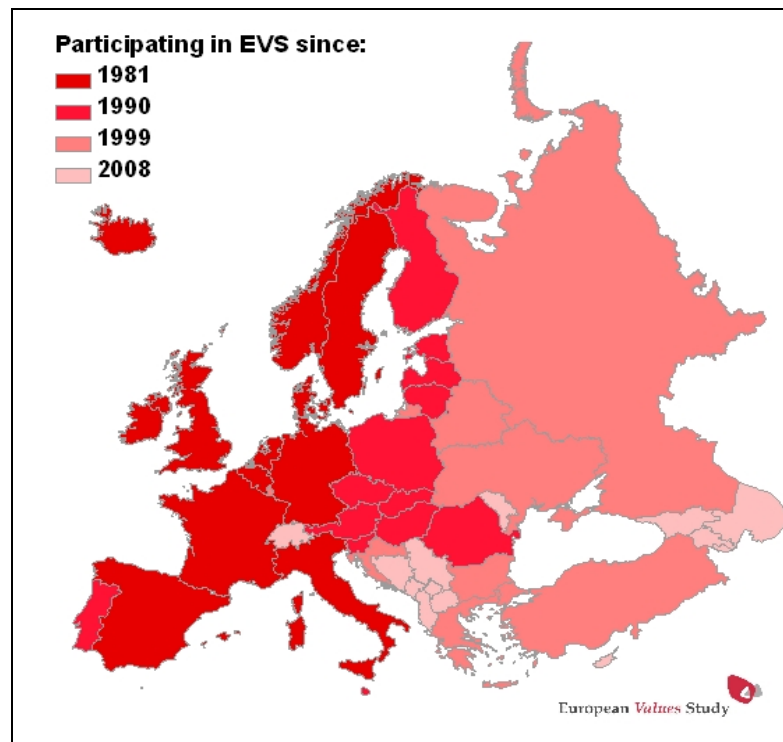
- Élet (jólét, boldogság, elégedettség, kontroll)
- Család (házasság, gyermekek, szerelem, nők szerepe, értékek öröklődése)
- Munka (minőség, elégedettség, etika, engedelmesség)
- Vallás (egyházi tagság, bizalom, hit, hagyományos értékek)
- Politika (érdekek, részvétel, irányultság, demokrácia-támogatás)
- Társadalom (kapcsolatok, bizalom, szolidaritás, tolerancia, engedékenység)

alszektoros bontásban: telekommunikáció, elektromos energia, vasutak, úthálózat, víz és csatornarendszer. (EBRD 2010)

Az adatgyűjtés az adott országban – a statisztikai hivatal vagy valamely kutatóintézet közreműködésével – a 18. életévét betöltött felnőtt lakosság körében véletlenszerű mintavétellel történik. A személyes interjúk során standardizált kérdőívet alkalmaznak.

A felmérést először 1981-ben készítették az Európai Községek (ma Európai Unió) tagállamainak részvételével, majd minden kilencedik évben megismételték egyre nagyobb számú ország részvételével. A legutóbbi, 2008-ban felvett adatok már 47 európai ország vagy régió lakosságának az értékeit tükrözik Izlandtól Azerbajdzsánig és Portugáliától Norvégiaig. Ezen alkalommal összesen közel 70.000 interjút készítettek. (A résztvevők számának gyarapodását a 3. ábra szemlélteti.)

3. ábra: A *European Values Study* felméréseiben résztvevő országok bővülése 1981 és 2008 között

Forrás: EVS (2011)

A felmérések eredményei az adott országok polgárainak szubjektív véleményét világítják meg értékekről, preferenciákról, szokásokról és normákról, amelyeket a korábban ismertetett fogalom meghatározások és csoportosítók alapján (2.3.3-2.3.4 pontok) az informális intézményekkel azonosíthatunk. Ebből kifolyólag az empirikus vizsgálataink során az EVS adatbázisát használjuk fel az informális intézmények megragadására.

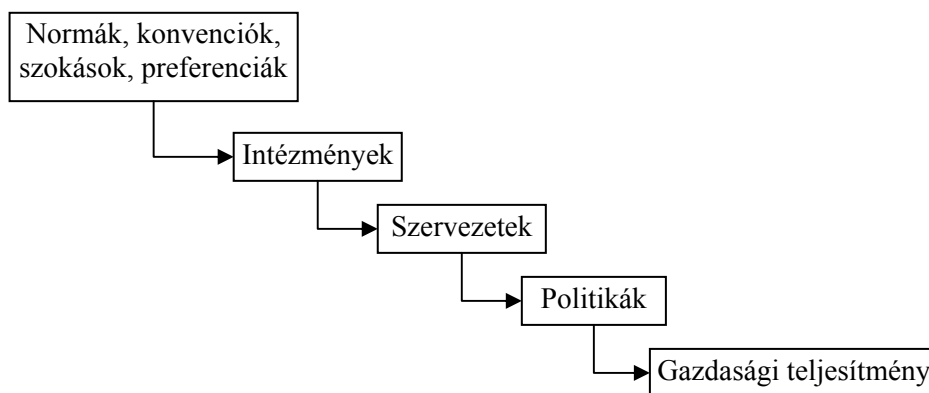
2.3.6 Intézmények és gazdasági növekedés

Az új intézményi közgazdaságtan eddig áttekintett részei alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az irányzat követői között gyakran hangoztatott állítás, miszerint „az intézmények számítanak” igaz. Sokkal inkább az a kérdéses, hogy „hogyan számítanak”, azaz milyen módon vannak hatással a gazdasági teljesítményre.

Az intézmények és a gazdasági növekedés kapcsolatának tanulmányozásában North munkássága kiemelkedő. Elsőként 1981-ben fogalmazta meg, hogy a neoklasszikus növekedési elmélet finomításra szorul, a gazdasági teljesítmény magyarázatához ugyanis nem elegendő a demográfiai változásoknak és a tőke akkumulációjának a figyelembe vétele, hanem az intézményekre is szükség van. Ez utóbbiak határozzák meg az emberek közötti interakciók kereteit, és ahogy legnagyobb jelentőségű munkájában (1990) részletesebben is kifejti: „az intézmények csökkentik a bizonytalanságot, azáltal, hogy stabil szerkezetet állítanak fel a mindennapi élethez.” (North 1990, p. 3) North szerint a formális és informális intézmények a gazdasági teljesítményt a tranzakciós és termelési költségek csökkentésén keresztül befolyásolják.

A gazdasági teljesítmény változása az intézményeken keresztül kétféle módon következhet be: a relatív árak megváltozása vagy az emberi preferenciák módosulása nyomán. 2005-ben megjelent könyvében a növekedést a következő tényezőkön keresztül magyarázza (4. ábra):

4. ábra: A gazdasági teljesítmény eredői North szerint

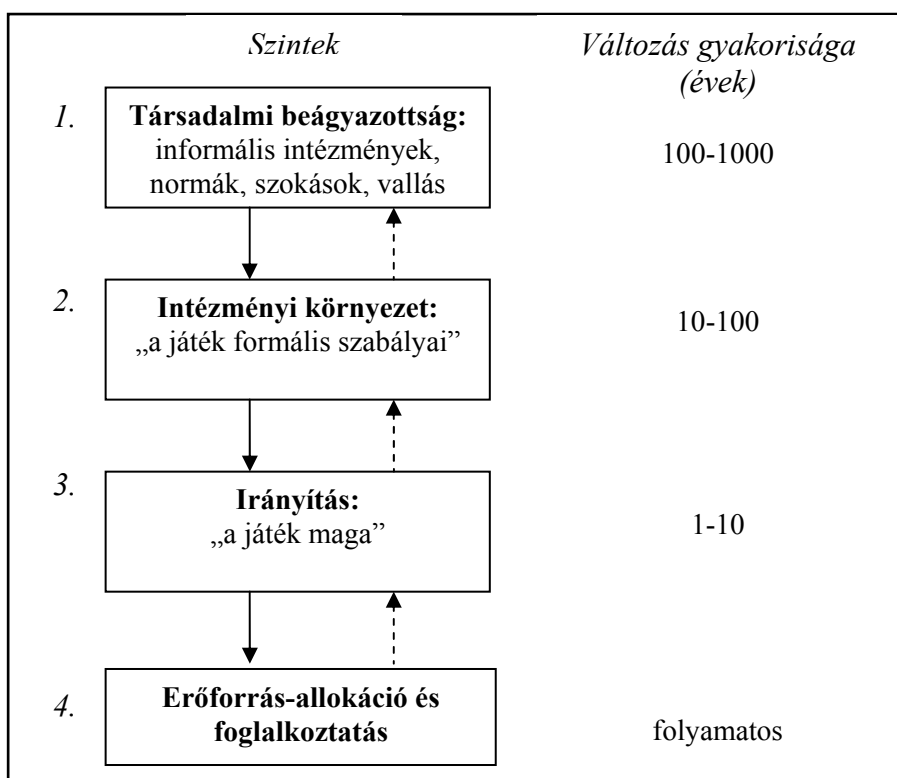

Forrás: North (2005)

Ahogy már North korábbi munkáiban is figyelmet fordított a normák és preferenciák szerepére, kutatásainak elmélyülésével egyre nagyobb hangsúlyt helyez e tényezők gazdasági növekedést alapvetően meghatározó szerepére, a teljesítményt gyakorlatilag teljes egészében ezekre vezeti vissza.

Williamson (2000) az intézmények elemzéséhez nyújt keretet (5. ábra), amelyben négy szintet különít el.

5. ábra: Az intézmények Williamson-i elemzési szintjei

Forrás: Williamson (2000), p. 597

Az első szint a társadalmi beágyazottság szintje, ahol az informális intézmények, normák, szokások, hagyományok és vallás helyezkedik el. Ezek a tényezők, amelyek a szerző szerint főként spontán módon alakulnak ki, nagyon lassan változnak (évszázadok, évezredek alatt). Gyakorlatilag generációról generációra öröklődnek, mivel egyesek közülük funkcionálisak, mások pedig az egymást kiegészítő informális és formális intézmények meghatározó tagjai. Összességében ezek alkotják a társadalom alapjait.

A második szint az úgynevezett intézményi környezet, ahol a formális szabályok – alkotmány, politikai rendszer, alapvető emberi jogok, törvények, bíróságok, tulajdonjogok – helyezkednek el. Ezek kialakulása csak részben önálló fejlődési

folyamat eredménye, reformok útján már lehetőség nyílik a szabályok megváltoztatására (Williamson elnevezésével élve ezek a „változások lehetőségei” (*windows of opportunities*). Ebből adódóan az előző szintnél gyorsabban változnak, akár évtizedek alatt is.

A harmadik szintet az irányítási struktúrák képezik, ahol a szerződéses és csere kapcsolatok, a függőleges és horizontális vállalati szerkezetek és irányítás, illetve pénzügyi intézmények állnak a középpontban. Az üzleti tevékenységek kvázi folyamatos újjászervezése időszakos, akár éves szinten bekövetkező változásokhoz vezet ezen a szinten.

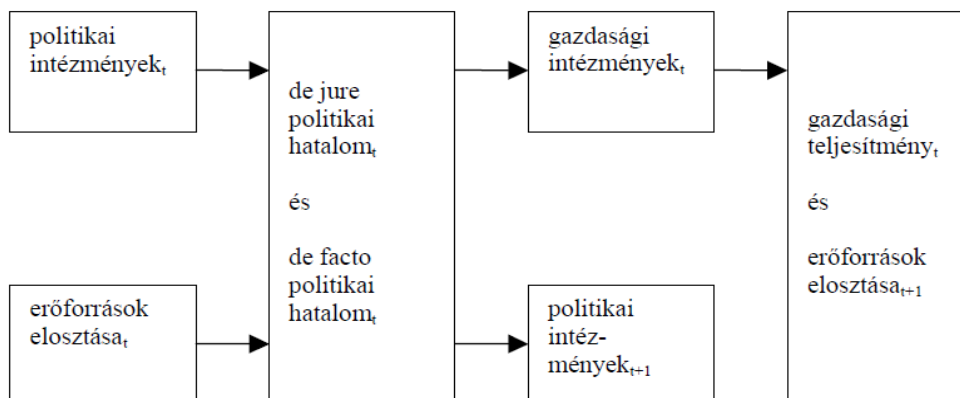
A negyedik szinten a rövid távú erőforrás-allokációs folyamatok helyezkednek el. Az árak, bérek, költségek, mennyiségek igazodása folyamatosan, napi szinten megy végbe.

Williamson szerint az intézmények változásai során a feljebb lévő szintek korlátként, azaz exogén tényezőként jelennek meg az alsóbb intézmények számára, és ez a kapcsolat tekinthető mértékadónak, a visszacsatolások (azaz az alsóbb szintek korlátozó hatásai) elhanyagolhatók. A változások kétféle módon következhetnek be: egyrészt a társadalom gyenge teljesítménye (jövedelem, jólét, életminőség alapján) okozhatja, másrészt az alsóbb szintű intézmények változásai támogató változásokat eredményezhetnek a felsőbb szinteken.

Acemoglu et al. (2004) a North-i koncepcióból (1990) kiindulva a gazdasági és politikai intézményekre helyezik a hangsúlyt. Modelljükben (6. ábra) a gazdasági intézmények határozzák meg az ösztönzőket és korlátokat a szereplők számára, valamint alakítják a gazdasági teljesítményt. A gazdasági intézmények kialakulása azonban különböző érdekcsoportok és egyének döntéseitől függ, az pedig a nagyobb politikai hatalommal rendelkezők érdekeinek érvényre jutását jelenti. A politikai hatalmat a politikai intézmények – amelyek de jure és de facto részekre oszthatók – és az erőforrások allokációja határozza meg.

A modell dinamikáját a politikai intézmények és az erőforrások változása teremti meg, mivel az érvényben lévő gazdasági intézmények meghatározzák a jövőbeli erőforrások elosztását, továbbá a jelenlegi de facto politikai hatalommal rendelkezők arra törekszenek, hogy a jövőben saját érdekeiket juttassák érvényre a politikai intézményeken keresztül (azaz növeljék de jure hatalmukat).

6. ábra: A gazdasági teljesítményt meghatározó folyamatok Acemoglu, Johnson és Robinson szerint

Forrás: Acemoglu et al. (2004), p. 6

Az egyik legújabb modellt a gazdasági teljesítmény magyarázatára Alston mutatta be a Douglass North tiszteletére rendezett konferencián St. Louis-ban, 2010 novemberében.²¹ A modell kulcselemeit a hatalmi konfiguráció, a hatalmon lévők meggyőződése, preferenciái, normái, szokásai, az intézmények, a politikai és gazdasági kimenetek, a „változások lehetőségei” (*windows of opportunities*)²² és a politikai vezetés képezik, amelyek együttesen vezetnek intézményi változásokhoz. A modellt a 7. ábra szemlélteti.

Alston et al. szerint “az intézmények változásának nincs előre meghatározott módja, annak szerves részét a szereplők normái képezik. Változás azért következik be, mert a világ működésében változás áll be.” (Alston et al. 2010, p. 7)

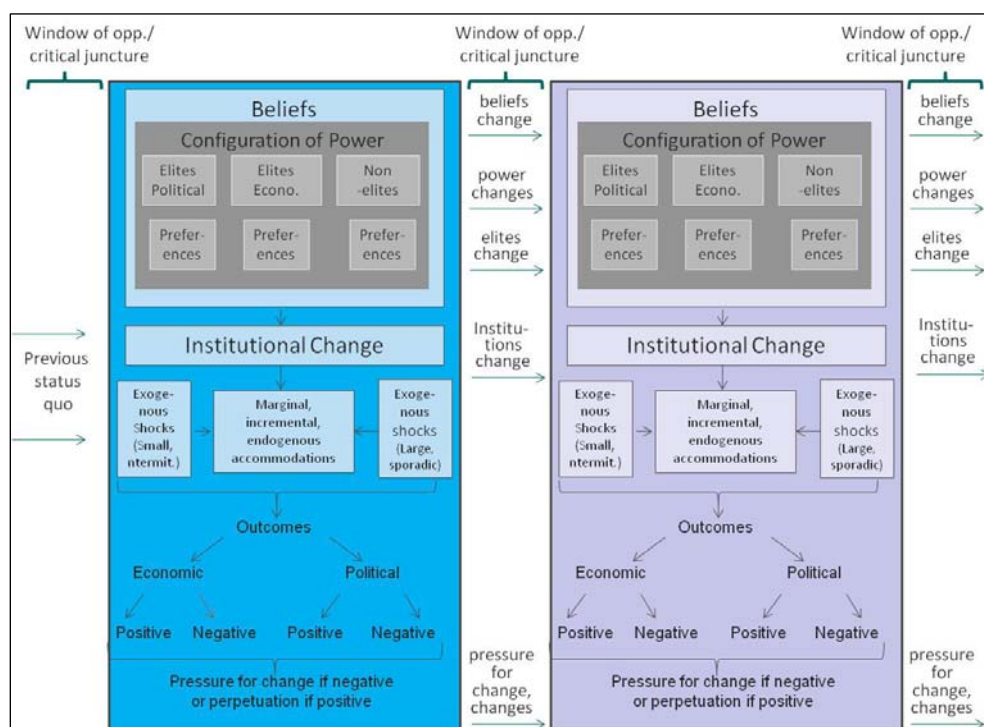
A kezdőpontnak egy olyan pillanat tekinthető, amikor fennáll egy adottnak tekintett hatalmi konfiguráció, amely magában foglalja a gazdasági és politikai szereplőket és érdekcsoportokat, akik a politikai vezetésben elfoglalt helyzetüknél fogva képesek az intézmények alakítására. A “játékosok” dinamikus világgal néznek szembe, ezért folytonosan kísérletet tesznek az intézmények megváltoztatására. Amellett, hogy az intézmények többsége változatlan marad, néhány közülük a feltételezett gazdasági és politikai kimenetek alapján módosul.²³

²¹ Az Amerikai Egyesült Államokban tartott konferencián az új intézményi közgazdaságtan legjelesebb képviselői vitatták meg legújabb kutatásaik eredményeit. A konferencia összes anyaga elérhető a hivatkozások jegyzékében megtalálható honlapon.

²² A kifejezéssel már találkoztunk Williamson (2000) tanulmányának ismertetésekor.

²³ Az intézmények megváltoztatására a szereplők döntéseket hoznak: törvényeket, rendeleteket fogadnak el, bírói döntéseket hajtanak végre. Az elképzelt intézményi változások határozzák meg a

7. ábra: Az intézményi változás modellje Alston, Melo, Mueller és Pereira szerint

Forrás: Alston et al. (2010), p. 10

A változás irányába ható erők megerősödése olyan helyzeteket eredményezhet, amely során az egész rendszer kibillen az egyensúlyi pontból és új hatalomelosztás jön létre. Az új helyzet pedig mindaddig fennáll, amíg a korábbihoz hasonló folyamatok le nem zajlanak. Ebben a megközelítésben a fejlődés folyamata különböző hatalmi konfigurációk és meggyőződések sorozatából álló út, amely egyrészt - a kimenetek és várakozások megegyezése esetén - kisléptékű (járulékos) intézményi változásokból, másrészt - az intézményekből származó hasznoknak a hatalmat birtoklók elvárásaitól való eltérése esetén - “nagy” intézményi változásokból épül fel. Az utóbbit nevezzük a “változások lehetőségeinek”, amikor a kimenetekkel való elégedetlenség generál átmenetet az egyik hatalmi elosztásból egy új konstellációba.

Az elit saját preferenciái alapján hoz döntést az intézményi változásokat illetően, valójában azonban a meggyőződések határozzák meg a kialakuló intézményeket. A gazdasági és politikai kimenetek egyrészt endogén módon az intézmények következményei, másrészt viszont exogén sokkok eredményei is lehetnek, amelyek

jövő intézményeit, bár ezek gyakorlati megvalósulásai nem feltétlenül esnek egybe a feltételezett kimenetekkel.

érkezhetnek a világgazdaságból, más országokból vagy akár a természetből is. A kimenetek pedig – legyenek pozitívak vagy negatívak – hatást gyakorolnak a társadalom valamennyi tagjának jólétére.

2.3.7 Empirikus eredmények

Az új intézményi közgazdaságtan empirikus irodalma széles körben szolgáltat bizonyítékokat arra, hogy a gazdasági növekedés és az egyes intézmények között szignifikáns kapcsolat áll fenn. Az intézményi keretek a termelési folyamat gyártási és tranzakciós költségein keresztül befolyásolják a növekedést. (North 1990) Ezeknek az intézményi kereteknek a Solow-modellbe ágyazása kimutatta, hogy az intézmények közvetlenül befolyásolják a növekedést, a beruházások hatékonyságán keresztül pedig közvetetten is kifejtik hatásukat.

Az empirikus munkák legtöbbje a formális intézményeknek, azaz a gazdasági és politikai szabályozás minőségének hatásait vizsgálta az 1990-es évektől kezdődően. Az informális intézmények elemzése egy-egy úttörő munkától eltekintve csak a 2000-es évtizedben kezdődött meg. Tekintsük most át a legfontosabb eredményeket, következtetéseket.

A politikai intézmények, mint magyarázó változók szerepeltetése a növekedési modellekben Barro (1991, 1996), Barro és Sala-i-Martin (1995), Clague (1997) tanulmányaiban jelentek meg elsőként. A politikai stabilitás, mint intézményi változó bevezetésével egyértelműen arra a következtetésre jutnak, hogy a bizonytalan politikai környezet közvetlenül csökkenti a növekedést, valamint közvetetten a beruházások által is kifejti hatását. Barro tanulmányaiban a politikai rezsim kialakulását és fejlődését a társadalmi jellegzetességekre (etnikai sokszínűség, vallási vagy gyarmati örökség, múltbeli növekedés) vezeti vissza. Acemoglu és Johnson (2005), Easterly és Levine (2001), Havrylyshyn és van Rooden (2003), Knack és Keefer (1995), Lane és Tornell (1999), Mauro (1995) és mások a hatékony kormányzás különböző mutatóinak segítségével keresnek magyarázatot a növekedésre. Vizsgálataik erős, szignifikáns korrelációt mutatnak a kormányzati hatékonyságot kifejező változók és a gazdasági növekedés között.²⁴

²⁴ A kormányzás hatékonyságát a tanulmányok számos különböző mutatóval mérik, többek között a végrehajtói hatalom vagy a bírói rendszer erejével, a jogi esetek számával, a jogrend erejével és az alkotmánnyal.

A politikai tartalmú változók mellett a gazdasági intézmények növekedésre gyakorolt hatásának vizsgálata is számos tanulmány témáját képezi. Az állam által generált piaci torzulások mértéke, mint intézményi változó alkalmazása során Barro (1991) valamint Acemoglu és Johnson (2005) is a növekedésre gyakorolt egyértelmű negatív hatást mutatnak ki. A tulajdonjogok és a szerződések kikényszerítésének erőssége Acemoglu és Johnson (2005), Knack és Keefer (1995), Pejovich (2003), Rodrik et al. (2004) és mások tanulmányaiban jelenik meg. Mindannyian szignifikáns kapcsolatot mutatnak ki a gazdasági változók és a gazdasági növekedés között egyrészt közvetlen úton, másrészt a beruházások alakulásán keresztül közvetetten is. Clague és mások (Aron 2000) a pénzügyi szektor mélységének gyenge, pozitív korrelációját mutatják ki a növekedésre, a beruházásokra nézve azonban egyértelmű, erős kapcsolatot állapítanak meg.²⁵

Az informális intézmények hatásait elsőként Putman (1993), valamint Knack és Keefer (1997) vizsgálta. A társadalmi tőke vonatkozásában különböző változókat vezettek be, úgymint a csoportaktivitás és tagság, a bizalom vagy a társadalmi normák. Putman eredményei – elsősorban következetlenségek miatt – gyenge magyarázó erővel bírnak, Knack és Keefer azonban a bizalom és a társadalmi normák egyértelmű pozitív hatását bizonyítják a formális intézmények minőségére, és ezeken keresztül a növekedésre. Az informális tényezők mérésére Knack és Keefer a *World Values Survey* adatait használják fel. Boettke et al. (2008), Platteau (2000), Pejovich (2003), Tabellini (2005), Williamson (2009) és még néhány közgazdász munkájával további megerősítést nyert az informális intézmények (kultúra, normák, szokások, stb.) ezúttal már közvetlen hatása a gazdasági növekedésre. A változókat többnyire négy fogalom alapján határozzák meg: a bizalom, a tisztelet, az egyének döntési szabadsága és az engedelmesség. Az első három bizonyítottan pozitív, míg a negyedik negatív hatást fejt ki. A tanulmányok minden esetben a *World Values Survey* adatait használják fel a társadalmakat jellemző normák, értékek mérésére. Alapvetően történeti elemzésekkel egészítik ki az ökonometriai vizsgálatok eredményeit, amelyekhez a világ nagy kulturális tájegységeiből vett minták nyújtanak alapot.²⁶

²⁵ A tanulmányban a pénzügyi szektor mélységének megragadására a banki betétek nagyságát, a hitelek és kölcsönök nagyságát, valamint a tulajdonjogok garanciáit használják. (Aron 2000)

²⁶ A tanulmányok alapját képező országok valamennyi esetben a világban tapasztalható nagy kulturális különbségeket jelenítik meg. A vizsgálatok nem terjednek ki arra, hogy az azonos

Az intézmények (főként a formális, politikai tartalmú változók) gazdasági növekedésre gyakorolt hatásait nem minden tanulmány ítéli meg egyértelműnek. Alesina (2004), Barro (1996), Dobler (2009), Glaeser (2004), Rodrik (1999, 2004) és mások a demokrácia, a politikai instabilitás, vagy a politikai rezsimok más sajátosságainak kapcsolatait a növekedéssel több csatornán át is kimutatják, az eredmények ellentétes irányú hatásokat tárnak fel. Többek között a demokrácia különböző csatornákon keresztül, egyik oldalról pozitív, másik oldalról viszont negatív hatást gyakorol a növekedésre.²⁷ A politikai instabilitást kifejező változók többségének használatakor az endogenitás jelent problémát, habár a beruházásokon keresztül a növekedésre kifejtett negatív hatásuk kimutatható. A forradalmak és polgárháborúk szintén csökkentik a növekedés ütemét, de e negatív hatások jól meghatározott és kikényszerített tulajdonjogok esetében már nem érvényesülnek.

A fentebb ismertetett tanulmányok egyértelműen bizonyítják a formális és informális intézmények – közvetlen és közvetett – hatását a gazdasági növekedésre. Az elemzések többsége a formális intézményekre koncentrál, meghatározza azok hatását a növekedésre, továbbá mindazokat a csatornákat is feltérképezi, amelyen keresztül az adott intézmények kifejtik ezeket a hatásokat. Az informális intézményekről széles körű irodalmat még nem találunk, a részletesebb, alaposabb vizsgálatok az utóbbi évtizedben kezdődtek meg, még hiányoznak a konkrétabb vizsgálatok, terepkutatások, esettanulmányok.

2.3.8 Az intézményi modellek hibái

Ahogy a neoklasszikus modellek is kiegészítésre, módosításra szorultak és szorulnak ma is, úgy az új intézményi elemzések sem tökéletesek. Elsőként adódik a probléma, hogy a gazdasági növekedés tényezőinek meghatározása során nem minden esetben adódik egyértelmű bizonyíték az intézményi változók szerepére. Legfőképp nehézségeket okoz, hogy a növekedés irodalma nem ad egyöntetű definíciót a gazdasági, politikai (formális) és társadalmi (informális) intézményekre, nem írja le pontosan a változásuk folyamatát, és a növekedésre gyakorolt hatásuk csatornáit.

kultúrkörön belül miért vannak eltérő gazdasági teljesítmények, az informális intézmények mutatnak-e ilyen esetekben eltéréseket.

²⁷ Pozitív oldalról az átláthatóság és kiszámíthatóság gazdasági és egyéb jogokra gyakorolt hatása, negatív oldalról a demokratikus intézmények által megkövetelt konszenzus, vagy az érdekcsoportok lobbijai által a sokkokra adott lassabb válaszok és a jogi környezet kialakításában történő késések nyertek bizonyítást.

Közgazdászok több mutató segítségével képesek ugyan az intézmények jellemző tulajdonságait megragadni, ám ezek különböző csatornákon keresztül hatnak a növekedésre, ezáltal az eredmények sok esetben nem egyértelműek.

Másodsorban súlyos problémák jelentkeznek az adatok és a módszertan kapcsán. Ezeket sok szerző alábecsüli, vagy figyelmen kívül hagyja. Bár sok tanulmány statisztikailag szignifikáns kapcsolatot mutat ki a növekedés és az intézmények között, gyakran hiányzik az eredmények tesztelése.²⁸ A növekedés meghatározásához használt intézményi változóknak exogén volna lenne szükséges, ezzel szemben sokkal inkább bizonyulnak endogénnek. Az endogenitás problémájához nagymértékben hozzájárul az intézmények meghatározásának szubjektív módja is. Az adatokhoz kapcsolódó további hibalehetőséget hordoz magában az intézményi indexek sorrendisége, amelyek kevésbé képesek az országok közti különbségek meghatározására. A mutatók különböző komponenseinek aggregálása is számtalan kérdést vet fel, többek között a megfelelő súlyok használatát. (Aron 2000, Glaeser et al. 2004)

Az empirikus irodalom keresztmetszeti elemzései sok esetben pontatlanul kapcsolják be Solow vagy Mankiw, Romer és Weil növekedési modelljét, valójában szűkített regressziókból állnak. Az utóbbi (M-R-W) növekedési egyenletben a folyó beruházás, mint növekedést meghatározó tényező szerepel egyéb változók mellett (népesség növekedési üteme, jövedelem, humántőke). Az intézményi változók növekedésre gyakorolt hatása a beruházások hatékonyságán keresztül, közvetett formában jelenik meg a modellben, amelynek kiküszöbölése érdekében külön beruházási egyenlet szükséges az intézmények beruházások értékére gyakorolt közvetlen hatásának kimutatására. A beruházás és növekedés egyidejűsége nem jelent azonban minden esetben problémát, mivel a szűkített regressziók kihagyják a beruházást, mint változót a modellből, és helyettesítik egy sor, azt meghatározó tényezővel. Ez a módszer a növekedésre gyakorolt közvetlen és közvetett hatásokat is képes kimutatni, sajnálatos módon azonban az intézményi változók növekedésre gyakorolt egyedi, eltérő hatásai egyesülnek, azok szétválasztása nehézkessé válik. (Aron 2000)

²⁸ A szerzők nem vizsgálták a kapott eredmények érzékenységet a különböző modellspecifikációkra, adatokra, mérési hibákra, a független változók és a növekedés fordított oksági viszonyára, vagy a kihagyott változók által keltett lehetséges eltérésekre. (Aron 2000)

2.4 A rendszerváltás, mint intézményi változások folyamata

Az 1990-es évek rendszerváltó folyamatai tovább fokozták a neoklasszikus közgazdaságtant ért kritikákat, amellyel teret nyitottak az intézményeket középpontba helyező elemzéseknek, a már meglévő intézményi modellek finomításának és eddigi hibáik kiküszöbölésének. A következőkben áttekintjük a rendszerváltást, mint intézményi változások folyamatát azzal a céllal, hogy megerősítsük az előbb ismertetett új intézményi közgazdaságtan alkalmasságát a posztoszocialista országok tanulmányozására.

2.4.1 Mi a rendszerváltás?

A rendszerváltás, az átalakulás a Szovjetunió összeomlásával az egyetlen lehetőségnek, gyakorlatilag kötelező stratégiai célnak bizonyult az 1989/91-ig a keleti blokkhoz tartozó országok számára. A szükséges stabilizációs lépések, reform intézkedések és intézmény-építési feladatok véghezvitele megkerülhetetlennek bizonyult, hiszen ahogy az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank első jelentésében megfogalmazta: „A tranzíció nem egyszerűen egy közbenső cél, amely hozzájárul a gazdasági fejlődéshez. Már önmagában véve alapvető célkitűzésnek tekinthető. A piacgazdaság, szemben a központi tervezéssel, az egyéneknek jogot biztosít az alapvető választásokra az élet bizonyos területein: foglalkozás és munkahely, lakhely, fogyasztás, kockázatok vállalása, egyebek. Az előbbiek megválasztásához való jog alapvető szabadságnak és az életszínvonal feletti egyéni döntésnek tekinthető. Természetesen a szabadság fogalma jóval túlterjed a fent említett elemek megválasztásán, de egyben azoknak alapvető részét képezi. Ekképpen a rendszerváltás önmagában befejezést jelent.” (EBRD 1994, p. 3)

A rendszerváltást legegyszerűbben úgy definiálhatjuk, mint a gazdasági, politikai és társadalmi rendszer egészének és valamennyi alrendszerének egyidejű átalakulása, illetve megváltozása. A rendszerváltás egészének és a lezajlott részfolyamatoknak a meghatározásához és megértéséhez Kornai, Gedeon és Roland munkáit vesszük alapul.

2.4.1.1 Kornai János nyomán

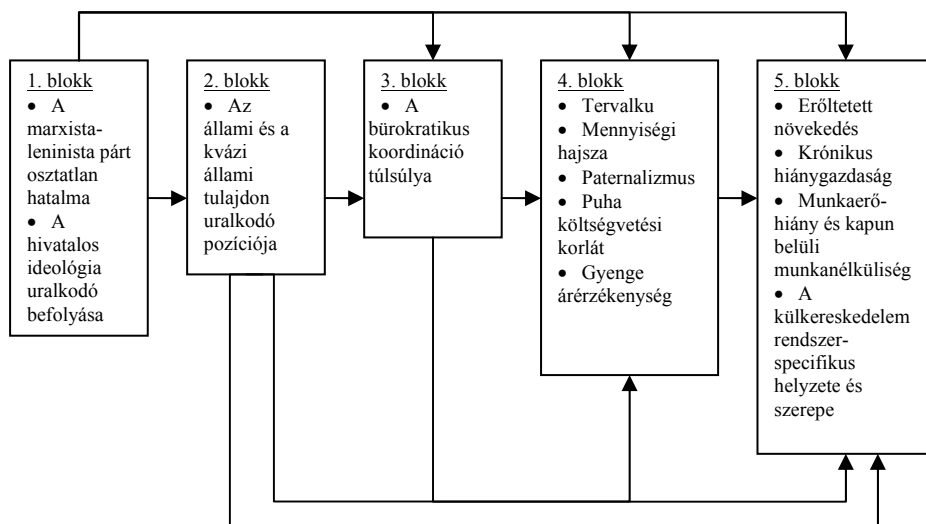
Kornai (2007) a rendszerváltást a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenettel azonosítja. Mindkét rendszernek három szükséges és elégséges feltételét határozza

meg. A szocializmus esetében a következő három tényező együttes jelenléte szükséges:

1. „A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a köztulajdonnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a magántulajdonnak.
2. A társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját illetően domináló szerepe van a központi vezérelt bürokratikus koordinációnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a piaci koordinációnak.
3. A politikai hatalom felett monopóliumot gyakorol a marxista-leninista kommunista párt. [...]” (Kornai 2007, p. 115)

A 8. ábra a klasszikus szocialista rendszer modelljét jeleníti meg, amelyben az előbb felsorolt tényezők az első három blokkal azonosak. Kornai a rendszer magyarázatához a politikai struktúra megértését tartja kulcsfontosságúnak. Véleménye szerint a meghatározott ideológiától áthatott kommunista párt osztatlan uralma hozza létre a többi rendszer-specifikus jelenséget. A negyedik és ötödik blokkba tartozó, úgynevezett másodlagos rendszersajátosságok a korábban bemutatott Williamson-i elemzési keret (2.3.6 alfejezet) harmadik, illetve negyedik szintjének feleltethetők meg.²⁹

8. ábra: A klasszikus szocialista rendszer modellje Kornai szerint

Forrás: Kornai (2007), p. 15

Magyarázat: Az ábra balról jobbra haladva mutatja be a klasszikus szocialista rendszerben a kauzalitás irányát.

²⁹ Williamson (2000) modelljében a harmadik szintet az irányítási struktúrák képezik, a negyedik szinten pedig a rövid távú erőforrás-allokációs folyamatok helyezkednek el. (Lásd bővebben 2.3.6 alfejezet)

A klasszikus szocialista rendszer maga a szerző szerint is csak rövid ideig létezett a Szovjetunióban, az egyes országok saját prototípusokat alakítottak ki. A rendszer legfőbb (1-3. blokk) sajátosságai azonban a szocialista blokk valamennyi országában fennálltak, amelyet az általuk kialakított közös örökségként általánosan meghatározott tényezők (lásd következő szakasz) is alátámasztanak.

A Világbank 1996-ban publikált „*From Plan to Market*” című tanulmánya az egyes országok egyedi sajátosságainak hangsúlyozása mellett négy tényezőt határozott meg, amelyek a szocializmus közös örökségeként minden országot jellemeztek a rendszerváltás kezdetén. Ezek a következők:

- Közvetlenül vezérelt makrogazdasági egyensúly: a gazdaság, pénzügyi folyamatainak valamennyi formája, a hitelezés és a jövedelmek elosztásának csatornáin keresztül – a központi irányelvek alapján – alakította ki a makrogazdasági egyensúlyt.
- Tervutasítások útján történt bürokratikus koordináció: az előre lefektetett, mennyiségi kibocsátási célokon keresztül a nehézipar kapott prioritást a fogyasztási javakkal és a szolgáltatási szektorral szemben az erőforrások allokálása során.
- Magántulajdon csekély mértéke.
- Államilag szabályozott, torzított relatív árak. (de Melo et al. 1996)

A kiindulási pont, azaz a szocializmus ismeretében tekintsük át, hogy Kornai a kapitalista rendszert, azaz a végcélt milyen szükséges és elégséges feltételek fennállásához köti.

1. „A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a magántulajdonnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a köztulajdonnak.
2. A társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját illetően domináló szerepe van a piacnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a központilag vezérelt bürokratikus koordinációnak.
3. Nincsen olyan politikai hatalom, amely ellenségesen állna szemben a kapitalizmussal, a magántulajdonnal és a piaccal. Vagy aktívan támogatja ezeket az intézményeket, vagy legalábbis jóindulatúan, „barátságosan” semleges irányukban.” (Kornai 2007, p. 115)

A rendszerváltás akkor tekinthető befejezettnek, amikor az adott országról megállapítható, hogy abban már nem érvényesül a szocialista rendszer három

elsődleges jellemzője, de már érvényesül a kapitalista rendszeré. Ennek tapasztalati bizonyítására Kornai az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank tranzíciós indikátoraira támaszkodik, felhasználva a magánszektor GDP-ből való részesedésének alakulását, valamint a piacgazdasági átalakulás fokát jelző indexet az első két feltétel teljesülésének igazolására. A harmadik feltétel fennállását a hatályos alkotmányok és törvények hivatottak igazolni. (Kornai 2007)

2.4.1.2 Gedeon Péter nyomán

A rendszerváltást szintén a szocializmusból kapitalizmusba való átmenetként értelmezi Gedeon is, aki a modern iparosodott társadalmak tipologizálásán keresztül előbb gazdasági és politikai dimenziók mentén meghatározza a típusokat, majd bemutatja az államszocializmus lehetséges transzformációját. „Az iparosodott társadalmakat egységbe fűzi az, hogy az ipar létrehozása a tőke-bérmunka viszony létrehozását jelenti, és megkülönbözteti az, hogy a tőke-bérmunka viszony létrehozása milyen módon történik, milyen társadalmi aktorokhoz kötődik, milyen intézményi formákat ölt.” (Gedeon 1992a, p. 409) Ezek alapján az iparosodott társadalmak a koordinációs mechanizmus, a tulajdon és a politikai rendszer sajátosságai³⁰ mentén különböző típusokba sorolhatók.

Az egyes dimenziók mentén kialakult típusokat és az államszocializmus átalakulásának lehetséges módjait az 1. táblázat szemlélteti. A disszertáció céljának megfelelően most nem foglalkozunk részletesen az egyes típusokkal, hanem kiemeljük a szocializmusból kapitalizmusba való átmenetet.

A táblázat jobb alsó szegmense a tervgazdaság különböző típusait tartalmazza, amelybe 1990/91 előtt a kelet-közép-európai régió országai is beletartoztak. Az államszocializmus megszűnésével felmerült a kérdés, hogy a rendszerváltó országok mely típusokká alakulnak át. „A második világháború után a közép-európai régió a politikai demokráciával összekapcsolódó vegyes gazdaság útján indult el, ezt a fejlődést szakította meg a szovjet típusú gazdaság modelljének kikényszerített átvétele.” (Gedeon 1992b, p. 529)

³⁰ A koordinációs mechanizmusok típusai: piaci vagy bürokratikus; a tulajdon típusai: magán vagy állami; a politikai rendszer típusai: demokratikus vagy nem demokratikus.

1. táblázat: Az államszocializmus transzformációja Gedeon szerint

Az államszocializmus transzformációja										
Politikai rendszer		Gazdasági rendszer (koordinációs mechanizmus)								
		piac				állam				
Demokratikus	laissez faire piac-gazdaság	piac — állam				piac — állam				
		vegyes gazdaság								
		piac állam								
		piac által vezérelt	tárgyalásos (neokorporatív)		állam által vezérelt		2		1	
			piac — állam							
			liberális	szociális						
Nem demokratikus	laissez faire piac-gazdaság	piacgazdaság állami beavatkozással				átpolitizált gazdaság				
		piac — állam				piac — állam				
		piac-által vezérelt	állam által vezérelt		tervgazdaság		hadi-kommunizmus			
					piac — állam					
					decentralizált	centralizált				

Forrás: Gedeon (1992b), p. 530

Gedeon a kapitalizmusba vezető átmenetnek három útját különbözteti meg (A táblázatban nyilakkal jelölve):

1. Egyidejű átmenet a demokráciába és a vegyes gazdaságba.
2. A politikai átmenet megelőzi a gazdaságit.
3. A gazdasági átmenet helyettesíti a politikait.

Ezek közül a legvalószínűbb alternatívának a második variánst tartja, amikor az államszocializmus felbomlása klasszikus módon a politikai demokrácia létrehozásán keresztül megy végbe. Visszatekintve 20 év távlatából kijelenthetjük, hogy a posztszocialista térség valamennyi variánst produkálta az átmenet útja és a kialakított új kapitalista berendezkedés típusa tekintetében is.

2.4.1.3 Gerard Roland nyomán

Roland (2000) az intézményekre helyezi a hangsúlyt. Kulcselemként határozza meg, hogy a szocializmusból kapitalizmusba történő átmenet, azaz a rendszerváltás folyamata során a kiindulópontot az akkor fennálló intézményi keretek jelentik. Határozott végcél megjelölése nem jelent garanciát arra, hogy az adott ország más

modellek másolásával a kijelölt végpontot el is éri, sőt más országokban megvalósult modellek átvétele súlyos következményekhez vezethet. A rendszerváltás kimenetele erősen függ a kezdeti intézményi feltételektől, ezek határozzák meg ugyanis a rendszerváltás első lépéseit. A kiinduló feltételeket tehát az átalakulás folyamata során adottnak kell tekinteni.

Roland szerint a rendszerváltás tanulmányozása hozzájárul a kapitalizmus, mint gazdasági rendszer, valamint a széles körű intézményi változások megértéséhez. A rendszerváltás, az intézményekben történő változások folyamatain keresztül a kapitalista rendszer következő elemei között segít megérteni és magyarázni a kapcsolatokat:

- Ösztönző rendszerek és piacok
- Ösztönzők és tulajdonjogok
- Jogi formák és társadalmi normák
- Kormány és gazdasági szereplők
- Politikai rendszer és gazdasági érdekcsoportok.

2.4.1.4 A társadalmi dimenzió megjelenése

Kornai és Gedeon is a gazdasági és politikai rendszer átalakulását állítja elmélete középpontjába. A rendszerváltást lényegében három dimenzióhoz kötik – a tulajdonviszonyok, a gazdaság koordinációs mechanizmusa és a politikai rendszer –, de amíg Kornai inkább az átalakulás kezdő és végpontjára koncentrálnak, addig Gedeon magára az átalakulás útjára, annak lehetséges formáira is kitér. Egyik sem foglalkozik azonban a társadalom átalakulásával, annak lehetséges szerepével a rendszerváltás során.

Roland intézményi megközelítésében már szerephez jutnak a gazdasági szereplők, érdekcsoportok³¹ és azok hatása a gazdasági kimenetekben, de a központi elemeket számára is a gazdasági és politikai változások képezik. Az 1990-es évtized végétől a társadalmi dimenzió fontossága egyre inkább előtérbe került, azóta könyvek és tanulmányok vizsgálják a társadalom egyes rétegeinek rendszerváltásban játszott szerepét, vagy az átalakulási folyamatok hatását a társadalmi szokásokra.

³¹ Roland (2000) hangsúlyozza, hogy a társadalmi normák, szokások és a kultúra szerepe fontos a rendszerváltás megértésében, annak fontos részét képezik ezek a tényezők. Kutatásuk és megértésük azonban még a kezdeti szakaszban tart.

Eyal et al. (1998) a gazdasági rendszer átalakulását a társadalmi osztályoknak és az elitrétegnek a vizsgálatán keresztül mutatja be. „[...] a társadalmi szereplők sajátosságai, rétegződésük és a köztük felmerülő viták történelmileg determinált kimenetelei döntő fontosságúnak bizonyulhatnak a Közép-Európában kialakuló kapitalizmus jellegzetességeinek magyarázatában.” (Eyal et al. 1998, p. 3)

Burawoy – Verdery (1999) a posztszocialista országok teljesítményének összehasonlításakor arra a kérdésre, hogy a lengyel gazdaság bizonyos tekintetben miért teljesít jobban, mint Magyarország vagy Csehország, azt a választ adják, hogy a makrogazdasági politikák mellett a mikrogazdasági környezetnek – az emberek vagy helyi közösségek új, piaci körülményekre való reagálásának – is fontos szerepe lehet.

Dunn (2004) a szocializmust és a kapitalizmust a társadalmi normák mentén hasonlítja össze (2. táblázat):

2. táblázat: A szocializmus és a kapitalizmus társadalmi ideológiái

Szocializmus	Kapitalizmus
Elmaradottság	Modernitás, civilizáltság magas foka
Állandóság	Dinamizmus
Merevség	Rugalmasság
Öregség	Fiatalság
Színtelenség	Színesség
Nélkülözés	Megelégedettség
Engedelmesség	Kritikus önreflexió
Kollektivizmus	Individualizmus
Személyes kapcsolatok	Személytelen, racionalításra épülő kapcsolatok
Ajándékok	Eladások
Elzárttság	Nyitottság

Forrás: Dunn (2004), p. 64

2.4.2 A rendszerváltás neoklasszikus szemszögből

A kelet-közép-európai és közép-ázsiai országokban a piacgazdaság és demokrácia kiépítésének feladata egy sor kérdést vetett fel a módszerek vonatkozásában, amelyekre a neoklasszikus elmélet korlátozó feltételei és az intézményektől való alapvető elvonatkoztatása okán nem tudott választ adni. A rendszerváltó országok elemzésekor a legfőbb nehézségeket a következők jelentették:

1. a tranzíciós országok belső viszonyai meg sem közelítették a fejlett országok „tökéletes” körülményeit,
2. nem az egyensúly fennállása, hanem a makrogazdasági egyensúlytalanság állapota jellemezte az országokat,
3. nem statikus szemléletre, hanem az egyensúlytalanságból adódóan folyamatok, változások elemzésére, azaz dinamikus szemléletre volt szükség,
4. a rendszerváltás alapvetően minőségi tényezők változását jelentette, azok kiemelt szerepét a gazdasági teljesítményben, ezeket azonban a mainstream adottnak tekintette,
5. a hagyományos mennyiségi mutatószámok – úgymint a költségvetési egyenleg, az államadósság, az infláció, a munkanélküliség, vagy akár a gazdasági növekedés üteme és egyebek – kevésbé megbízható képet festettek az átalakuló országok gazdasági állapotáról, hiszen a minőségi tényezőket nem jelenítették meg. (Ezt a problémát a 2008-2009-es globális gazdasági válság során is tapasztalhattuk.³²)

Mindezek alapján a rendszerváltás eseményeinek eseti alapon történő értelmezése és az ezekből adódó felismerések közvetlen alkalmazása többségében sikertelen, néha káros kimeneteket eredményezett. A fejlett nyugati országok és a nemzetközi szervezetek szakértői, gazdaságpolitikai tanácsadói „hozott anyagból” dolgoztak, a megoldást a piacgazdasággal kapcsolatos, nem ritkán ideologikus módon formált tantételek átvételével és a fejlődő országokból már ismert receptek alkalmazásával kísérelték meg elérni. Az egyszerű és standard megoldások kritikátlan erőltetése az ideologikus előítéletekhez társulva gyakran maga alá rendelte a helyi viszonyok elemzését. (Csaba 1997)

Ezekből fakadóan már a rendszerváltást követő első évtized végére megerősödött a közgazdasági szakvéleményben azok hangja, akik eleve azt feltételezték, hogy az elméleti közgazdaságtannak a tranzíció kérdéskörében nincs és nem is lehet mondanivalója. Ahogy a térséggel foglalkozó más tudományterületek képviselői, úgy a neoklasszikusok sem igen törekedtek az átalakulás, mint egyedi történelmi kísérlet közben mégiscsak megszületett sajátos új felismerések beépítésére, sőt egyáltalán a tudomásulvételük is töredékes maradt. A neoklasszikusok érdeklődési köre,

³² A Balti-országok kiváló makrogazdasági mutatói mögött a 2000-es évek elején elhalasztott reformok és instabil intézményi háttér húzódott meg, amelyek rövid távon ugyan nem befolyásolták a gazdasági növekedés ütemét, de a globális válság begyűrűzésével már nagymértékű visszaesést eredményeztek és megkérdőjelezték a gazdasági fenntarthatóságot.

eszmarendszere és megközelítésmódja eleve erőteljesen korlátozza a térségben jelentkező kihívások és sajátosságok megválaszolását. (Csaba 2009b)

A rendszerváltó országokra koncentráló, az 1990-es években készült empirikus elemzések szintén visszatükrözik a mainstream formalizált mennyiségi szemléletét, ugyanis a gazdasági növekedést és teljesítményt szinte kizárólag mennyiségi mutatókkal magyarázzák (egy-egy mutató azonban minőségi változást is kifejez). A tanulmányok többsége a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank közgazdászainak köréből került ki, amelyek közül néhány különös figyelmet érdemel.

De Melo et al. 1996-ban megjelent, „*From Plan to Market*” című nagyívű tanulmánya a gazdasági növekedés, az infláció és a liberalizáció összefüggéseit elemzi 26 országban egy liberalizációs index bevezetésével. A szerzők megállapítják, hogy a fokozatos liberalizáció pozitív hatást gyakorolt a kibocsátásra a rendszerváltó országok mindegyikében a transzformációs visszaesés³³ időszaka alatt is, ugyanakkor a liberalizáció elmaradása jóval magasabb inflációt eredményezett. A kibocsátás újbóli növekedése az árak mérsékelt szintű stabilitását követelte meg, a liberalizáció és stabilizáció utáni növekedési ráták megugrását pedig a szerzők elsődlegesen a végbement strukturális változásokból eredeztetik.

Fischer et al. (1998) az átalakuló országok makrogazdasági teljesítményének vizsgálata során a növekedés okainak magyarázatára három függő változót, a makrogazdasági politikákat, a strukturális reformokat és a külső sokkokat vezették be.³⁴ Szignifikáns magyarázó erőnek bizonyult a szigorú fiskális politika, a rögzített árfolyamrendszer és a strukturális reformok együttese.

A 2000-es években készült elemzésekben a korábbi korlátozott magyarázó erő bővítése céljából már megjelent néhány minőségi tényező, a hangsúly azonban továbbra is a mennyiségi mutatókon maradt. A rendszerváltás első tíz évét értékelő tanulmányukban Fischer és Sahay (2000) az országok addigi makrogazdasági teljesítményét, s annak okait elemzik. A tranzíció korai szakaszában az egyes országok kezdeti sajátosságai, azokon belül is a kommunizmus alatt eltöltött évek száma és a humántőke fejlettsége bizonyult a növekedést erőteljesen befolyásoló tényezőnek. Hosszú távon azonban a szocializmus elhalványuló öröksége helyett a

³³ A Kornai János által bevezetett „transzformációs recesszió” elnevezés a tranzíciós országok mindegyikében a rendszerváltást közvetlenül követő (nem várt) nagymértékű gazdasági visszaesést jelenti. Okairól lásd később 2.4.3 alfejezetben.

³⁴ A makrogazdasági politikát az árfolyamrezsimmal és a fiskális politikával, a strukturális reformokat az árliberalizációval, a versennyel, a kereskedelmi rezsimmal, a privatizációval, és a bankreformmal, a külső sokkokat pedig a KGST, majd a Szovjetunió összeomlásával jellemzik. (Fischer et al. 1998)

stabilizációs és strukturális politikák növekedésben betöltött szerepe vált domináns magyarázó erővé.

Fabrizio et al. (2009) tanulmánya elsősorban a kereskedelmi és pénzügyi integráció gazdasági növekedésre gyakorolt hatásait elemzi. Megállapítják, hogy az import értéke szoros korrelációt mutat a GDP növekedési ütemével, továbbá azt is, hogy a kelet-európai országokban a valuták reálárfolyamának felértékelődéséhez strukturális átalakításokkal igazodtak a pénzügyi integráció során. A gazdasági növekedés hagyományos tényezőinek (beruházás, infláció, kereskedelmi mutatók) vizsgálata mellett a szerzők néhány minőségi változást jelző mutatószámot is integrálnak modelljükbe, úgymint az EBRD tranzíciós indikátorait és politikai tartalmú idexeket - hangsúlyozva ugyanakkor a hagyományos tényezők kiemelkedő szerepét.

A fentebb bemutatott neoklasszikus elméleten alapuló empirikus tanulmányok és számos további munka a gazdasági teljesítményt meghatározó tényezők korlátozott bevonása miatt azonban nem vethető el. Csaba (1999) szavaival élve: „könnyűnek tetszhetne a formalizálás elmarasztalása, ha nem tudnánk, hogy az elmúlt fél évszázad nemzetközi közgazdasági gondolatának fő árama éppen a mennyiségi megközelítés és a formális eszközök bevezetésével járó precizitás kimunkálása volt.” Éppen emiatt a kellő kiterjesztéssel értelmezett neoklasszikus közgazdaságtan hasznos eszköz lehet a tények és számok összerendezése és értelmezése céljára, valamint a döntéshozatal irányát és szempontjait befolyásoló megállapítások megtételére, következtetések levonására. Kizárólagosságra azonban egyértelműen nem tarthat igényt.

2.4.3 Rendszerváltó folyamatok – intézményi változások

A rendszerváltást különböző szempontok alapján elemző elméleti és empirikus munkákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az átalakulás három dimenzió mentén zajlott le (egyres országokban még most is zajlik):

- politikai,
- gazdasági és
- társadalmi.

A politikai dimenzióban a következő főbb változások mentek végbe: pártok és érdekcsoportok megalakulása, választási rendszerek ki/átalakulása, alkotmány és

jogrend megteremtése, a politikai rendszer egészének, azaz a demokrácia formájának kialakítása.

„A demokrácia intézményi és politikai folyamatok sora, melyek különböző módon mennek végbe az egyes országokban.” (Keman 2002, p. 66) A demokrácia alapfeltétele, az úgynevezett „demokratikus minimum” akkor teljesül, „ha egy ország kormánya a polgárok szavazataiért vívott versenyben kerül hatalomra, és civilizált processzus keretében leváltható. A politikai versenyen alapuló választás, más polgári szabadságjogok biztosításával együtt megteremti azokat az eljárásokat és mechanizmusokat, amelyekkel a vezetőket leválthatják, és másoknak adhatják át a kormányzást.” (Kornai 2007, p. 86)

A rendszeres, szabad és tiszta választások mellett a demokrácia kiteljesedéséhez szükséges a hit, meggyőződés, szerveződés, véleménynyilvánítás és más polgári jogok szabadsága; a jog uralma, amely alatt minden polgár egyenlősége és védelme biztosított; a politikai függetlenség; a bíróság és más közintézmények semlegessége, függetlensége; nyílt, pluralizált civil társadalom; kulturális, vallási, etnikai és egyéb kisebbségek szabadsága; a hadsereg feletti uralom megléte. (LeDuc et al. 2002)

A demokrácia kialakítása mellett a magántulajdonra épülő piacgazdaság kiépítése mélyreható átalakulást követelt meg a gazdasági szférában. Az EBRD (1994) a piacgazdaság következő kulcselemeit különbözteti meg:

- Magánvállalatok és háztartások, amelyek a termelési és fogyasztási döntésekért felelősek – döntéseik a működést ösztönző keretektől függenek;
- Piacok, amelyek a javak és erőforrások vállalatok és háztartások közti allokációjának helyszínei;
- Pénzügyi intézmények, amelyek a tranzakciók összefonódásának döntő tényezői, a megtakarítások és beruházások csatornáit, a fizetések szervezését, a pénzügyi fegyelem betartásának eszközeit képezik.

Ezeknek az új elemeknek a kivitelezése és kikényszerítése a rendszerváltás kezdeti éveiben súlyos gazdasági visszaeséssel párosult. Kornai (1993) az úgynevezett transzformációs recesszióknak öt fő okát állapította meg, amelyek tökéletesen kifejezik az intézményekben akkor végbemenő változásokat. Ezek a következők (részletesebben lásd a következő kiemelt szakaszban):

- Eladók piacából a vevők piacába alakulás,
- A gazdaság reálszerkezetének átalakulása,

- A koordináció zavarai,
- A pénzügyi fegyelem és a hatékonyság kikényszerítése,
- A pénzügyi szektor elmaradottsága.

Kornai 1993-ban a poszt szocialista térségben végbement transzformációs visszaesést öt tényezőre vezette vissza.

A gazdaság mélyreható, egyszeri változáson ment keresztül, eladók piacából vevők piacává, azaz keresletkorlátos gazdasággá alakult, a gazdaságpolitika által tudatosan vezérelten a hiánygazdaság felszámolása céljából.

Elkezdődött a gazdaság reálszerkezetének átalakulása az output termékösszetételében és ágazati szinten is (az ipari termelés részarányának és abszolút volumenének csökkenésével párhuzamosan a szolgáltatások részarányának és abszolút volumenének növekedése ment végbe), amely az állami tulajdon csökkenésével és a kis- és középvállalatok megszorodásával párosult.

A recesszió (talán) fő okaként Kornai a koordináció zavarait jelölte meg. A bürokratikus koordináció már nem, a piaci még nem működött a korai években, szétesettséget, koordinálatlanságot, kockázatokat és információhiányt teremtve a gazdasági szereplők között.

A pénzügyi fegyelem és a hatékonyság kikényszerítése rövid távon növeli a munkanélküliséget, csökkenti a keresletet, így hozzájárul a recesszióhoz, míg „hosszú távon a magántulajdon térhódítása, a nemzeti vagyon privatizálása, a gazdaság minden szektorában a költségvetési korlát megkeményítése növeli a hatékonyságot, és meredekké teszi a növekedés trendjét.” (Kornai 1993, p. 583)

A korai növekedés hátráltató tényezője volt a pénzügyi szektor elmaradottsága, amelyben a bankok az állami vállalati szektor iránt tanúsított puha magatartással megakadályozták az úgynevezett természetes szelekció megvalósulását, s ezáltal a hatékonyság érvényre jutását. A piacgazdaság működéséhez szükséges egész sor intézmény és szervezet hiányzott, amelyeknek kialakulása elkerülhetetlenül hosszú időt vett igénybe.

A politikai és a gazdasági dimenzió intézményi változásainak meghatározása után a legnehezebb feladat a társadalmi rendszerben végbemenő folyamatokat azonosítani. Alapvetően a társadalmi normák, szokások, szabályok, kulturális sajátosságok, azaz az informális intézmények alakulása testesíti meg ezt a dimenziót. Ezek a folyamatok nagyon lassan mennek végbe, a változások csak hosszú távon (évszázadok elteltével)

észlelhetők.³⁵ A rendszerváltás azonban a társadalom szempontjából olyan hirtelen sokkhatásnak tekinthető, amely sok tekintetben azonnali, de legalábbis gyorsabb igazodást, alkalmazkodást követelt meg a társadalom tagjaitól. A kapitalizmus értékeinek elfogadása, az azokkal való azonosulás, a bizalom az új politikai intézmények iránt, az emberek viselkedési szabályainak, normáinak változása, vagy a civil szféra aktivitásának alakulása szemléltetheti a társadalomban zajló folyamatokat.

Az egyértelmű intézményi folyamatok ellenére a posztszocialista országok, különösen a fejlettebb kelet-közép-európai régió tagjai, igen kevés empirikus intézményi tanulmánynak képezik önálló tárgyát. Kiemelkednek közülük az EBRD elemzése, amelyek évente adnak számot a 29 (kezdetben 26) rendszerváltó ország intézményeinek minőségében bekövetkező fejlődésről.³⁶ A térséggel foglalkozó kutatók közül kiemelkedik Havrylyshyn, aki a makrogazdasági politikák és a strukturális reformok mellett az intézményi fejlettség szintjének erőteljes befolyásoló hatását is bizonyítja a gazdasági teljesítményre. (Havrylyshyn et al. 1998, Havrylyshyn 2006)

Más szerzők, mint Bönker (2006), Cernat (2006), Oppper (2004), Pejovich (2003) és a korábban már bemutatott Roland (2000) a formális intézményi tényezőket integrálják elemzéseikbe a rendszerváltó országok gazdasági teljesítményének teljesebb magyarázatához. Bönker a fiskális reformok útját vizsgálja Csehország, Lengyelország és Magyarország esetében az Európai Unióhoz való csatlakozásig. Cernat Közép- és Kelet-Európa országaiban regresszió-analízis segítségével vizsgálja a munkaerő-piaci alkuviszonyok, a bankszektor fejlettsége és az állami beavatkozás mértéke, mint intézményi változók hatását a gazdasági növekedésre. Oppper a privatizációs folyamatokon keresztül a tulajdonjogi viszonyok növekedésre gyakorolt hatását tanulmányozza. Pejovich a tulajdonjogok biztonsága és érvényesülése, a szerződések szabadsága, a független bírói hatalom és az alkotmány mellé az egyének viselkedési sajátosságait, normáit is integrálja az elemzésbe.

A fentebbi munkák mindegyikében bizonyítást nyert az alkalmazott formális intézményi változók növekedést befolyásoló szignifikáns hatása. Az informális

³⁵ Lásd korábban: Williamson (2000) modellje.

³⁶ Az EBRD-n kívül más intézmények, kutatóintézetek is középpontba állítják az intézményi változókat, köztük a rendszerváltó országok teljesítményét is ezen a téren. Pl.: Világbank, Freedom House.

intézmények hatásaira ugyanakkor - Pejovich előremutató vizsgálatán kívül - jelenleg nem találunk a térségre koncentráló makroszintű vizsgálatokat.

2.5 Összegzés

Jelen fejezet a két posztoszocialista ország, Lengyelország és Magyarország gazdasági növekedésének összehasonlításához, az eltérések okainak feltárásához kereste a megfelelő módszertant a vonatkozó elméleti irodalom, és más szerzők eddigi empirikus vizsgálatainak áttekintésével.

A rendszerváltó országok gazdasági növekedésének magyarázatához a neoklasszikus közgazdaságtan módszereiből, eszközeiből, és azok hiányosságait ért kritikákból indultunk ki. A bírálatok nyomán az 1970-es évektől megjelenő vagy újjáéledő elméletek kitágítják a mainstream leszűkített elemzési kereteit és hangsúlyozzák az intézmények fontos szerepét, mint a növekedés közvetlen vagy közvetett magyarázó változóit. Az intézmények komplex együttesének részletes vizsgálatával kizárólag az új intézményi közgazdaságtan foglalkozik, ami a rendszerváltás alatt a politikai, gazdasági és társadalmi dimenzióban lezajlott intézményi változások elemzésére kiválóan alkalmassá teszi. Összefoglalásul, az irányzat ismertetése alapján a következő sajátosságokat, megállapításokat hangsúlyozzuk ki az új intézményi közgazdaságtanból:

- A gazdasági, jogi, politikai és társadalmi intézmények szignifikáns hatást gyakorolnak a gazdasági teljesítményre.
- Az intézmények a neoklasszikus közgazdaságtan szigorú elméleti és módszertani eszközeinek használatával is elemezhetők, de azok kiegészítése (kvalitatív elemzések formájában) szükséges ahhoz, hogy az intézmények szerepét alaposabban magyarázhassuk a gazdasági teljesítményben.
- Az elméleti következtetéseknek és az empirikus eredményeknek szinkronban, egymást időben is követőnek kell lenniük.
- Az új intézményi közgazdaságtan az intézmények fajtáit és a gazdaságok típusait tekintve az általános megállapítások felől halad a konkrét megfigyelések felé.
- Az irányzat interdiszciplináris szemlélete (az antropológia, jog, pszichológia, szociológia, történelem, vallás és más vonatkozó elméletek bevonásával)

nagyban hozzájárul az intézmények szerepének, azok gazdasági hatásainak és gazdaságpolitikai vonatkozásainak jobb megértéséhez.

- Az intézményi elemzéseknek nem célja a politikai viszonyok megítélése, csupán a kormányzat és a politikai intézmények szerepének meghatározása a politika formálásában, végrehajtásában és a gazdaság teljesítményében.
- Az intézmények mély megértése szükséges a gazdasági elmélet és empirikus tudás széleskörű alkalmazásához adott gazdasági, kulturális és politikai körülmények között.

A gazdasági növekedést magyarázó elméletek evolúciójából azt a következtetést vonjuk le, hogy a gazdasági teljesítmény mélyebb magyarázatához az intézmények vizsgálata szükséges. Az intézmények központi szerepe, valamint minőségi és dinamikus szemlélete miatt az új intézményi közgazdaságtant alkalmasnak ítéljük Lengyelország és Magyarország 1990 és 2010 közötti gazdasági teljesítményének vizsgálatához.

III. FEJEZET

LENGYELORSZÁG

Az előző fejezet bemutatta, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan a gazdasági növekedés magyarázata során számos korlátba ütközik. A dinamikus, minőségi változáson áteső gazdaságok esetében, mint amilyenek a rendszerváltó országok is, a mainstream alapvetései és eszközei kiegészítésre szorulnak. Az új intézményi közgazdaságtan az intézmények középpontba állításával, interdiszciplináris szemlélettel és kvalitatív elemzéssel egészíti ki a neoklasszikus elmélet kvantitatív vizsgálati módszereit a gazdasági teljesítmény tökéletesebb és mélyebb magyarázata érdekében.

Az új intézményi közgazdaságtan alkalmasnak bizonyult a rendszerváltás, mint a gazdasági, politikai és társadalmi dimenziókban lejátszódó intézményi változások vizsgálatára. A tranzíciós országok közül általunk választott két ország, Lengyelország és Magyarország hosszú távú növekedési trendjében mutatkozó eltérésekre a neoklasszikus közgazdaságtan nem ad kielégítő magyarázatot. A valódi okok feltárását az elmúlt 20 év lengyel gazdasági teljesítményének elemzésével kezdjük, amelyhez az új intézményi közgazdaságtan módszereit és eszközeit alkalmazzuk.

Az esettanulmányban bevezetésként Lengyelország szocialista időszaka alatt végrehajtott intézményi reformjait mutatjuk be. Ezt követően az 1990 és 2010 közötti lengyel gazdasági teljesítményt a főbb makrogazdasági mutatószámok – a reál GDP éves növekedési üteme, a vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP, az infláció, a munkanélküliség, a költségvetési egyenleg, az államadósság, a folyó fizetési mérleg és a külföldi közvetlen befektetések nagysága – segítségével tekintjük át. Ezután rátérünk a formális intézmények vizsgálatára, amelyhez a lengyel politikai és gazdasági szférában végbement folyamatokat követjük nyomon. Az elemzés során, a két ország között feltételezett különbségekre alapozva, a következő formális intézményekre koncentrálnak:

1. politikai intézmények: jogrend, választási rendszer, végrehajtói hatalom
2. gazdasági intézmények: tulajdonjogok rendszere, pénzügyi piacok, fiskális és monetáris irányítás.

A későbbiekben az informális intézmények feltérképezéséhez a lengyel lakosság körében végzett közvélemény-kutatások adatait használjuk fel, középpontba állítva az alapvető emberi értékeket és civil normákat, valamint a társadalmi aktivitást. A fejezetet a lengyel intézményi sajátosságok összegzésével zárjuk.

3.1 A piacgazdaság és demokrácia irányába tett lépések a szocializmus alatt

Lengyelország szocializmusban eltöltött 41 éve számos tekintetben eltért a klasszikus szocialista rendszer sajátosságaitól. A következőkben azokat az elemeket, eseményeket emeljük ki ebből az időszakból, amelyek a későbbi rendszerváltásra hatást gyakoroltak.

A második világháborút követően, a lengyel állam újbóli függetlenedése³⁷ után a szocialista hatalomátvétel hamar megtörtént, és megkezdődött a központosított tervgazdasági rendszer kialakítása. Két terület jelentett ez alól kivételt: a mezőgazdaság és a kézműipar, amelyek esetében a kollektivizálásra és államosításra tett kísérleteket hamar feladták. (Nagengast 1991)

A szocialista blokkon a hatvanas és hetvenes években végigsöprő reformhullám Lengyelországot is érintette. Az élelmiszerárak emelése következtében a politikai ellenakarat először 1970-ben a gdański hajógyárban kitört tüntetéssel nyilvánult meg, amely után a kommunista pártvezetés – érezve a változás szükségességét – új vezetőt választott Edward Gierek személyében, aki gazdasági reformok mellett kötelezte el magát. Ezek következtében (főként a kereskedelmi nyitás miatt) a hetvenes évek elején gyors gazdasági fellendülés kezdődött meg, amely hamar kifulladt a nyugatról érkező technológiai import hasznosításának hiánya, az exportpiacokra való sikertelen betörés és a beáramló fogyasztási cikkek nyomán kialakuló adósságállomány hirtelen növekedése miatt. Az ország a nyolcvanas évek elejére katasztrofális gazdasági helyzetbe került és fizetéseképtelenné vált. (Kołodko 2005)

A vezetés a gazdasági egyensúlytalanságokat az élelmiszerárak többszöri emelésével próbálta kiegyensúlyozni, amelyek további tüntetéseket indítottak el. Az 1980-ban kirobbant gdański tüntetés alkalmával megalakult a Szolidaritás (*Solidarność*) nevű mozgalom, amely Lengyelországon kívül az egész szocialista blokkban a nemzeti ellenállás szimbólumává vált. A Szolidaritás a katolikus egyházal együtt tárgyalt a

³⁷ Lengyelország a második világháborúban elvesztette függetlenségét, ezt – jelentős területi veszteségekkel és határmódosításokkal – a Jaltai Szerződéssel kapta vissza.

pártvezetéssel a reformokról, de a tárgyalások eredménytelensége és a munkabeszüntetések 1981 decemberében szükségállapot kihirdetésére és a Szolidaritás betiltására készítették az akkori kommunista vezetőt, Jaruzelski-t.³⁸ A katonai vezetés sikeresen stabilizálta a gazdaságot, visszaállította a rendet a társadalomban, és ígéretet tett gazdasági reformok végrehajtására. Nemzetközi nyomásra a Szolidaritást újra engedélyezték. A nemzetközi szervezetekhez való közeledést a Nemzetközi Valutaalapba és Világbankba való belépés mozdította elő 1986-ban. (Wagener 1998)

A politikai ellenzéki mozgalom és a katolikus egyház folyamatos tevékenysége, valamint a gazdasági problémák ismételt sokasodása az 1980-as évek végére Jaruzelski tábornokot újabb tárgyalásokra készítették, amelyhez a legfőbb motivációt a hatalmának feltételezett megtartása és stabilizálása jelentette. (EIU 1997b) Az 1989 februárjában megkezdett kerekasztal-tárgyalások Lengyelország politikai és alkotmányjogi értelemben vett rendszerváltásának kezdetét jelentették, amelyek a kommunista állami vezetés és a demokratikus ellenzék között két hónapon át tartottak. A kelet-közép-európai térségben elsőként – példaként szolgálva ezzel a többi nemzetnek – lezajlott tárgyalásokon a meggyengült pártvezetés egy erős, dinamikus, egységes ellenzékkel találkozott, amelyet maga a társadalom legitimizált. (Stark – Bruszt 1998)

A tárgyalásokon kompromisszummal születtek meg az eredmények. A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) elismerte a népszuverenitást, mint politikai alapelvet, a politikai pluralizmust, az egyesülés szabadságát, a szólásszabadságot, a különböző szervezetek tömegtájékoztatási eszközeihez való hozzájutásának egyenlő jogát, a bírói függetlenséget és a területi öngazgatás megteremtésének szükségességét. (Nagengast 1991)

Az elfogadott alkotmányjogi reformok alapvetően megváltoztatták a lengyel politikai rendszert, a korábbi centralizált felépítést hárompólusú hatalmi struktúrából felépülő félprezidenciális demokráciává alakították át.

A lengyel politikai rendszer alkotmányos elemeivé a következők váltak:

- A nemzetgyűlés 460 fős alsó- (*Sejm*) és 100 főből álló felsőháza (*Senat*) a törvényhozó hatalmat képviseli.

³⁸ Jaruzelski a szükségállapot kihirdetésével együtt a katonai vezetés fejének is kinevezte magát, tábornoki rangja innen ered.

- Duális jellegű végrehajtói hatalom, amelyet a köztársasági elnök és a minisztertanács (kormány) együttesen gyakorol. A köztársasági elnököt közvetlenül, öt évre választják, akinek meghatározó szerepe van a külpolitika és a nemzetbiztonság területén, továbbá a belügyeket illetően vétőjoga van a törvényhozásban.
- A Legfelsőbb Ellenőrző Kamara (*Najwyższa Izba Kontroli*), amely az állami szervek, és gazdasági egységek tevékenységét ellenőrzi törvényességi, gazdasági, cél- és szakszerűségi szempontból.
- A szejm által öt évre választott és a szenátus által jóváhagyott állampolgári jogok biztosa (*Rzecznik Praw Obywatelskich*).
- Az alkotmánybíróság (*Trybunał Konstytucyjny*), amelynek 15 tagját egyenként és 9 évre választja a szejm.
- A szejm által választott és a legfelsőbb bíróság elnöke által vezetett állambíróság (*Trybunał Stanu*), amely bírói szervként a legfelsőbb állami funkciókat betöltő személyek³⁹ alkotmányos felelősségét hivatott vizsgálni.
- A szólás-, és sajtószabadság, az információhoz való jog, valamint a közérdeknek a médiában való érvényesülése felett őrködő Országos Rádió és Televízió Tanács (*Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji*). (Kardos - Simándi 2002)

A kerekasztal-tárgyalások eredményeként 1989 júniusában részlegesen szabad választásokat tartottak, amely során a szabad helyekre⁴⁰ elsőprő fölényrel választották meg a Szolidaritás jelöltjeit. A választásokat követően szeptemberben megalakult az első Szolidaritás többségű kormány Tadeusz Mazowiecki vezetésével. (Bönker 2006)

A fentiek alapján megállapítható, hogy Lengyelország rendszerváltása politikai fronton, egy erős, egységes, társadalomba ágyazott nemzeti mozgalom kibontakozásával kezdődött el, amely 1989-re a demokratikus politikai rendszer és piacgazdaság irányába való fejlődés alapjait teremtette meg. Gazdasági téren csupán

³⁹ A legfelsőbb állami funkciókat betöltő személyek: a minisztertanács tagjai, a Legfelsőbb Ellenőrző Kamara elnöke, a Nemzeti Bank elnöke, a hadsereg főparancsnoka, a központi állami szervek vezetői, az Országos Rádió- és Televíziótanács tagjai.

⁴⁰ Az újonnan létrehozott szenátusba a jelölteket teljesen szabadon választották, a képviselőházi helyek 65 százaléka azonban a kommunista párt tagjainak és szövetségeseinek volt fenntartva. (Bönker 2006)

néhány óvatos reform valósult meg, beleértve a kétszintű bankrendszer felállítását és néhány adórendszerbeli változtatást.

3.2 A makrogazdasági teljesítmény áttekintése

A szocialista rezsim reformjainak ismeretében, a neoklasszikus közgazdaságtan általános makrogazdasági mutatószámainak segítségével, tekintsük át Lengyelország 1990 és 2010 közötti gazdasági teljesítményét, kiindulva a Mazowiecki-kormány hatalomra kerülésekor (1989-ben) mutatkozó, tipikusan tervgazdálkodás okozta hiányosságokból.

A kelet-közép-európai régió többi országához hasonlóan, az erőltetett iparosítás a szektor túlterjeszkedését eredményezte Lengyelországban is, a mezőgazdasági ágazatban pedig az elaprózott birtokméretből fakadó alacsony és nem hatékony termelékenység mellett a fő gondot a foglalkoztatottak magas aránya jelentette. A mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatások között a foglalkoztatottak aránya 28, 36 és 36 százalékban oszlott meg. (OECD 2011)

A magántulajdon intézményének hiánya az állam kizárólagosságát eredményezte a gazdaság irányításában: 1985-ben az állami szektor a kibocsátás 81,7 százalékát adta és az aktív népesség 71,5 százalékát foglalkoztatta.⁴¹

A jövedelmi egyenlőtlenségek alacsony fokára, mint lengyel sajátosságra utalva Jeffrey Sachs a következőket fogalmazta meg: „a szocializmus egyik célja sikeresen megvalósult, mindenkit egyenlővé tett, egyenlően szegénnyé.” (Sachs 1994, p. 20) Az egy főre eső GDP vásárlóerő-paritáson számítva 1989-ben alig haladta meg a 6000 USD-t. (IMF 2011)

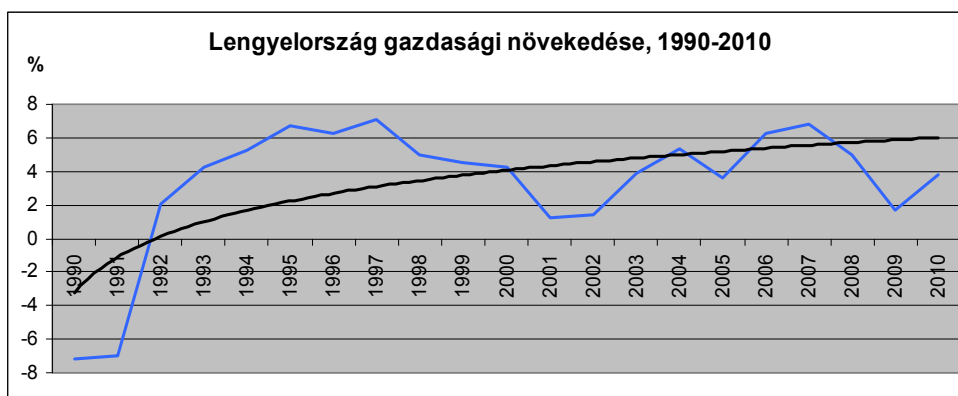
A rendszerváltás első éveiben közzétett hivatalos adatok óvatos kezelést és szemléletet igényelnek, mivel minőségük és értelmezésük is problémákba ütközik. Más posztszocialista országhoz hasonlóan a lengyel hivatalos adatok is túlbecsülték a termelés csökkenését, mivel nem vették figyelembe az 1989 után létesült magánvállalatok teljesítményét. Továbbá a szovjet rezsim a vállalatokat a termelés maximalizálására készítette, ezáltal az állami vállalatok a hivatalos

⁴¹ Az adatok nem tartalmazzák a kormányzati szolgáltatásokat, de tartalmazzák a kereskedelmet folytató állami vállalatokat. Nemzetközi összehasonlításban az állami szektor Csehszlovákiában, Kelet-Németországban és a Szovjetunióban volt a legkiterjedtebb (97 %, 96,5 %, 96,0 % az előbbieket sorrendjében 1980-as évekbeli adatok alapján), míg a nyugati piacgazdaságokban átlagosan 10 százalék körül mozgott. (Sachs 1994)

dokumentumokban hajlamosak voltak felnagyított teljesítményt feltüntetni, 1989 után azonban az előbbiekkal ellentétben az adókötelezettségek csökkentése érdekében alulbecsült teljesítmények jelentek meg a statisztikákban. (Svejnar 2002) A lengyel gazdasági növekedés ütemére található statisztikák erre a jelenségre tökéletes példát szolgáltatnak, mivel az EBRD adatai a reál GDP éves növekedési ütemét 1989-90-ben 0,2 és -11,6 százalékra becsülik, az IMF statisztikái ugyanezen két évre 3,8 és -7,2 százalékot mutatnak. A továbbiakban az adatok elérhetősége és összehasonlíthatósága érdekében az IMF statisztikáival dolgozunk.

A következő (9.) ábra a gazdasági növekedés ütemét szemlélteti a vizsgált 20 évre vonatkozóan.

9. ábra: A reál GDP éves növekedési üteme Lengyelországban
1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

Magyarázat: A kék vonal a gazdasági növekedés üteme, a fekete vonal pedig az arra illesztett logaritmusos trendvonal.

A posztoszocialista átalakulás szükségképpen eredményezett olyan folyamatokat, amelyek a gazdasági növekedés visszaesését, azaz Kornai szavaival élve transzformációs recessziót okoztak.⁴² A stabilizációs politikák bevezetése, a reformok megkezdése – Lengyelországban 1990 januárjában – a növekedés megindulását eredményezték. Ahogy Csaba (2006) megfogalmazta, a stabilizáció önmagában nem elégséges, de szükséges feltétele a tartós növekedésnek, a halogatás, a reformok elodázása ugyanis sehol sem bizonyult kifizetődőnek.

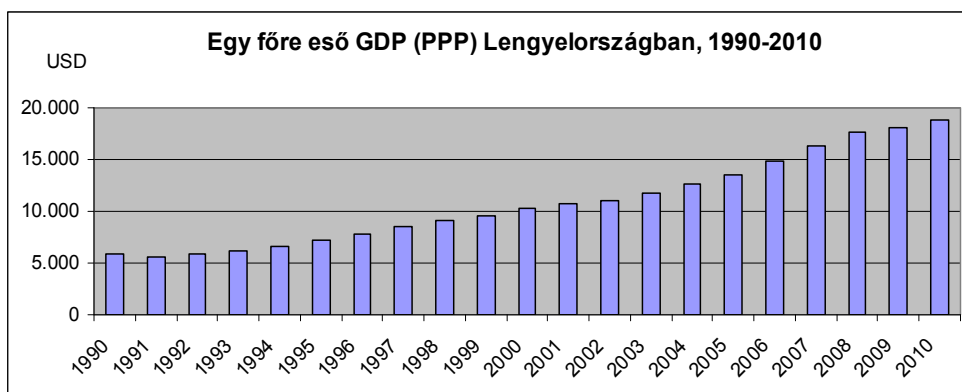
⁴² A transzformációs recesszió okairól általában: lásd II. fejezet.

Lengyelország a posztszocialista régióban elsőként már 1992-re pozitív növekedési ütemet produkált. A felpörgött növekedés 1997-ig tartott, utána 2002-ig fokozatosan csökkenő trend következett. A növekedés ismét beindult 2003-tól és a világgazdasági válság 2008-as begyűrűzése is csak kisebb megtorpanást okozott, recessziót nem váltott ki.

A vizsgált 20 évben a lengyel gazdaság átlagosan 3,4 százalékkal nőtt évente, 1992 és 2007 között pedig 4,5 százalékos növekedési rátát produkált. A gazdasági növekedés ütemére illesztett logaritmikus trendvonal folyamatos, magas szintű növekedést mutat az elmúlt 20 évben. Mozgóátlagolású trend esetén egy lapos sinus-görbe rajzolódik ki folyamatos pozitív értékekkel. (A trendvonalakat részletesebben az 1. Függelék tartalmazza.)

A gazdasági növekedés üteme mellett a fejlődés teljesebb végigkövetéséhez megfelelő eszközt nyújt az egy főre eső GDP szintjének alakulása (10. ábra). Az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott nyolc kelet-közép-európai ország közül egészen a rendszerváltástól a csatlakozásig, Lengyelország számított a legelmaradottabbnak. A kezdetben 6.000 USD egy főre eső vásárlóerő-paritáson számított lengyel GDP 1991-re 5.600 USD-ra csökkent. Ezt követően stabil növekedés indult meg, és 2010-re (18.900 USD /fő) utolérte a régió országait, illetve meghaladta többek között Lettország, Litvánia és Magyarország értékeit, amelyhez a válság során nyújtott teljesítménye nagymértékben hozzájárult.

10. ábra: A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP alakulása
Lengyelországban 1990 és 2010 között

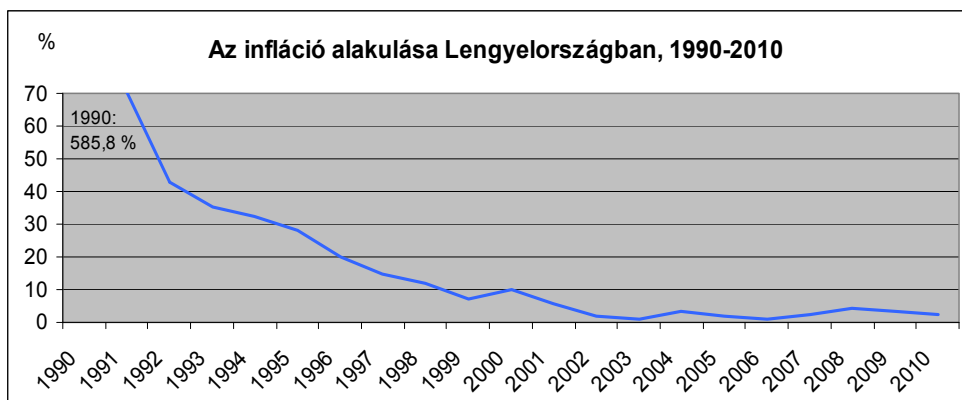
Forrás: IMF (2011)

A makrogazdasági teljesítmény áttekintésénél gyakran használt mutatószám az inflációs ráta. A szakirodalom egyértelműen foglal állást a magas infláció⁴³ káros hatásait illetően, „aláássa ugyanis a megtakarítást és a beruházást, elbizonytalanítja az előrelátást és a háztartások meg vállalatok kalkulációját, a források téves elosztására vezet, torzítja a gazdasági szereplők természetes ösztönzőit.” (Csaba 2006, p. 55)

Lengyelországban az infláció már a kommunista rezsim alatt is súlyos problémákat okozott, mivel a gazdasági egyensúlytalanságokat a vezetés az árak emelésével próbálta ellensúlyozni. A rendszerváltáskor a helyzet tovább fokozódott, és a kelet-közép-európai térség legnagyobb hiperinflációjához vezetett.⁴⁴ A stabilizációs programok bevezetését követő évben az infláció háromszázmegjegyűről kétszámjegyre (585 %-ról 70 %-ra) mérséklődött, hiszen a bevezetett makrogazdasági politikák fókuszában az áremelkedés letörése, stabilizálása állt. (Kołodko 2005)

Az infláció elleni küzdelemben a lengyel gazdaság sikeresnek mondható (11. ábra), hiszen töretlen csökkenés után 1999-re egyszámjegyre mérséklődött az áremelkedés, majd – a 2000. évi enyhe emelkedést kivéve – a második tíz évet 2,7 százalékos átlagos fogyasztói áremelkedés jellemezte.

11. ábra: Az infláció alakulása Lengyelországban 1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

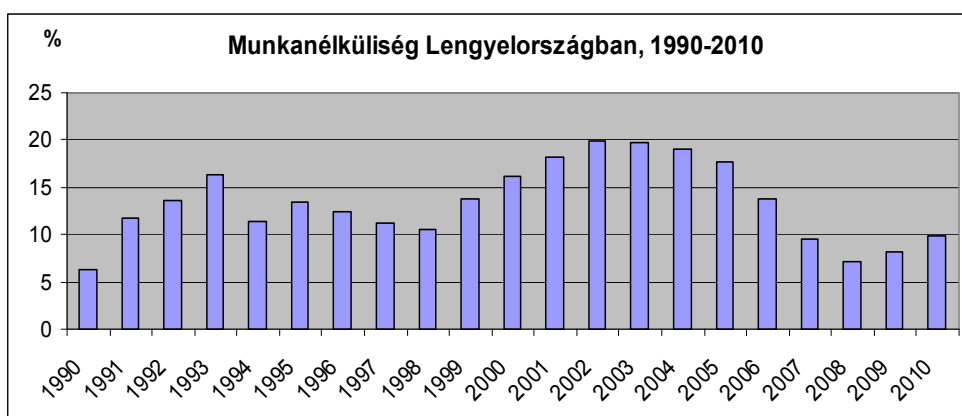
⁴³ Azt, hogy, mit tekintünk magas inflációnak, a közgazdászok különféleképpen határozzák meg. Némelyek a mérsékelt tartomány felső részétől, azaz 20-30 százaléktól, mások 40 százaléktól tekintik az infláció éves mértékét a gazdasági növekedésre és a fogyasztói jólétre károsnak. (Csaba 2006, Svejnar 2002)

⁴⁴ A volt szovjet tagköztársaságokban súlyosabb, négyszámjegyű infláció is bekövetkezett. (EBRD 1999)

Az infláció mellett a másik kihívást a munkanélküliség jelentette az ország számára. A munkanélküliség ugrásszerű növekedésének eredője a szocializmus évei alatt kevésbé termelékeny dolgozók elbocsátása volt, hiszen az adott gazdasági helyzet nem tette lehetővé sem az állami vállalatok, sem a magánvállalatok számára a felesleges munkaerő alkalmazását. (Wagener 1998)

A 12. ábra jól szemlélteti, hogy a munkanélküliség súlyos, talán a legnagyobb társadalmi problémaként Lengyelországban még az ezredforduló után is fennállt, sőt csúcspontját 2002-ben 19,9 százalékkal érte el. Az utóbbi évek tartós és nagyarányú csökkenése, amely elsődlegesen az EU-csatlakozás utáni külföldi munkavállalás következménye, a rátát a fejlett nyugati országok szintjére hozta.⁴⁵ A válság ismét növekedést eredményezett, 2010-ben a mutató megközelítette a 10 százalékot.

12. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Lengyelországban
1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

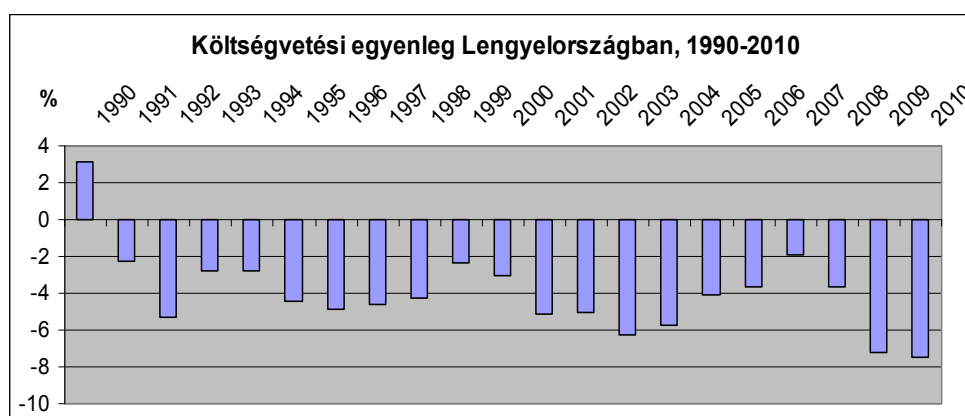
A munkanélküliség növekedésével párhuzamosan bekövetkezett a foglalkoztatás nagyarányú csökkenése, a lengyel ráta átlagosan 55-60 százalékra esett vissza a Nyugat-Európában jellemző 65-70 százalékhoz képest. (EBRD 2010) A foglalkoztatás alacsony szintje tartósan mutatkozott a rendszerváltás első évtizedében, majd a 2001-es világgazdasági lassulás tovább erősítette az addigi csökkenő tendenciát. Kismértékű javulás 2003 után indult el. (Kołodko 2005)

⁴⁵ Az EU-15 átlagos munkanélküliségi rátája 7-8 százalék körül ingadozott a válságot megelőző 15 évben. (IMF 2011)

A foglalkoztatási ráta tartós csökkenésének oka a következőkben határozható meg: az állami szektorban foglalkoztatottak arányának csökkenése nagyobb volt a kilencvenes években, mint a magánszektorban foglalkoztatottak arányának növekedése. A trend megváltozása 1998-1999-re tehető, addigra ugyanis a munkaképes korú lakosság nagyobb hányada a magánszektor alkalmazásába került, a privatizáció végéhez közeledve pedig az állami leépítések is lassulást mutattak. (EBRD 2007)

A makrogazdasági mutatók ingadozásai a fiskális egyensúly tekintetében a legszembeötlőbbek. A költségvetési egyenleg esetében jelentős hullámzást figyelhetünk meg a 13. ábrán.

13. ábra: A költségvetési egyenleg alakulása Lengyelországban
1990 és 2010 között a GDP százalékában

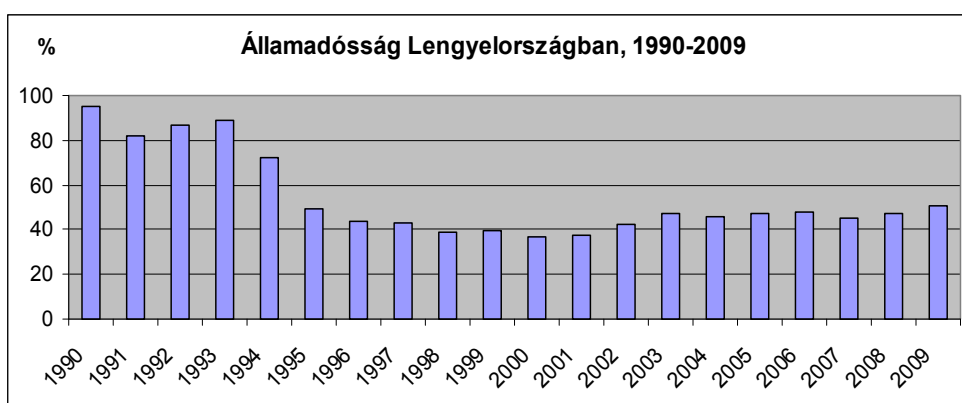
Forrás: EBRD (2011)

Az első év pozitív mérlege hamar a visszájára fordult, a kibocsátás visszaesése, a stabilizációs program költségei, a közszféra strukturális reformjai, a bürokrácia és a koordináció zavarai 1992-re 5,3 százalékos hiányt eredményeztek. A következő években, 1993 és 2008 között Lengyelország államháztartási hiánya átlagosan a GDP 4 százalékát tette ki. A válságkezelés eredményeként 2009-ben és 2010-ben a költségvetési deficit a GDP 7 százaléka fölé emelkedett.

Lengyelország a kelet-közép-európai régió legnagyobb államadósságát „örökölte”, amely a szocialista éra végére 95 százalékra rúgott. Ahogy ezt a 14. ábra is mutatja, a lengyel adósságállomány a kilencvenes évek közepéig jelentős mértékben lecsökkent

a kétszeri adósság-elengedésről szóló megállapodás következtében,⁴⁶ 1995-re a GDP 49,6 százalékát tette ki, azóta pedig átlagosan 43 százalék körüli szinten mozgott, lassú növekvő trendet mutatva.

14. ábra: Az államadósság alakulása Lengyelországban 1990 és 2009 között
a GDP százalékában

Forrás: EBRD (2011)

Ahogy minden posztoszocialista országban, úgy Lengyelország esetében is, a belső egyenlőtlenségekhez külső egyensúlytalanság is társult. A vámok és a kereskedelmi korlátozások lebontása, valamint a valuta konvertibilitása az export és az import előtt egyaránt megnyitotta a kapukat. A KGST piacainak összeomlása a lengyel gazdaságot ugyan súlyosan érintette, de a már korábban kiépült nyugati kereskedelmi kapcsolatok valamelyest enyhítettek az exportpiacok megszűnése okozta zavarón.⁴⁷ A kezdeti években a folyó fizetési mérleg (15. ábra) egyensúly közeli állapota vagy többlete volt jellemző, 1996-tól azonban tartós, de ingadozó mértékű hiány alakult ki (1999-ben a GDP -7,4%-a, 2005-ben a GDP -1,2 %-a).

A külkereskedelem szerkezete és volumene jelentős változáson ment keresztül. Lengyelország kivitele a rendszerváltás óta nagyjából megtizenegyszereződött, a behozatal ennél is nagyobb mértékben, tizenötszörösére bővült az 1990-es sinthez képest. (EBRD 2011) A KGST összeomlása után Lengyelország számára az Európai Közösség/Unió hamar átvette a külső piac szerepét. Amíg 1988-ban az export és az import 26, illetve 25 százaléka bonyolódott az EK-val, 1995-re már 70,5 és 64,6 százaléka irányult, illetve származott az EU-ból. A legfőbb kereskedelmi partnernek

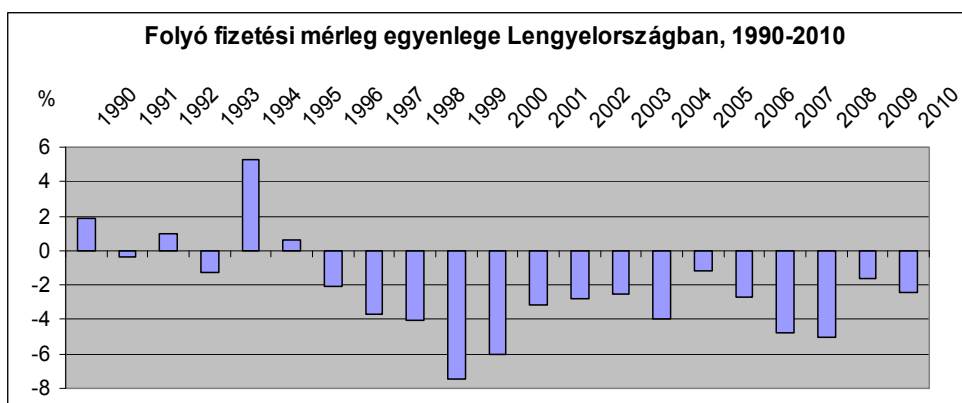
⁴⁶ Lásd később részletesen a 3.3 alfejezetben.

⁴⁷ A külpiacok fontosságát tükrözi, hogy 1990-ben Lengyelország KGST-vel folytatott kereskedelme a GDP 17 %-át tette ki. (Fischer-Sahay 2000)

a kezdetektől Németország bizonyult, de további kiemelt partner Olaszország, Franciaország, valamint Oroszország és Kína is. (EIU 2011b)

A kereskedelmi termékszerkezet jelentősen átalakult az elmúlt 20 év során. A rendszerváltás kezdetén a legfőbb exportcikkeknek a késztermékek, gépek és berendezések, illetve az élelmiszeripari termékek számítottak. Az importot elsősorban gépek, berendezések, nyersanyagok és vegyipari termékek alkották. A 1990-es évek folyamán végbement átrendeződés és külkereskedelmi szakosodás után a kivitel és a behozatal élére egyaránt a gépek és berendezések, késztermékek kerültek. (EIU 2011c)

15. ábra: A folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása Lengyelországban
1990 és 2010 között a GDP százalékában

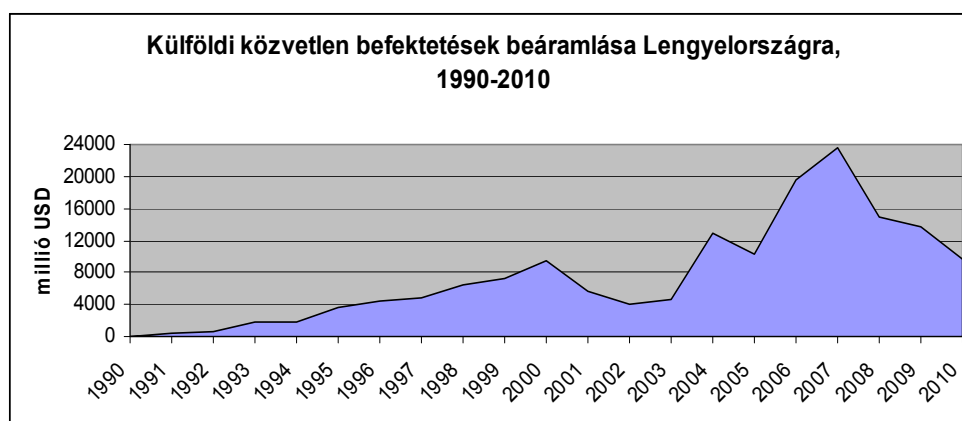
Forrás: IMF (2011)

A termékek és szolgáltatások külkereskedelmének bővülése mellett a tőkeforgalom is jelentős méreteket öltött. A tőkebeáramlás 1990-ben azonnal megkezdődött, akkor a külföldi közvetlen befektetések állománya 109 millió USD-t tett ki. A folyamatosan növekvő éves tőkebeáramlás a 2000-es évek eleji világgazdasági lassulás eredményeként megtorpant, de 2007-ben addig soha nem tapasztalt méretet öltött: 23,5 milliárd USD értékben érkezett külföldi tőke az országba. A hatalmas összegek következtében 2010-re a Lengyelországban felhalmozódott FDI állománya 193 milliárd USD-t tett ki. (UNCTAD 2011) Az FDI éves beáramlásának változásait a 16. ábra szemlélteti.

A tőkebeáramláshoz az 1990-es években motivációt jelentett a lengyel belső piac nagysága, a korai gyors és következetes reformpolitika, majd a felpörgő gazdasági növekedés. A 2000-es évekbeli megugrás az Európai Unióhoz való csatlakozással

függött össze. A lengyel tőke külföldre áramlása már az 1980-as években megkezdődött, és elsősorban a szomszédos balti országokba irányult. A lassú ütemű kiáramlás 1994-től a hazai gazdaság felpörgésével együtt gyorsult fel. A lengyel tőke külföldön felhalmozódott állománya 2010-ben megközelítette a 37 milliárd USD-t. (UNCTAD 2011)

16. ábra: A külföldi közvetlen befektetések éves beáramlásának alakulása
Lengyelországban 1990 és 2010 között

Forrás: UNCTAD (2011)

Összefoglalva az elmúlt 20 évet, az imént bemutatott makrogazdasági mutatók alapján a lengyel gazdasági teljesítmény – a világgazdasági konjunktúra-ciklusokkal harmonizáltan – stabilan és fokozatosan növekvő trendet mutatott. Lengyelország rendszerváltása és az azt követő évek gazdasági teljesítménye is sikeresnek, és a posztszocialista térségben kimagaslónak nevezhető.

Az általunk magyarázó változónak tekintett reál GDP éves növekedési üteme átlagosan 3,4 százalékot tett ki 1990 és 2010 között. Az egy főre eső GDP értéke konstans emelkedés mellett megtriplázódott. Az inflációt lassú ütemben, de sikeresen alacsony szintre szorították le. Az államadósság szintje, a kezdeti években történt nagyarányú csökkenés után csak kismértékű növekedést mutatott, de továbbra sem érte el a maastrichti kritériumot,⁴⁸ azaz a GDP 60 százalékát. A folyó fizetési mérleg a lengyel gazdaság exportorientációja ellenére az importon alapuló belső fogyasztás következtében végig hiányt mutatott, annak mértéke ugyanakkor nem kirívó,

⁴⁸ A maastrichti kritériumok az eurózónához való csatlakozás feltételei, amelyek az államadósság, az államháztartási hiány, az irányadó kamatláb és az infláció szintjét, valamint a nemzeti valuta lebegési sávját határozzák meg.

kezelhetőnek tekinthető. Az FDI folyamatos és nagymértékű beáramlása az országba szintén hozzájárult, és egyben alá is támasztotta a gazdaság stabil és megbízható növekedését.

A makrogazdasági mutatók közül kihívást jelentett a munkanélküliségi ráta erősen hullámzó és kiugróan magas szintje a 2000-es évek elején, amely megmutatta a munkaerőpiac strukturális problémáit, ugyanakkor az EU-csatlakozást követő migráció következtében 2008-ra a ráta megközelítette a fejlett nyugati országok átlagát. A másik kihívást a költségvetési hiány leszorítása és alacsony szinten tartása jelentette, a deficit mértékét azonban hullámzó tendencia jellemezte a vizsgált 20 év alatt. Az államháztartás hiánya a 2000-es évek elején és az utolsó két évben emelkedett meg nagyobb mértékben.

Az egyes makrogazdasági mutatók javuló vagy éppen romló értékei nem adnak egyértelmű választ az általunk feltett kérdésekre, nem tárják fel a stabil lengyel gazdasági növekedés valódi okait. Ennek megértéséhez a számok mögé kell tekintenünk, és meg kell vizsgálnunk azokat a gazdasági, politikai és társadalmi folyamatokat, amelyek meghatározták vagy befolyásolták az egyes mutatószámok alakulását. Az új intézményi közgazdaságtan szerint ezek a folyamatok „a társadalom játékszabályai” (North 1990, p. 3), azaz az intézmények keretei között zajlanak, amelyek így döntő hatással bírnak az ország gazdasági teljesítményére. Az új intézményi közgazdaságtan széleskörű empirikus irodalmának bizonyításait elfogadva, a következő két pontban a lengyel gazdasági növekedés okainak meghatározásához áttekintjük a lengyel formális és informális intézményeket. A formális intézményeket a politikai és gazdasági folyamatok elemzése alapján, az informális intézményeket a társadalmi értékek, normák és aktivitás alapján határozzuk meg.

3.3 Formális intézmények: politikai és gazdasági folyamatok a rendszerváltás alatt és az azt követő években

A makrogazdasági teljesítmény leírásához alapvetőnek tekintett reál GDP éves növekedési ütemét az előbbieken más mutatókkal is kiegészítettük. Az egy főre eső GDP vásárlóerő-paritáson számítva, az infláció, a munkanélküliség, a költségvetési egyenleg, az államadósság, a folyó fizetési mérleg és az FDI beáramlás segítségével árnyaltabb képet kaptunk a lengyel gazdasági teljesítményről. Mindezek alapján a

gazdasági növekedés magyarázatához az elmúlt 20 évet a következő szakaszokra bontjuk:

1. 1990-1992: transzformációs recesszió és stabilizáció
2. 1993-2000: felpörgő gazdaság, stabil növekedés
3. 2001-2007: lassulás, gyorsulás
4. 2008-2010: recesszió nélküli válságkezelés

Az általunk meghatározott négy szakasz épít a Kołodko (2004) által definiált lengyel fejlődési periódusokra, aki 1990 és 1993 között „terápia nélküli sokkot”, 1994 és 1997 között „Stratégiát Lengyelország számára”, 1998 és 2001 között „túlhűlést”, 2002 után pedig „felgyorsult növekedést” állapított meg. (Kołodko 2004, p. 1) A továbbiakban az általunk definiált időszakokra bontva elemezzük a lejátszódott politikai, illetve gazdasági folyamatokat annak érdekében, hogy meghatározhassuk Lengyelország formális intézményeinek minőségét.

3.3.1 Transzformációs recesszió, stabilizáció: 1990-1992

A lengyel gazdaság a rendszerváltás kezdetén tapasztalt átlagosan 7 százalékos visszaesés (1990-1991-ben) után hamar kilábalta a recesszióból. „Az 1992-ben elért pozitív növekedés nemcsak Lengyelország számára jelentett roppant fontos fejlődést, hanem bebizonyította, hogy lehetséges gazdasági növekedést elérni a posztszocialista recesszió után.” (Slay 1994, p. 119) A Lengyelországban súlyosnak hitt recesszió a kelet-közép-európai régióban a legkisebb mértékűnek és a legrövidebb ideig tartónak bizonyult.

3.3.1.1 Választások, változások a politikai porondon

Az 1989-ben részlegesen szabad választásokon a Szolidaritás jelöltjei az összes lehetséges helyet elnyerték a szejmben és a szenátusban. Kifejezetten rossz gazdasági helyzetben, de széles támogatói bázissal – a Katolikus Egyházal és a Szolidaritással – és koherens szakmai gárdával a háta mögött Mazowiecki kormánya a gazdasági reformok mellett kötelezte el magát. A végrehajtói hatalom azonban számos formális korlátba ütközött döntéshozatala során. A választások eredményeként a képviselőházban nem alkottak többséget, továbbá a Szovjetunióval való békés viszony megtartása érdekében a kormány tagjai közé kommunista párti minisztereket is kineveztek. A köztársasági elnök Jaruzelski tábornokkal is együtt kellett működni.

Az említett korlátok azonban nem okoztak valódi problémákat a kormány számára, mivel a Szolidaritás kitörő népszerűsége és a jövőjük miatti aggodalom okán a kommunisták nem bocsátkoztak vitába a kormány tagjaival. (Bönker 2006)

Az első év végére a pénzügyminiszter, Leszek Balcerowicz által végrehajtott drasztikus változtatások „társadalmi költségei” a reformok támogatottságát erősen visszavetették. Mindez már az 1990-ben megtartott köztársasági elnök választáson is megmutatkozott, ahol Mazowiecki súlyos vereséget szenvedett Lech Wałęsával, a Szolidaritás mozgalom elnökével szemben. Az addig miniszterelnöki posztot betöltő Mazowieckit az elnökválasztáskor Jan Bielecki váltotta fel. (Nagengast 1991) A végrehajtói hatalom törekénysége és gyakori átalakulásai ellenére a gazdasági reformok stabilan haladtak előre, Balcerowicz a kormányváltások ellenére megőrizte pénzügyminiszteri posztját.

Az első választási törvényt 1991-ben fogadták el. Az alapvetően arányos rendszerben a szejm 460 képviselői helyéből 391-et 37 többmandátumos választási körzetből osztottak ki, a fennmaradó 69 helyet pedig a pártok listái között, azok közül, akik minimum 5 körzetben mandátumot szereztek, vagy országos szinten elérték a szavazatok 5 százalékát. A rendszer nem állított fel választási küszöböt.

Az 1991-ben tartott, már teljesen szabad parlamenti választások, amelyeken több mint 100 párt indult, a Balcerowicz-program ellen kampányoló pártok sikerét hozták. A képviselőházba 29 párt került be, a megalakult kormány ötpárti koalícióból állt. Ez a megosztottság rövid életű kormányzáshoz vezetett, 1992 folyamán egy rövid interregnum után újabb többpárti koalíciós kormány formálódott. A Hanna Suchocka vezette hétpárti kormány 1993 májusáig maradt hivatalában. (EIU 1997b)

A demokrácia megszilárdítása az alkotmányozási folyamattal haladt tovább. A kerekasztal-tárgyalások során végrehajtott módosítások és további elemek beemelésével 1992-ben elfogadták az úgynevezett „kis alkotmányt.”⁴⁹ (Stark – Bruszt 1998) A „kis alkotmány” középerős elnöki rendszert vezetett be, erőteljesen korlátozta ugyanis a szenátus jogkörét azáltal, hogy a szenátusi vétó elvetéséhez egyszerű többséget is elegendővé tett a szejmben. Nagy hangsúlyt fektetett a nemzeti és etnikai kisebbségek jogaira, a nemzetiségi és vallási megkülönböztetés tilalmára. Mindezek mellett a „kis alkotmányt” csupán átmeneti jellegűnek tekintették, a

⁴⁹ Az 1992-ben elfogadott „kis alkotmány” az 1952. évi alkotmányt váltotta fel. (EIU 1997b)

politikai megosztottság és szétaprózottság, valamint a kompromisszum hiánya a végleges változat elfogadását későbbre halasztotta.

3.3.1.2 Makrogazdasági stabilizáció sokterápiával

Az elsőként hatalomra került Mazowiecki-kormány elsődleges feladatának tekintette a gazdaság stabilizálását és a piaci intézmények kiépítését. Lengyelország hosszú távú céljaként az Európai Közösség államaihoz való mihamarabbi felzárkózást és a teljes jogú tagságot jelölték meg. Jeffrey Sachs, a kormány gazdasági tanácsadója 1989 végén ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A nyugat-európai, modern jóléti állam eltérő modelljei, változatai ellenére e gazdaságok közös kapitalista intézményekkel rendelkeznek, s ez kell, hogy jelentse a kelet-európai reformok célját is.” (Sachs 1994, p. 5) A reformokat illetően a Szolidaritás vezetői között két ideológia merült fel: a liberális (neoliberális) és a szociáldemokrata elképzelés versengett egymással (3. táblázat).

Mazowiecki kormányfő választása Leszek Balcerowicz-ra esett a pénzügyminiszteri és a miniszterelnök-helyettesi posztot illetően is, amely egyben az ideológiai vita neoliberális oldalra való billenését is jelentette. (Slay 1994)

3. táblázat: A liberális és szociáldemokrata irányzat főbb elvei a lengyel rendszerváltás kezdetén

Liberálisok		Szociáldemokraták
gyors szakítás az állami szociális intézményekkel		graduális és humánus átmenet
bizalom a piacban, mint intézményben		erősebb szerep a szakszervezeteknek, munkásmozgalmaknak, fogyasztói szövetkezeteknek
kis állami szerepvállalás		jóléti állam, „láthatatlan kéz”
vállalatok és ágazatok leépítése		erős állami iparpolitika
	restriktív monetáris és hitelpolitika	

Forrás: Slay (1994)

A makrogazdasági stabilizáció a Balcerowicz-tervvel 1990 januárjában kezdődött meg. A Nemzetközi Valutaalap által elfogadott, sokterápiának vagy *big bang*-nak nevezett reformcsomag öt pillérre épült:

1. A hiperinfláció megszüntetése, mint elsődleges, rövid távú cél
2. Liberalizáció
3. Privatizáció
4. A szociális biztonsági háló kiépítése
5. A nemzetközi pénzügyi segítség mozgósítása. (Gomułka 1992)

A reformcsomag liberalizációs lépései a piacgazdaság alapjainak lefektetését, a hiány megszüntetését és a piacok felszabadítását célozták az árszabályozáson, valamint a javak vásárlásának és a valutaváltás korlátozásának eltörlésén keresztül. A költségvetési kiadások és a monetáris politika szigorítása, a kereskedelmi engedélyek és kvóták megszüntetése, a vámok nagyfokú csökkentése, valamint a külföldi befektetők vonzása céljából kedvező jogi környezet kialakítása – amelynek részét képezte a versenytörvény elfogadása és versenyjogi hatóság felállítása – további elemeit képezték a stabilizációnak. (Kołodko 2005) A költségvetési kiadások mérsékléséhez legnagyobb mértékben az állami beruházások és az állami vállalatoknak, valamint a lakosságnak juttatott – fogyasztói és termelői – támogatások megnyirbálása járult hozzá.

A monetáris politika szigorítása egyet jelentett az iparnak juttatott olcsó hitelek likvidálásával. A monetáris politika átalakítása a már 1988-ban megindult egyszintű bankrendszer megszüntetésével vette kezdetét, amelynek során a Lengyel Nemzeti Bankot a központi banki funkciók ellátására alakították át, és kilenc állami tulajdonú kereskedelmi bankot létesítettek. A kamatláb hirtelen és nagymértékű emelése, valamint a valuta konvertibilissé tétele a monetáris politika alakításának további lépéseit képezték. (Balcerowicz 1994) A valuta konvertibilissé tétele a złoty leértékelésével vette kezdetét, majd rögzített árfolyamrendszert vezettek be 1991 májusáig (a nemzeti valuta nominál árfolyamát 9500-as szinten a dollárhoz rögzítették). További leértékelés után októbertől csúszó-leértékelést alkalmaztak. „A valuta iránti bizalom helyreállítása és a dollár dominanciájának fokozatos leépítése jelentette a lengyel gazdaság valódi megnyitását.” (Belka 2001, p. 15)

A stabilizáció lényeges eleme volt az előbbiektől mellett a bérek indexálásának megszüntetése és az infláció enyhítése érdekében bevezetett, az állami vállalatok túlzott béremeléseire kivetett tilalmi adó, az úgynevezett *popiwek*. (Slay 1994)

A reformok között, az infláció letörése mellett kiemelt prioritást élvezett a privatizáció mielőbbi megkezdése, amely az állami tulajdonban lévő kis- és középállalatok értékesítésével vette kezdetét. Az 1990 közepén elfogadott

privatizációs törvény az állami eszközök értékesítési módszereinek széles spektrumát engedélyezte. „A szakszervezetek támogatásának érdekében a törzstőke 10, később 15 százalékát a privatizált vállalat alkalmazottai között ingyenesen szétosztották. Az állami vállalatokat külföldi és belföldi befektetők egyaránt megvehették, az alkalmazottak és menedzsment általi felvásárlást is engedélyezték, de a Varsói Értéktőzsdére való bevezetés is szóba jöhetett.” (Belka 2001, p. 19-20)

Az 1991-ben hivatalba lépő Bielecki-kormány folytatta a reformokat, megnyitott a Varsói Értéktőzsde, bank- és értékpapírtörvényt fogadtak el, a Nemzetközi Valutaalappal és a Világbankkal való hitel megállapodás után pedig a Párizsi Klubbal egyezményt írtak alá az államokkal szemben fennálló adósságállomány 50 százalékának feltételek melletti elengedéséről.⁵⁰ (Balcerowicz 1994) A közép-európai országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatok megszilárdítása érdekében Lengyelország Csehszlovákiával és Magyarországgal aláírta a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (CEFTA). A szerződés 1993-tól lépett hatályba. Az 1992-es évet jellemző politikai káosz ellenére a kormányok kitartottak elődjeik gazdaságpolitikája mellett, bár további lényeges lépésekre csak a következő évben került sor.

3.3.2 Felpörgő gazdaság, stabil növekedés: 1993-2000

A törékeny végrehajtói hatalom ellenére a következetes reformpolitika eredményei hamar megmutatkoztak Lengyelország gazdasági teljesítményében. Az 1992-es 2,6 százalékos reál GDP növekedés után 1993-tól 2000-ig stabil, 4 százalék feletti ütemben bővült a lengyel gazdaság fokozatosan csökkenő infláció és változó mértékű költségvetési hiány mellett.

3.3.2.1 Lassan konszolidálódó politikai viszonyok

Az 1991-es választási törvény nem állított fel választási küszöböt, ez a parlamenti pártok meglehetősen nagy számához vezetett. Ennek korrigálására 1993-ban új választási törvényt fogadtak el, amelynek alapján a 460 képviselőlől 391-et 57

⁵⁰ A hitelező kormányokat tömörítő Párizsi Klub Lengyelországnak a következő feltételeket szabta: az 1990-ben elindult gazdasági fejlődés folytatása, az adósságszolgálat megújítása és az IMF által előírányzott célok teljesítése. Az átütemezett adósság visszafizetésének határidejét 2014-re tűzték ki. (Slay 1994)

körzetből, arányosan választanak, 69-et pedig országos listáról, valamint bevezették az 5 százalékos parlamentbe kerülési küszöböt is. (Szczerbiak 2001)

A gyakori kormányváltások után 1993-ban ismét parlamenti választások következtek, amely során két posztkommunista párt, a Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD) és a Lengyel Néppárt (PSL) alakított koalíciót Waldemar Pawlak vezetésével. A korábban állandó problémát jelentő kisebbségi kormányzás után az SLD-PSL kormánynak a képviselőházi helyek 66 százalékát sikerült megszereznie. (EIU 1997b) A kormány helyzete az 1995-ös elnökválasztás után tovább javult, mivel Lech Wałęsát egy vezető SLD politikus, Aleksander Kwaśniewski váltotta a köztársasági elnöki székben.

A gyakori kormányváltások legfőbb okát a parlamentbe bejutó pártok nagy száma és különbözősége szolgáltatta. A legnagyobb lengyel pártokat a 2. Függelék tartalmazza. Az egyes pártok a posztszolidarista-posztkommunista törésvonal mentén való szerveződésük mellett számos érdeket határozottan képviselnek, amely nehézkessé teszi a koalíciók kialakítását, továbbá gyakori felbomláshoz, kormányátalakításokhoz vezet. (Szczerbiak 2001) A nyugati rendszerekhez való lényeges hasonlóságai ellenére a lengyel pártrendszer csak a rendszerváltást követő második évtized végére konszolidálódott. Továbbra is kihívást jelent a lengyel jobboldalon a Szolidaritás Választási Akció belső összetétele, és az abból kialakuló esetleges konfliktusok. Problémát jelenthet még a választók és a pártok közötti kapcsolódások felületessége, valamint a jobboldal-baloldal közötti különbségek, amelyek elsősorban a kommunista múlthoz és a morális-kulturális témákhoz való viszony, és nem a szociális-gazdasági ideológiák alapján alakultak ki.

A végrehajtói hatalom erejét leginkább belső, koalíciós konfliktusok csökkentették. A következő, 1997-ben tartott parlamenti választásokig további két miniszterelnök került a kormány élére Józef Oleksy és Włodzimierz Cimoszewicz személyében. A pénzügyminiszteri poszton is kétszer történt váltás, Marek Borowski után Grzegorz Kołodko, majd Marek Belka következett. (Bönker 2006) Az állami szervek, és a politikai rendszer egyéb elemeinek kialakulása, jogerőre emelkedése is ez időszak alatt, 1997-ben zárult le. „A lengyel parlament által 1997. április 2-án megszavazott, majd május végén, népszavazáson megerősített új alkotmány egységbe foglalta az 1989-1996 közötti alkotmánymódosításokat, s csupán néhány ponton módosította a hatalommegosztás korábbi gyakorlatát. Ezek közül a legfontosabb a kormánnyal

szembeni konstruktív bizalmatlansági indítvány bevezetése volt. Az alaptörvénnyel kapcsolatos legnagyobb mértékű vitát az alkotmány preambuluma váltotta ki, nevezetesen az, hogy milyen mértékben hivatkozzon a lengyel nemzeti tudat számára oly fontos keresztény értékekre.” (Kardos-Simándi 2002, p. 398)

Az 1997-es választások ismét változást hoztak, jobbközép kormány alakult a konzervatív Szolidaritás Választási Akció (AWS) és a liberális Szabadság Unió (UW) koalícióra lépésével. A miniszterelnöki posztot a négy éves ciklus alatt végig Jerzy Buzek töltötte be. A kormány relatíve nagy támogatottságot élvezett a választók részéről, bár az AWS-en belüli feszültségek, a köztársasági elnökkel való összeütközések és a koalíciós partnerek közötti viták is gyengítették cselekvési képességét. A UW-val való folyamatos nézeteltérések 2000-ben a koalíció felbomlásához vezettek. A kisebbségben maradt kormány azonban hivatalban maradt a 2001-es választásokig. (Belka 2001) Ez időszak alatt 1999-ben Lengyelország a NATO teljes jogú tagjává vált.

Meglepő módon a kormányváltások, miniszterelnök-váltások és koalíciós csaták ellenére a kormányon belüli reformerők 1993-tól kezdve 2000-ig erős pozíciót élveztek, amely a gazdaságpolitikai lépésekben jól tükröződik.

3.3.2.2 Stabilizációból strukturális átalakításokba, intézményépítésbe

A Bielecki-kormányt váltó erők populista kampányaik ellenére folytatták elődjük gazdaságpolitikáját. Az antiinflációs politikát felváltotta ugyan egy antirecessziós makrogazdasági rezsim, de a többi lényeges elem folytonosságot mutatott a Balcerowicz érával. Folytatódott a bankrendszer konszolidációja: 1993-ban törvényt fogadtak el a pénzügyi szektor rekonstrukciójáról, bevezették a bankokra vonatkozó bázeli szabályozást, valamint sor került az addig állami tulajdonban lévő kereskedelmi bankok közül az első, a *Wielkopolski Bank Kredytowy* (WBK) privatizációjára. A WBK privatizációját követően a még állami tulajdonban lévő nyolc kereskedelmi bank értékesítése, kisebb megtorpanásokkal, de még az ezredfordulót megelőzően lezajlott. A bankszektor felügyeletét 1998-ban egy független banki szabályozó hatóság felállításával is megerősítették. (EBRD 1999) Megállapodás született az adósságok átstrukturálásáról, valamint nemzetközi segítséggel (elsősorban a PHARE-program keretében, de bilaterális úton is) a bankok hamar szert tettek a vállalkozói szféra kezeléséhez addig hiányzó technikai ismeretekre és képességekre is. Új adórendszer bevezetésére is sor került 1992 és

1993 között, amelynek során új adónemeket vetettek ki: a személyi jövedelemadót, a társasági nyereségadót, és a hozzáadott érték adót (VAT), amelyek legfelső sávját kezdetben 40 százalékon rögzítették. (Dewatripont – Roland 1997)

Átfogó tömeges privatizációs programot indítottak el 1993-ban a magánszektor további bővülése érdekében, majd 1994-ben 15 új nemzeti befektetési alapot állítottak fel, amelyek kezdetben 415 állami tulajdonban lévő vállalat rekonstrukciójáért vállaltak felelősséget. Később valamennyi állami vállalat az alapok irányítása alá került, mindezek ellenére a privatizáció lassú ütemben haladt a nagyvállalatok körében, a stratégiai iparágakban az állami tulajdon dominanciája tartósan mutatkozott. (Oppper 2004)

Az adósság-elengedésről történt 1991-es megállapodást 1994-ben kibővítették, és egyezményt írtak alá a Londoni Klubbal⁵¹ az adósságok további ötven százalékanak elengedéséről, valamint a csökkentett állomány 2024-ig terjedő visszafizetéséről. (Slay 1994)

Az 1994-ben az Európai Unióval kötött Európai Társulási Megállapodás életbe lépését követően a lengyel kormány – „Stratégia Lengyelország számára” néven – egy középtávú stratégiai programot dolgozott ki, amely a növekedés fenntartását, az infláció csökkentését, összességében az európai uniós tagsághoz szükséges alapvető feltételek megteremtését célozta. A program neve megegyezik a Kołodko (2004) által is használt elnevezéssel az 1993 és 1997 közötti időszakra vonatkozóan.

A „Stratégia Lengyelország számára” nevet viselő dokumentum a következő tíz konkrét célt fogalmazta meg:

1. A bérek tárgyalásokon történő egyeztetése, társadalmi partnerség kialakítása a munkaügyi kapcsolatok és mechanizmusok terén
2. A szociális biztonsági háló reformja
3. Munkanélküliség csökkentése
4. Vidéki területek fejlesztése
5. Humán-erőforrásokba való befektetések
6. Az állami vagyon megfelelő kezelése, privatizáció
7. Középtávú finanszírozási stratégia kialakítása
8. Pénzügyi szektor fejlesztése, reformja
9. Gazdasági folyamatok feletti ellenőrzés kialakítása, a szürke gazdaság felszámolása
10. A lengyel gazdaság nemzetközi versenyképességének javítása.
(Government of the Republic of Poland 1994, p. 12)

⁵¹ A Londoni Klub az ország privát hitelezőit, bankokat tömörítő szervezet.

A stabilizációs politikát 1995-től a fiskális és monetáris politika összhangjának megteremtése váltotta fel. A gazdasági növekedés gyorsulása ellenére a gazdaság további átalakításának lényeges elemét képezte az 1995-ben végrehajtott valutareform, amely során a nemzeti valutából négy nullát vágtak le, azaz tízezer régi zloty-t egy új zloty-ra cseréltek. (Kołodko 2005)

Lengyelország 1996 novemberében a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) tagja lett, amellyel jelentősen növelte megbízhatóságát a külföldi befektetők előtt, és a kelet-közép-európai régió elsődleges FDI célállomásává vált.

Az 1994-ben lefektetett gazdasági stratégia megújításaként, és a fiskális politika elsődleges célkitűzéseként 1996-ban adócsökkentést hajtottak végre. A fiskális politika az adóterhek enyhítése mellett a költségvetési hiány alacsonyan tartását (GDP 3 százaléka körül) célozta meg. (EIU 1997b)

Az 1997-ben elfogadott új alkotmány számos gazdasági területen is változást hozott. Az államadósság mértékét a GDP legfeljebb 60 százalékában határozta meg, megtiltotta a központi banki hitelezést, mint a deficit-finanszírozás eszközét, megszüntette a köztársasági elnök vétójogát a költségvetésre vonatkozóan, valamint deklarálta, hogy a privatizációból származó bevételek nem kezelhetők költségvetési forrásként. Az alkotmány a központi bank függetlenségének és hitelességének erősítése céljából új testületet állított fel, a Monetáris Tanácsot, amelynek munkájában a Lengyel Nemzeti Bank elnöke mellett további kilenc tag vesz részt.⁵²

A testület 1998-ban kezdte meg működését széles hatáskörökkel a monetáris politika irányítását illetően. (Roland 2000) Az újonnan felállított Monetáris Tanács a monetáris politika szigorítása mellett döntött, az addig pénzkínálat-növeléssel irányított inflációt közvetlen, középtávra meghatározott inflációs célkitűzésre cserélte.⁵³ A nagyobb rugalmasság érdekében az árfolyampolitika is lényegi változtatásokon esett át, 1999-re a zloty lebegési sávját több lépésben +/-15 százalékra szélesítették, a havi leértékelés pedig 1 százalékról 0,3 százalékra csökkent. A tökéletes rugalmasság elérését a lebegő árfolyamrendszer bevezetése jelentette 2000-ben. (OECD 2000b)

⁵² Az újonnan felállított monetáris politikáért felelős Monetáris Tanács elnöke a Lengyel Nemzeti Bank elnöke, akit a Parlament hat éves időtartamra választ, s csak kivételes esetekben van lehetőség a felmentésére. A többi kilenc tagot szintén hat évre választják, egyharmadát az Alsóház, egyharmadát a Felsőház, egyharmadát a köztársasági elnök delegálja.

⁵³ A Monetáris Tanács első konkrét célkitűzése az inflációs ráta 4 százalék alá szorítása volt 2003-ig, amelynek megvalósulása nagyban erősítette az új testület hitelét. (OECD 2000b)

A szigorú monetáris politika laza fiskális politikával társult, amely a költségvetési kiadások növekedésében nyilvánult meg. A kiadásoknak egyre növekvő hányadát a szociális ráfordítások tették ki, így elkerülhetetlenné vált az eddig elhanyagolt szolgáltatások, a jóléti állam működésének reformja. 1999 januárjában négy átfogó reform került bevezetésre a nyugdíjrendszer, az egészségügy, az oktatás és a regionális adminisztráció területén. A négy reform közül egyértelműen a nyugdíjreformot tekinthetjük a legjobban kivitelezettnek, és a társadalmilag legelfogadottabbnak.⁵⁴

A svéd és chilei mintára kidolgozott új, három pillérre épülő nyugdíjrendszer az addig fennálló hagyományos, állam által finanszírozott „pay-as-you-go” rendszert váltotta fel. Az első pillér a továbbra is az államnak fizetett kötelező hozzájárulás maradt, a második pedig az újonnan alakult magánnyugdíj-pénztáraknak juttatott járulékokból állt. A harmadik pillért a magánnyugdíj-pénztáraknak önkéntes alapon befizetett összegek alkották. (Nelson 2001)

A lengyel egészségügy régóta fennálló problémáinak, mint a szolgáltatások alacsony színvonala, alulfinanszírozottság, pazarlás és korrupció megoldására két alapvető változtatást vezettek be: az egészségügyi intézetek többsége a helyi önkormányzatok ellenőrzése és felelőssége alá került, valamint új, regionális egészségbiztosítási intézményeket állítottak fel, amelyeknek feladata a betegek és az egészségügyi intézetek közötti közvetítés lett. (Nelson 2001)

A legkevésbé látványos reformnak az oktatás átalakítása bizonyult, bár az ország jövője szempontjából az egyik leglényegesebb momentumnak számított. A reform az iskolai képzés piaci igényekhez való alakítását célozta, az iskolakötelezettség korhatárát hétről hat évre módosította, valamint teljesítmény alapú ösztönzőket épített a tanári fizetési rendszerbe. (Belka 2001)

A negyedik területet a már 1990-ben elkezdett állami feladatok decentralizációjának folytatása jelentette. A rendszerváltás kezdetén kialakított több kisebb falut összefogó közösségek (*gminas*) mellé két másik, helyi önkormányzati szintet állítottak fel, a járásokat (*powiat*) és a megyéket (*województwo*), amelyek az önálló pénzügyi források mellé jól körülhatárolt hatásköröket is kaptak. (Belka 2001)

⁵⁴ A nyugdíjreform társadalmi elfogadottságát és megértettségét a hosszú kidolgozási fázis alatti kommunikáció és egyeztetések segítették elő. (EIU 2001)

3.3.3 Lassulás, gyorsulás: 2001-2007

Az ezredforduló után a lengyel gazdaság növekedési ütemében erősen megmutatkoztak a világgazdaságban zajlott folyamatok. A 2001-ben és 2002-ben tapasztalt visszaesés, és a munkanélküliség rekordmagasságokba (20 %) emelkedése az OECD elemzése szerint az addig magas beruházási ráta mellett erőteljes növekedést produkáló gazdaság túlhevülésére válaszul, egy klasszikus beruházási ciklus részeként jelentkezett, amelyet a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követő világgazdasági lassulás tovább erősített. (OECD 2002b) A visszaesés ellenére a vizsgált időszakot átlagosan 4 százalékos éves növekedés és az infláció csökkenése jellemezte.

3.3.3.1 Gyenge végrehajtói hatalom, előrehozott választások

Az AWS-UW koalíció felbomlása a 2000-es év végén jelentősen megnehezítette a kisebbségben maradt konzervatív kormány dolgát, és a tervezett fiskális reformok elhalasztásához vezetett. A halogatás nem segített a kormánypártnak a 2001-es parlamenti választásokon, ugyanis sem az AWS, sem az UW nem szerzett elég szavazatot a képviselőházba kerüléshez. (Bönker 2006) A választások előtt néhány ponton módosították a választási törvényt. Az elfogadott új törvény megszüntette az országos listák rendszerét, és az új közigazgatási rendszernek megfelelően a választási körzeteket is átalakította, 41 választókerület kialakításával.

A választásokon ismét fordulat következett be, a korábbi jobbközép kormányt egy baloldali, hárompárti koalíció váltotta fel Leszek Miller vezetésével. Az 1993 és 1997 között hatalmon lévő SLD-PSL koalíció kiegészült a Munkások Uniójával (UP). A kormány számos kihívással találta szemben magát, amelyek közül a magas munkanélküliség és a költségvetési hiány növekedése⁵⁵ azonnali cselekvést igényelt. (Szczerbiak 2001) A gazdasági problémák ellenére a reformok támogatottsága a lengyelek körében alacsony maradt, és meglepő módon sem a lakosság, sem az üzleti körök nem tekintették különösebb problémának az euró zónához való csatlakozás esetleges elhalasztását. A reformok elfogadását a végrehajtói hatalom gyengesége és kormányon belüli reformerök háttérbe szorulása is nehezítette. Az SLD-n belüli

⁵⁵ Az államháztartási hiány növekedése súlyosan rontotta a gyors eurózóna-csatlakozás melletti lengyel elkötelezettség hitelességét, továbbá az alkotmányban rögzített államadóssági szint meghaladásával is fenyegetett. (Bönker 2006)

konfliktusok a regionális vezetők és a köztársasági elnök, Kwaśniewski támogatói között, valamint a miniszterelnököt is érintő korrupciós botrányok aláásták a kormány hitelét és súlyosan korlátozták annak cselekvési képességét. (Bönker 2006)

A 2002-es helyi önkormányzati választásokon, majd a 2004-es Európai Unióhoz való csatlakozást követően az európai parlamenti választásokon elszenvedett súlyos vereség az SLD feldarabolódásához vezetett. A végrehajtói hatalom gondjait a pénzügyminiszterek gyakori lemondása vagy leváltása, végül a miniszterelnök cseréje is jelezte: Leszek Millert Marek Belka váltotta.

A 2005-ös évben köztársasági elnöki és parlamenti választásokra is sor került. Az államfői posztot Lech Kaczyński nyerte el öt évre, a képviselőházban pedig a Jog és Igazságosság (PiS) pártja szerezte a legtöbb szavazatot szoros versenyben a Polgári Platformmal (PO). A választási kampány során kialakult feszültség miatt a két posztoszolidarista, jobbközép párt nem lépett koalícióra, a kormányzás jogát a PiS kapta meg. A párt vezetője, az elnök ikertestvére, Jarosław Kaczyński a miniszterelnöki posztot a rokoni szálak miatt Kazimierz Marcinkiewicz-re ruházta. (Zubek 2006) A kisebbségi kormány két kisebb radikális párt külső támogatásával biztosította többségét a parlamentben, végül 2006-ban formálisan is koalíciót alakítottak, a miniszterelnöki posztot pedig Jarosław Kaczyński vette át. A kormány erőszakos és konfrontatív politikai stílusa 2007 közepére a koalíció felbomlásához és egyben előrehozott választások megtartásához vezetett. A választásokat immáron a PO nyerte Donald Tusk vezetésével.⁵⁶ A párt kampányában erőteljesen kritizálta a PiS politikai stílusát, és a Kaczyński testvérek együttes kormányzását. Elsősorban a fiataloktól és a középutas szavazóktól kapott támogatást. A kormány népszerűsége a választások után is töretlenül magas maradt. (EIU 2008b)

3.3.3.2 Kis lépések gazdaságpolitikája

Az ezredfordulótól kezdve a végrehajtói hatalom gyengesége és a folyamatban lévő európai uniós csatlakozási tárgyalások együttesen fejtették ki hatásukat a gazdaságpolitikai döntéshozatalra, és háttérbe szorították az ország belső gazdasági problémáit, a fiskális reformok szükségességét. (Kołodko 2005) A hatalmon lévő pénzügyminiszterek fiskális reformtervei sorra elbuktak a parlamentben, a

⁵⁶ A parlamenti többség megszerzéséhez a PO koalícióra lépett a balközép Lengyel Néppárttal (PSL). (EIU 2008b)

csatlakozási tárgyalások pedig a további kereskedelmi nyitást és a mezőgazdaság átalakítását helyezték előtérbe.

A privatizáció szintén lelassult, mivel a 2001-től hatalmon lévő kormányok tartózkodtak az „érzékeny” állami vállalatok eladásától. (Oppen 2004) A 2007-től hatalmon lévő PO vezette kormány nagyobb elkötelezettséget mutatott a privatizáció folytatása mellett, de előrelépés az első évben nem következett be. Az állam közel 1300 vállalatot tulajdonolt az olaj-, gáz-, elektromos áram, szén- és vegyipar, hajógyártás és szállítás területén. Továbbá tulajdonosa volt az ország legnagyobb hitelezőjének, a *PKO* banknak és a *PZU* biztosítási társaságnak is. (EBRD 2007)

A fiskális politika legnagyobb kihívását a kormányzati kiadások magas szintje, valamint a foglalkoztatási helyzet jelentette. A problémák ellenére mégis csupán néhány reform valósult meg.

A gazdaság fellendítése céljából 2002-ben középtávú stratégiát dolgoztak ki „Vállalkozások, fejlődés, foglalkoztatás” címmel, a kisvállalkozások előtti adminisztratív akadályok felszámolásának, az infrastrukturális beruházások előmozdításának és a foglalkoztatási kilátások javításának középpontba helyezésével. (Zubek 2006) A középtávú gazdaságstratégia megfogalmazása mellett az adórendszerben kisebb korrekciókat hajtottak végre 2002-2003, majd 2007 folyamán. A kiadási oldalt érintő rendelkezések közül kiemelkedik a társasági adó egykulcsossá alakítása (19 százalékos kulccsal), valamint a társadalombiztosítási járulékok csökkentése. (OECD 2010b)

A monetáris politika középpontjába egyöntetűen a nehezen elért árstabilitás fenntartása került. Az 1998-ban középtávra kitűzött inflációs célt a monetáris tanács sikeresen teljesítette: 2003-ra 4 százalék alá csökkentette az infláció mértékét – amelyben az élelmiszer- és világpiaci árak mérséklődése is nagy szerepet játszott. A rövid távú célok elérésében azonban nehézségek mutatkoztak, amelyek okaiként a következők sorolhatók fel:

1. „Az árváltozásokat nem piaci erők is szignifikánsan befolyásolják, többek között az állam a privatizált vállalatokban birtokolt közvetlen és közvetett tulajdonlásával.
2. Kis, nyitott gazdaságként a lengyel piac érzékeny a külső ársokkokra.
3. A gazdasági kapcsolatok változása a tranzíció során, valamint a relatíve rövid időtartam a piaci erők vezérlete alatt nehézkessé teszi az inflációs előrejelzést.” (OECD 2002, p. 42)

A pénzügyi szektor stabilitásának növelése céljából 2006-ban felállították a Lengyel Pénzügyi Felügyeleti Hatóságot, amely felelősséggel tartozik a bankok, a tőkepiacok, biztosítótársaságok és nyugdíjalapok működése és szabályozása iránt. (EBRD 2007)

A viszonylag kevés gazdaságpolitikai döntés és látványos változtatás ellenére a lengyel gazdaság újbóli dinamikus növekedése következtében a folyó fizetési mérleg és a költségvetési egyenleg hiánya csökkenésnek indult, egy időben a munkanélküliség szignifikáns visszaesésével, a monetáris politika pedig eredményesnek mutatkozott az infláció alacsony szinten tartásában.

3.3.4 Recesszió nélküli válságkezelés: 2008-2010

A világgazdasági válság a lengyel gazdaságot erős, stabil helyzetben érte el. Lengyelország az Európai Unió egyetlen olyan országa, amely nem süllyedt recesszióba 2009 folyamán és azt követően sem. Az elfogadott válságkezelő program és az IMF-fel kötött újfajta hitelmegállapodás is hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált időszak alatt a lengyel gazdaság átlagosan 3,5 százalékos éves gazdasági növekedést produkált.

3.3.4.1 Stabil politikai viszonyok

A 2007-es választások után megalakult Polgári Platform és Lengyel Néppárt koalíciójából álló kormány, Donald Tusk miniszterelnök vezetésével a lengyel rendszerváltás utáni korszak első olyan kormánya volt, amely stabil koalíciót, ezáltal biztos parlamenti többséget, és töretlen népszerűséget tudhatott magáénak. Társadalmi támogatottsága elsősorban a miniszterelnök konszenzuskereső vezetői stílusának volt köszönhető. A választásokon alulmaradt PiS-sel éles, ámde következmények nélküli rivalizálás folyt 2008 és 2009 folyamán.

A kormány támogatottságát a 2009-es európai parlamenti választások is megerősítették, ahol alacsony részvétel mellett a PO 44 százalékos eredményt ért el, amely 25 mandátumot jelent. A Jog és Igazságosság (PiS) párt a szavazatok 27 százalékát szerezte meg (15 mandátum). A maradék 10 lengyel európai parlamenti képviselői helyen a Baloldali Demokratikus Szövetség (SLD), a Munkások Uniója (UP) és a Lengyel Néppárt (PSL) osztozott. (EIU 2009b)

A 2010-es évben esedékes köztársasági elnökválasztást nem várt, tragikus esemény gyorsította fel. Lech Kaczyński elnök és delegációja, köztük a kormány több tagja, a

katonai vezérkar, a jegybank elnöke, a nemzetbiztonsági hivatal vezetője és egyházi méltóságok repülőgép szerencsétlenségben életüket veszítették egy oroszországi megemlékezésre tartva a katyiíni mészárlás 70. évfordulóján. A tragédia után ideiglenesen a képviselőház elnöke, Bronisław Komorowski vette át a köztársasági elnöki teendőket, aki a később megtartott választáson indulva, Jarosław Kaczyński-vel szembeni szoros versenyben elnyerte a posztot.

3.3.4.2 Válságkezelés és hitelmegállapodás

A PO-PSL alkotta jobboldali liberális kormány 2008 elején reformcsomagot fogadott el, amelyben a költségvetési hiány csökkentésének céljával adócsökkentést, az államapparátus csökkentését és az állami kiadások visszafogását határozták meg. (EIU 2008b) A kormányfő 2008 szeptemberében váratlan bejelentést tett, amelyben egy 2012-es – a korábban tervezettnél hamarabbi – eurózóna-csatlakozást deklarált.⁵⁷ A kormány a monetáris politikai hatóságokkal összhangban látott neki a csatlakozási tervek kidolgozásának, és a 2009 közepén esedékes, az euró előszobáját jelentő ERM2 mechanizmusba való belépés előkészítésének.

A 2008 októberében begyűrűző világgazdasági válság hatásainak enyhítését a kormány elsődlegesen az eurózóna-csatlakozás következetes kivitelezésén keresztül tervezte megvalósítani. December folyamán, a kelet-közép-európai térségben legkorábban, a lengyelek elfogadtak egy 24 milliárd eurós gazdaságösztönző csomagot, amelyben a gazdaság motorját képező kis- és középvállalati szektor támogatását, valamint az energia- és importfüggőség csökkentése érdekében a megújuló energiaforrások fejlesztését tűzték ki célul. A 2009. év elejétől romló gazdasági kilátások visszafordítására a lengyel kormány egy háromoldalúan (kormány – munkaadók – munkavállalók) megtervezett válságkezelő programot is elfogadott, amelynek legfontosabb eleme a részleges fizetés intézményének bevezetése volt. (IMF 2009)

A lengyel kormány – Mexikó után másodikként – 2009 áprilisában megállapodást írt alá az IMF-fel egy újonnan létrehozott hitelezési forma (*Flexible Credit Line*)⁵⁸ keretében 20,5 milliárd dolláros pénzügyi segítség biztosításáról az ország

⁵⁷ Az eurózóna-csatlakozás az alkotmány módosítását követeli meg, továbbá a köztársasági elnök népszavazás kiírását tervezte a csatlakozás idejét illetően, amely megtorpanásra készítette a kormányt. (EIU 2008b)

⁵⁸ A Flexible Credit Line olyan országoknak biztosít pénzügyi támogatást, amelyek stabil politikai és gazdasági alapokkal rendelkeznek. (IMF 2009)

válságkezeléséhez. A megállapodást 2010 májusában egy újabb évvel meghosszabbították. (IMF 2011)

A privatizáció tervezett felgyorsítása a vártnál jóval lassabb ütemben haladt, így a bevételek elmaradása és a világgazdasági válság következtében romló 2008-as és 2009-es makrogazdasági adatok miatt Lengyelország nem teljesítette az eurózóna-csatlakozás feltételeit, így a 2012-es céldátum feladására kényszerült. A kormány mindezek ellenére, céldátum meghatározása nélkül, nem adta fel elkötelezettségét az euró bevezetése mellett, azt azonban a további fiskális reformok megvalósulásához – 2010. év elején bejelentett bürokratikus könnyítések és munkaerő-piaci liberalizáció kivitelezése – és a piaci kondíciók javulásához kötötte. (EIU 2011b)

3.3.5 A kialakult formális intézmények

A következőkben áttekintjük a fentebb bemutatott politikai és gazdasági folyamatok alapján a kialakult formális intézményeket, amelyeket gazdasági (tulajdonjogok rendszere, pénzügyi piacok, fiskális és monetáris irányítás) és politikai csoportra (jogrend, választási rendszer, végrehajtói hatalom) bontva jellemzünk.

A gazdasági dimenzióban lejátsszódott folyamatok, különösen a Balcerowicz által megkezdett, majd az ezredfordulóig következetesen folytatott reformok stabil gazdasági intézményrendszert eredményeztek Lengyelországban.

A tulajdonjogok tekintetében a privatizáció korai megindulása és sikeressége a kis- és középvállalatok esetében a magánszektor dinamikus terjedését eredményezte, hivatalos statisztikák szerint 1990 januárjától 1991 júliusáig a magánszektor egymillió új munkahelyet teremtett, majd 1993-ra már a GDP közel 50 százalékát termelte, a foglalkoztatottak ugyanilyen arányú felszívása mellett. (Slay 1994) A magántulajdon kiteljesedését főként a gyorsan véghezvitt kisvállalati privatizáció okozta. A nagyvállalatok esetében a privatizációs folyamat akadozott, a lengyel nagyvállalatok közel 50 százaléka ma is állami kézben van, amelyek a nemzetgazdaság szempontjából stratégiai ágazatoknak tekintett olaj-, gáz-, szén-, és vegyiparban, valamint a hajógyártásban és szállításban koncentrálnak. Összességében azonban a magántulajdon részesedése a GDP-ben folyamatos növekedést mutatott az elmúlt 20 év során, és 2010-ben 75 százalékot ért el. A vállalatirányítás rekonstrukciója a privatizáció folyamatával párhuzamosan zajlott, a nagyvállalatok állami tulajdonlása miatt azonban további reformokra szorul. A

lengyel gazdaság egyik fő motorját képező stabil kis- és középvállalati szektor alapján a tulajdonjogi rendszer pozitív hatása érvényesül a gazdasági növekedés ütemében.

A pénzügyi rendszer fejlődése a rendszerváltás előtt a kétszintű bankrendszer létrehozásával kezdődött el, majd a Varsói Értéktőzsde újrainyítása – amely a kelet-közép-európai régióban a legnagyobb forgalmat bonyolító tőzsde – és az 1993-ban végrehajtott specifikus reformok eredményeztek javulást, és közeledést a nyugati standardokhoz. Az állami befolyás továbbra is erős a lengyel pénzügyi szférában banki és biztosítási társaságok tulajdonlásán keresztül. A külföldi befektetők jelenléte szintén domináns, a lengyel bankok 50 százalékát birtokolják. (EBRD 2010) A bankok és az intézményi típusú befektetők nemzetközi előírásoknak megfelelő szabályozása, hatékony felügyelete a megfelelő hatóságok felállításával és a bázeli szabályok elfogadásával valósult meg. A világgazdasági válság a lengyel pénzügyi szektort elsősorban a tőkepiaci nyitottságából fakadóan és a nemzeti valuta volatilitásán keresztül érintette. A lengyel gazdaságban a válság nem járt recesszióval, ezért összességében a pénzügyi piacok intézményi minőségét pozitívnak ítéljük meg.

Lengyelországban a fiskális irányítás a stabilizáció, liberalizáció és privatizáció eredményeként, majd az adórendszer reformjain – elsősorban a társasági adó alacsony szintjén – keresztül egyre inkább csökkentette befolyását a gazdasági folyamatokra. A lengyel állami újraelosztás mértéke nemzetközi összehasonlításban mégis viszonylag magasnak számít a jóléti kiadások nagy aránya és a személyi jövedelemadó magas szintje miatt. (OECD 2010b) A fiskális irányítás a politikai viták, kormányváltások ellenére a rendszerváltást követő első évtizedben következetesen valósult meg, a reformok végrehajtása a következő tíz évben már lassabb ütemben haladt, és a költségvetési hiány növekedése is problémát okozott. A költségvetési folyamatok, vagy a kormányzati ciklusok hatása mégis kevésbé mutatkozott meg a gazdasági növekedés ütemében.

A monetáris politika Lengyelországban következetesen az infláció letörését, majd alacsony szinten tartását célozta a független jegybank és a monetáris tanács irányítása alatt, lebegő árfolyamrendszer mellett. A lengyel monetáris irányítás hitelessége a válság előtt megkezdett eurózóna-csatlakozási előkészületekben is megmutatkozott, azt az euró bevezetésének elhalasztása sem törte meg.

A lengyel politikai intézmények összességében erősnek tekinthetők, amely minőségi jellemző elsősorban a rendszerváltás kezdetén, társadalmi támogatottsággal kialakított formájukból, majd a folyamatos adaptációból fakad.

A jogrend kialakulása, a jog uralma a kerekasztal-tárgyalások során kompromisszummal létrehozott demokratikus alapintézményeken keresztül, azaz a három hatalmi ág elkülönülésével és a megalkotott törvények kikényszerítésével valósult meg. Az 1997-ben elfogadott, hatályos alkotmány határozza meg Lengyelország félpreszidenciaális köztársasági kereteit.

A lengyel választásokat arányos választási rendszer alapján tartják, a köztársasági elnököt és a kétkamarás parlamentet is közvetlenül választják. A rendszer minél nagyobb választói képviseletet tesz lehetővé, amely a kezdeti időszakban a parlamenti pártok nagy számához és sokpárti koalíciókhoz vezetett, az évek során azonban a választási törvény többszöri módosítása hozzájárult a politikai viszonyok konszolidálódásához.

A lengyel végrehajtói hatalom duális jellegű, a köztársasági elnök és a minisztertanács együttesen gyakorolja. A rendszerváltást követő első évtizedet az állandó koalíciós csatározások és a köztársasági elnökkel való összetűzések jellemezték. A kormányok átlagos hivatali ideje a másfél évet sem érte el. A második évtizedben a helyzet valamelyest konszolidálódott, de a kormányok gyakori leváltása⁵⁹ (lásd 3. Függelék) továbbra is jellemző maradt, ráadásul egy ízben előrehozott választások megtartására is szükség volt. A köztársasági elnök és a kormányok közötti ellentétek jelentős féket jelentettek a döntéshozatalban, ugyanakkor a gazdaságpolitikai reformok kivitelezése erős támogatás mellett, töretlenül valósult meg a rendszerváltás után, függetlenül a politikai viszályoktól. A gyakori kormányváltások eredményeképpen a végrehajtói hatalom megítélése gyengének mondható.

3.4 Informális intézmények: lengyel társadalmi sajátosságok

Az új intézményi közgazdaságtanra épülő, utóbbi években született munkákban egyre fontosabbá vált az informális intézmények tanulmányozása a formális

⁵⁹ Lengyelországban az első, részlegesen szabad választások megtartásától számítva 12 kormány volt hatalmon.

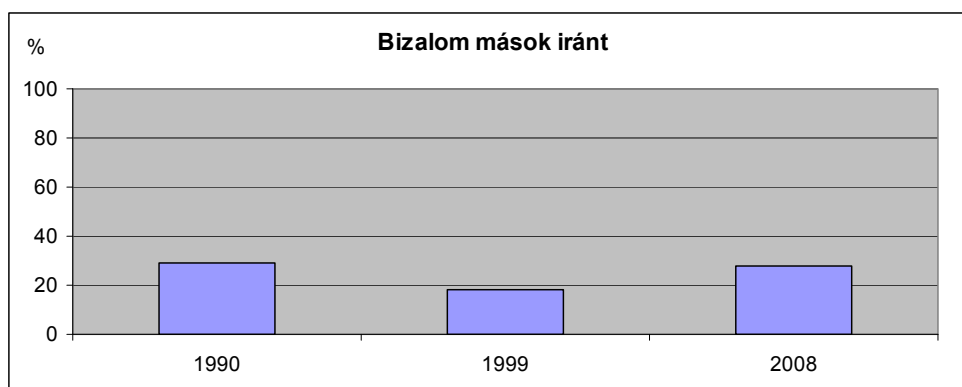
intézmények mellett.⁶⁰ Egyre több szerző, mint Platteau (2000), North (2005) vagy Boettke et al. (2008) fejtette ki a formális intézmények működéséhez elengedhetetlen „normák, kiegészítő intézmények” jelentőségét. (Boettke et al. 2008, p. 334) A gazdasági teljesítményt befolyásoló társadalmi értékeket, normákat, szokásokat, kulturális sajátosságokat, azaz az informális intézményeket az új intézményi közgazdaságtan irodalma legtöbbször a következő négy tényezővel jellemzi:

1. Bizalom mások iránt
2. Egyének döntési szabadsága
3. Tolerancia és tisztelet mások iránt
4. Engedelmesség

Az első három tényező bizonyítottan pozitív hatást gyakorol a gazdasági teljesítményre, a negyedik pedig negatívan befolyásolja azt. (Tabellini 2005) A továbbiakban ezeket a tényezőket a lengyel társadalomra nézve vizsgáljuk meg, amelyhez a *European Values Study* (EVS) 1990-ben, 1999-ben és 2008-ban készített felméréseit használjuk fel.

A bizalom szintje a lengyel társadalomban, ahogy azt a 17. ábra is mutatja, a rendszerváltást követő két évtizedben végig alacsony volt, sőt a 1999-es év értéke kifejezett bizalomhiányról tanúskodik a társadalom tagjai között. A Lengyelországban tapasztalt alacsony bizalmi szint ezért csak kismértékben járulhatott hozzá a gazdasági teljesítményhez.

17. ábra: A bizalom, mint érték a lengyel társadalom körében

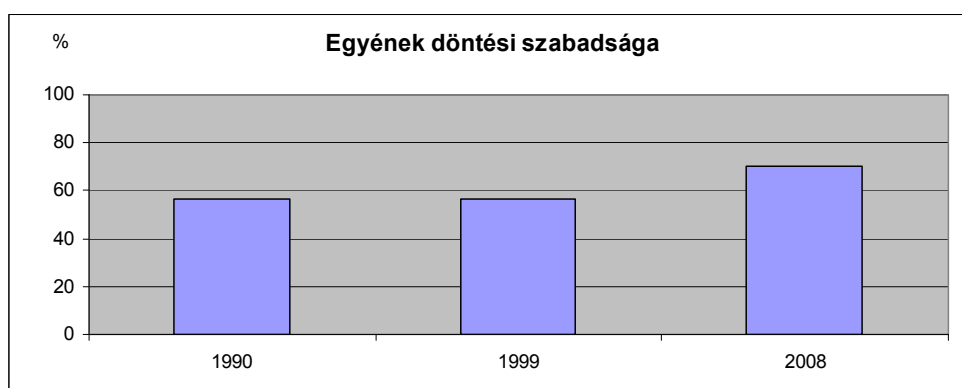
Forrás: EVS (2011)

Magyarázat: Az ábra értékei a felmérésben részt vettek azon arányát mutatják, akik a legtöbb embert megbízhatónak tartják.

⁶⁰ Az informális intézményeket elemző munkákat a II. fejezet részletesen bemutatta, ezért itt csak utalást teszünk rájuk.

A bizalom szintjével ellentétben, a lengyel társadalomban a szabad döntési képességgel bíró egyének aránya közepesen magasnak tekinthető, továbbá a rendszerváltást követő első 10 év stagnáló értékei után 2008-ban jelentős javulást mutatnak az EVS felmérés adatai (18. ábra).

18. ábra: A döntési szabadságot élvezők aránya a lengyel társadalomban

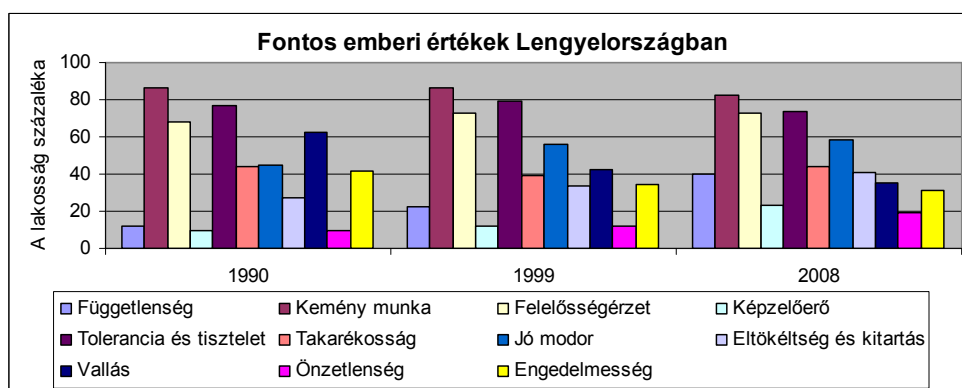

Forrás: EVS (2011)

Magyarázat: Az ábra értékei a felmérésben részt vettek azon arányát mutatják, akik a saját életükre vonatkozó döntésekben szabadságot és önállóságot érznek.

Az intézményi irodalomban bizonyított pozitív kapcsolat alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a lengyel társadalomban tapasztalt viszonylag nagyfokú szabadságérzet az egyéni döntésekre vonatkozóan a gazdasági növekedés ütemére pozitív hatást gyakorolt.

19. ábra: Kiemelt emberi értékek a lengyel társadalomban

Forrás: EVS (2011)

Magyarázat: Az ábra értékei a felmérésben részt vettek azon arányát mutatják, akik a felsorolt tulajdonságokat kiemelt, fontos emberi értéknek tartják.

A tisztelet és tolerancia, valamint az engedelmesség, mint társadalmi értékek jelenlétét a lengyel társadalomban az EVS azon felmérési kérdésén keresztül vizsgáljuk, hogy „szülőként mely emberi értékek átadását tartja kiemelten fontosnak a gyermekek számára”. (EVS 2011) A következő, 19. ábra azt szemlélteti, hogy a felmérésben szerepeltetett emberi értékek közül a lengyel társadalom melyeket tartotta a vizsgált időszakban fontosnak, a gyermekek számára követendőnek.

Az új intézményi közgazdaságtan által kiemelt jellemzőnek tartott tolerancia és tisztelet, mint a gazdasági teljesítményt pozitívan befolyásoló társadalmi érték, Lengyelországban kifejezetten magas, a társadalom közel 80 százaléka által képviselt értéknek jelentkezett mindhárom felmérés alkalmával, tehát a gazdasági teljesítményre erős pozitív hatást gyakorolt. Az engedelmesség, mint az önállóságot és a saját képességekbe vetett bizalmat korlátozó társadalmi érték a lengyel társadalomban a legkevésbé fontos emberi tulajdonságok között szerepelt, sőt 2008-ra annak kismértékű további háttérbe szorulását mutatják az adatok. A gazdasági növekedés és az engedelmesség közötti negatív kapcsolat alapján tehát az engedelmesség lengyel társadalomban tapasztalt közepes szintje a gazdasági teljesítményre csak gyenge negatív hatással bírt.

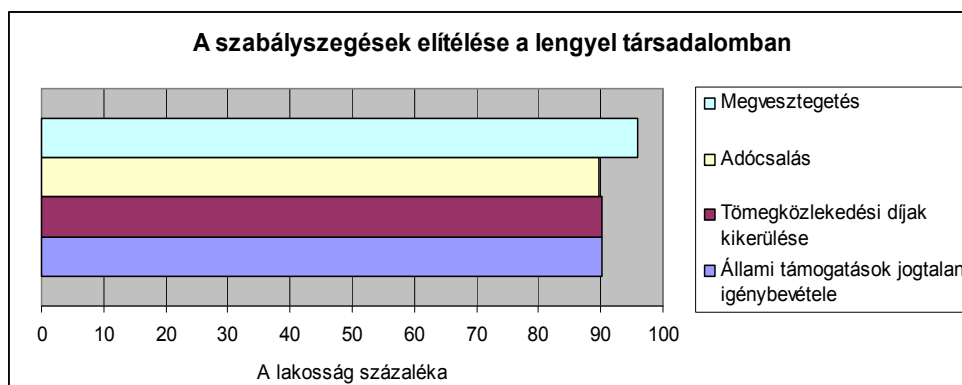
A lengyel társadalmi értékekről összefoglalóan elmondható, hogy a gazdasági növekedést pozitívan befolyásoló emberi tulajdonságok, mint az egyének nagyfokú döntési szabadsága, valamint a tolerancia és tisztelet, továbbá ezeket erősítendő a kemény munka és a felelősségérzet is erősen jellemezte a lengyel társadalmat az elmúlt 20 évben. A gazdasági teljesítményre negatív hatást kifejtő engedelmesség a lengyel társadalomnak csak kis hányadát jellemezte. Az egyetlen ellentmondást kifejező társadalmi jellegzetesség az egymás iránt tanúsított bizalom szintje, amely a lengyel társadalomban meglepően alacsony volt a gazdasági növekedés magas üteme mellett.

A társadalom tagjai közti bizalom hiányát vagy alacsony szintjét azonban ellensúlyozhatják vagy helyettesíthetik a jól működő formális intézmények, elsősorban a szerződések kikényszerítésének garantálása és a jog uralma. (Williamson 2009) Mindezeket tükrözheti a társadalom részéről a normakövetési hajlandóság.

A korábban bemutatott lengyel formális intézmények erőssége kétségkívül fennállt az elmúlt 20 év során, a lengyel társadalom azonban szabálykövetőnek is bizonyult,

hiszen átlagosan⁶¹ a lakosság 90 százaléka ítélte el a megvesztegetést, az adócsalást, a tömegközlekedési díjak elkerülését és az állami támogatások jogtalan igénybevételét (20. ábra). A lengyel társadalmi értékek együttesen, a bizalomhiány mellett is, kiváló gazdasági teljesítményt eredményeztek 1990 és 2010 között.

20. ábra: A szabályszegések elítélése a lengyel társadalom részéről

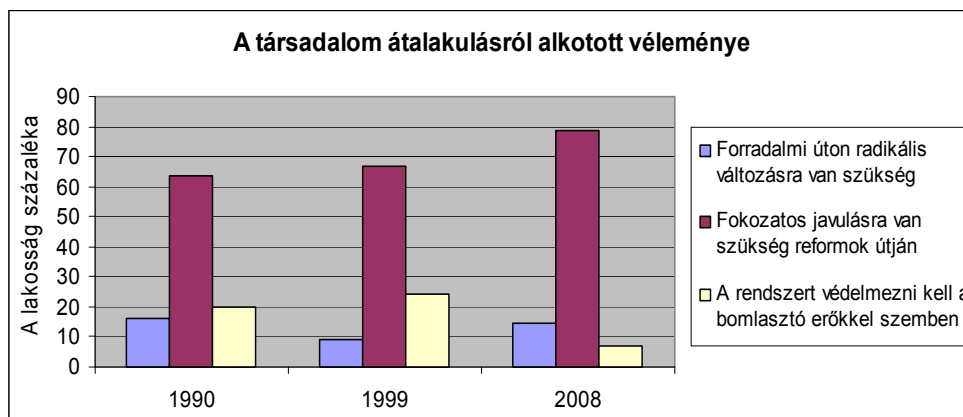
Forrás: EVS (2011)

A lengyel informális intézményekről eddig alkotott képet egészítsük ki a formális intézményekkel való kapcsolatuk vizsgálatával, amelyet a társadalom változásról alkotott véleménye, a választásokon való részvétel és a politikai döntéshozatal iránti érdeklődés segítségével jelenítünk meg.

A lengyel társadalom a szocialista korszak végére kiábrándult a reformigéretnek halogatásából. Az infláció és az állandósult hiány súlyos gazdasági és társadalmi problémákat generált. A lakosság változások iránti igényét az első, részlegesen szabad választásokon a Szolidaritás jelöltjeinek győzelme, majd a – közvélemény-kutatások szerint 1989-ben – a Balcerowicz-terv 90,3 százalékos lakossági támogatottsága is jelezte. (Bönker 2006) A társadalom reformokhoz való hozzáállása a gazdasági visszaesés és a hiperinfláció, valamint a megszorító intézkedések hatására már 1990-re megváltozott, a radikális úton történő átmenetet támogatók aránya a lengyel lakosság körében már csak 16 százalék volt, bár a kelet-közép-európai régió többi országához képest ez az arány kifejezetten magasnak számított. (EVS 2011) Az évek múlásával a lakosság egyre inkább a fokozatos átmenetet preferálta, ahogy ezt a 21. ábra is mutatja.

⁶¹ Az EVS 1990-ben, 1999-ben és 2008-ben felmért adatainak átlaga.

21. ábra: A társadalmi átalakulás formájának támogatottsága
Lengyelországban 1990 és 2008 között

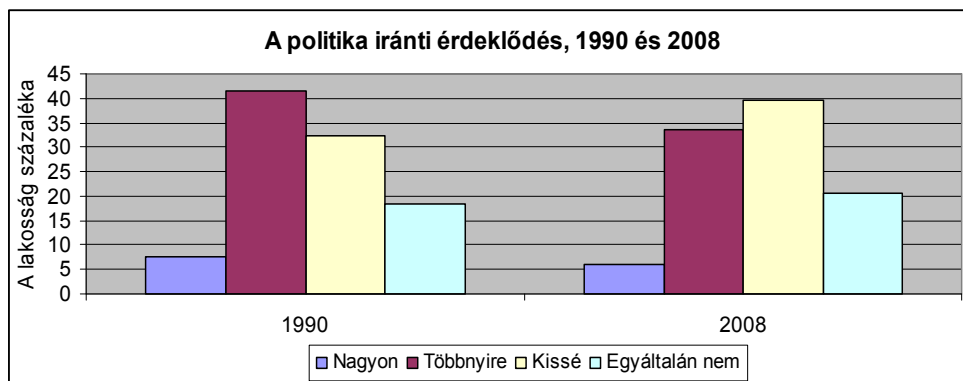

Forrás: EVS (2011)

Ahogy a kerekasztal-tárgyalások alatt, úgy a kezdeti reformok radikális végrehajtásához is a politikai vezetés a társadalom széles támogatását tudhatta maga mögött, és a társadalmi preferenciákat képviselve – a Szolidaritás társadalmi beágyazottsága és a politikai pártok számossága okán – kezdte meg a formális intézményrendszer kialakítását. Később a gradualista szemlélet, ahogy a társadalomban, úgy a gazdaságpolitikai döntéshozatalban is dominánssá vált.⁶²

A társadalom preferenciái megmutakoztak a politikai döntéshozatalban az évek során, és a lengyelek részéről kevés érdeklődés mutatkozott a politika iránt. Mindezt alátámasztják az EVS erre vonatkozó felmérési adatai (22. ábra), valamint egy-egy évtől eltekintve a választásokon való viszonylag alacsony részvétel is (23. ábra).

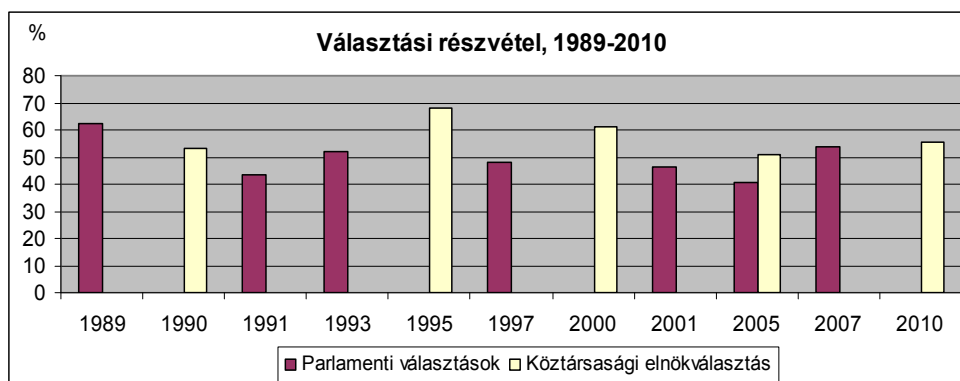
22. ábra: A lengyel társadalom érdeklődése a politika iránt
1990-ben és 2008-ban

Forrás: EVS (2011)

⁶² A gradualizmus és a sokkterápia "vitájáról" lásd bővebben Kołodko 2004.

23. ábra: A lengyel választási részvétel 1989 és 2010 között a szavazásra jogosultak százalékában

Forrás: IDEA (2011)

A politikai kérdések iránti érdektelenséget a kormányváltások gyakorisága, valamint a gazdaság stabil, és az államtól való viszonylag független működése is magyarázhatja. Ez utóbbit a Világbank és az EBRD 1999-ben készített közös vállalati és üzleti felmérése támasztja alá, amely szerint Lengyelországban az állami beavatkozás indexe száz pontos skálán 16,4 pont.⁶³ (EBRD 1999)

A gazdasági teljesítményben az informális intézmények közvetlen és közvetett érvényre jutását Boettke is megfogalmazta, aki a lengyel rendszerváltás sikerében nagy jelentőséget tulajdonított a szocialista időszak alatt is működő magánvállalkozásoknak és a kollektivizálást elkerült mezőgazdaságnak. Habár a privát szektor elenyésző részét képezte az akkori lengyel gazdaságnak, és a mezőgazdasági termelés nem hatékony módon zajlott, a magántulajdon, mint intézményi forma létezésével a kisvállalatok gyakorlatot szereztek a piaci alapú üzleti kapcsolatok alakításában, és ez a képességük a rendszerváltás után nagy előnyhöz jutatta őket, valamint hozzájárult a végrehajtott privatizáció sikerességéhez is. (Boettke et al. 2008)

A fentebb leírtak alapján egyértelműen megállapítjuk a lengyel informális intézmények gazdasági teljesítményt erősítő, támogató szerepét és azok formális intézményekkel való együttes érvényre jutását.

⁶³ A BEEPS felmérések a gazdaságba való állami beavatkozás mértékét 1999-ben becsülték meg egy 100 pontos skálán, ahol az alacsonyabb értékek a kisebb, a magasabb értékek pedig a nagyobb állami beavatkozást jelentették. (EBRD 1999)

3.5 Összegzés

A következő, 4. táblázat a formális és informális intézményekről fentebb leírtakat összegzi.

4. táblázat: Lengyelország intézményi sajátosságai

Intézmény	Sajátosságok	Minőségi megítélés
<i>Tulajdonjogok rendszere</i>	magántulajdon: erős kis- és középvállalati réteg, állami tulajdon jelenléte a stratégiai ágazatokban, külföldi tőke	+
<i>Pénzügyi piacok</i>	stabil pénzügyi piacok, hatékony felügyeleti rendszer, állami befolyás	+
<i>Fiskális és monetáris irányítás</i>	hullámzó fiskális fegyelem, független jegybank, lebegő árfolyamrendszer	-/+
<i>Jogrend</i>	félprezidenciális demokrácia, három hatalmi ág elválasztása, törvények kikényszeríthetősége	+
<i>Választási rendszer</i>	arányos választási rendszer	+
<i>Végrehajtói hatalom</i>	duális jellegű, lassan konszolidálódó viszonyok	-
<i>Társadalmi jellegzetességek</i>	erős társadalmi értékek és normakövetés, önálló, politikai viszonyoktól független társadalom	+

Forrás: saját összegzés

Magyarázat: A '+' és '-' jelek a harmadik oszlopban az adott intézmény 1990 és 2010 között zajlott evolúciója alapján, annak minőségét hivatottak kifejezni.

Lengyelország elmúlt 20 éves gazdasági teljesítményének és az intézményi tényezők evolúciójának vizsgálatából arra következtetünk, hogy a stabil és magas növekedési trend meghatározó tényezőinek a formális intézmények közül a magántulajdon kiteljesedése, a stabil és ellenőrzött pénzügyi piacok, a következetes monetáris irányítás, valamint az állam alkotmányos és jogi keretei bizonyultak. A fiskális irányítás és a végrehajtói hatalom gyengeségei, problémái a lengyel fejlődési pályában nem okoztak kilengéseket. Az informális intézmények közül a gazdasági növekedésre erős pozitív hatást a tolerancia és tisztelet, valamint az egyéni döntési szabadság, mint központi társadalmi értékek gyakoroltak. Továbbá az informális

intézmények gazdasági növekedésre gyakorolt közvetett pozitív hatása a normakövetés erősségén, a parlamenti képviselő hatékonyságán, a döntéshozók és a civil társadalom közötti diskurzusok meglétén, valamint a társadalmi preferenciák érvényre jutásán keresztül érvényesült. Összességében az erős formális intézményekhez társuló erős informális intézmények együttesen eredményezték Lengyelország tartós és magas szintű gazdasági növekedését 1990 és 2010 között.

IV. FEJEZET

MAGYARORSZÁG

Az elméleti keretek lefektetése után a disszertáció empirikus része a tranzíciós országok közül általunk választott két ország, Lengyelország és Magyarország hosszú távú növekedési trendjében mutatkozó eltérésekre keres magyarázatot. A harmadik fejezetben az elmúlt 20 év lengyel gazdasági teljesítményét elemeztük az új intézményi közgazdaságtan módszereinek és eszközeinek alkalmazásával. Ebben a fejezetben a magyar gazdasági teljesítményt vizsgáljuk az előző fejezetben alkalmazott módszertannal és – az összehasonlítást egyszerűvé és logikussá téve – azzal megegyező struktúrában.

Jelen fejezetben bevezetésként Magyarország szocialista időszaka alatt végrehajtott intézményi reformjait mutatjuk be. Ezt követően az 1990 és 2010 közötti magyar gazdasági teljesítményt a főbb makrogazdasági mutatószámok – a reál GDP éves növekedési üteme, az egy főre eső vásárlóerő-paritáson számított GDP, az infláció, a munkanélküliség, a költségvetési egyenleg, az államadósság, a folyó fizetési mérleg és a külföldi közvetlen befektetések nagysága – segítségével tekintjük át. Ezután rátérünk a formális intézmények vizsgálatára, amelyhez a magyar politikai és gazdasági szférában végbement folyamatokat követjük nyomon. Az elemzés során, a két ország között feltételezett különbségekre alapozva, a következő formális intézményekre koncentrálnak:

3. politikai intézmények: jogrend, választási rendszer, végrehajtói hatalom
4. gazdasági intézmények: tulajdonjogok rendszere, pénzügyi piacok, fiskális és monetáris irányítás.

Az informális intézmények feltérképezéséhez a magyar lakosság körében végzett közvélemény-kutatások adatait használjuk fel, középpontba állítva az alapvető emberi értékeket és civil normákat, valamint a társadalmi aktivitást. A fejezetet a magyar intézményi sajátosságok összegzésével zárjuk.

4.1 A piacgazdaság és demokrácia irányába tett lépések a szocializmus alatt

A szocialista blokkot együttesen jellemző rendszerbeli sajátosságok (lásd II. fejezet) mellett, ahogy Lengyelország, úgy Magyarország esetében is csak azokat az egyedi

vonásokat emeljük ki, amelyek a disszertáció célja szempontjából jelentőséggel bírnak.

Magyarország szocializmus alatt eltöltött 42 éve során a szovjet központi hatalom és a szocialista rendszer egésze elleni fellépés első megnyilvánulása az 1956-os forradalommal következett be. Az akkor felállított többpárti demokráciát és megkezdett semlegességi törekvéseket a szovjet fegyveres erők bevonulása rövid idő alatt leverte, majd visszaállt a korábbi központi hatalmi rendszer. (Kornai 2007) A politikai rendszer megváltoztatására tett kísérlet elbukása után a központi hatalomtól való eltávolodást, függetlenedést a gazdasági rendszer reformján keresztül próbálták elérni. Az új vezető, Kádár János az „aki nincs ellenünk, az velünk van” politikájának meghirdetésével a kormányzás egyfajta decentralizáltabb változatát, puha pártállami diktatúrát valósított meg. Az országot ez idő alatt a szocialista tábor „legvidámabb barakkja” vagy a „gulyáskommunizmus” megnevezésekkel illették. Az életszínvonal növelése mellett a vezetés a hatékonyság növelését néhány piaci ösztönző bevezetésével, az „új gazdasági mechanizmussal” próbálta előmozdítani 1968-ban. (Hare 1983)

A prágai tavasz leverésének hatására a program ugyan csak korlátozott formában került bevezetésre, de így is jelentős elmozdulást eredményezett az ortodox központi tervutasítás modelljétől. A vállalatok a tervgazdálkodás visszaszorulásával nagyobb önállóságot élveztek. A beruházások kivitelezése, az árazás és a termelési irányelvek kialakítása decentralizált döntési mechanizmusok keretében ment végbe. A gyakorlatban is megvalósult az addig csak papíron létező állami, szövetkezeti, ipari és kereskedelmi vállalatok, egyéni kisgazdaságok és magánkisipar egyenjogúsága. (Benczes 2010)

A mezőgazdaságban korábban, 1961-re befejeződött a kollektivizálás, amelynek következtében a földek 90 százaléka termelő szövetkezetek (TSZ) tulajdonába került. Megszűnt a beszolgáltatás igénye, és engedélyezték a háztáji gazdaságokat. A program keretében nagyobb figyelmet fordítottak a könnyű- és élelmiszeriparra, ugyanakkor az infrastruktúra továbbra is elhanyagolt maradt.

Az 1970-es évek végére a túlzott fogyasztásból adódó nyugati importfüggőség és az újraerőltetett korszerűtlen iparosítás nagyarányú és folyamatosan növekvő kereskedelmi deficitet és adósságállományt eredményezett, amelyet az olajválságok és a világgazdasági recesszió csak tovább nehezítettek. (Muraközy 2008) Az ország az 1980-as évek elejére csőd közeli helyzetbe került, amelyből a kiutat 1982-ben a

Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba való belépés és a tagságból adódó hitelfelvételi lehetőségek jelentették. (Kornai 2007)

A szocializmus utolsó évtizedében számos további intézkedés meghozatalára került sor, amelyek a piacgazdaság irányába történő elmozdulást jelentették. Liberalizálták az ipari nagykereskedelmi árakat, csökkentették a főbb élelmiszerekhez járó támogatások mértékét, amelyek azonnali inflációt gerjesztettek. (Bauer 1991) Engedélyezték az állami tulajdonú éttermek és más szolgáltató tevékenységek fokozatos magánvállalkozásba vételét, valamint magántulajdonban lévő boltok nyitására és vegyesvállalatok alapítására is sor kerülhetett. Az 1980-as évtized közepére több mint 10.000 új kisvállalkozás létezett a közel 1.000 állami és vegyesvállalat mellett. (Bauer 1988) Egyre több vállalat kapott közvetlen külkereskedelmi jogokat, és egységes forint árfolyamot vezettek be. (Wagener 1998) A reformok radikalizálódásával széles körű intézményi változások is végbementek. Megszületett és hatályba lépett 1984-ben a versenytörvény, 1986-ban a csődtörvény, 1988-ban pedig a társasági törvény, amelyek az alakuló magánszektor működését szabályozták. További intézkedésként a bankrendszer 1987-től kétszintűvé alakult, valamint 1988/89-től nyugati típusú adórendszer alkalmazását kezdték meg, amelynek a személyi-jövedelemadó, az általános forgalmi adó és a társasági adó bevezetése, továbbá a társadalombiztosítási járulékok rendszerének átalakítása, a járulékok növelése is részét képezte. (Berend 1990)

A társadalmat ezen időszakban a kispolgárosodás, valamint a fogyasztói tömegkultúra kialakulása jellemezte, az egyenlőség elve helyett a személyes egzisztencia vált a lakosság ideológiájává. (Eyal et al. 1998)

A gazdaság számos piaci kapitalista jellegzetességének kialakulása mellett a demokratikus politikai kezdeményezések csak az 1980-as évek közepén kezdődtek meg. A kommunista párton belül reformkezdeményezések indultak el, 1988-ban Grósz Károlyt nevezték ki az MSZMP pártfőtitkárává, de hatalmát a gyorsan formálódó reformerők folyamatosan gyengítették. Ellenzéki csoportok alakultak,⁶⁴ amelyeknek két nagy ága különült el: a népi és az urbánus körök. Az első ellenzéki párt 1987-ben Magyar Demokrata Fórum (MDF) néven alakult meg, amelyet 1988-ban a FIDESZ és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) követett. Az MSZMP

⁶⁴ Az ellenzéki körök első találkozására 1985 júniusában Monoron került sor. Az akkor illegális rendezvény a rendszerváltás előtti egyetlen olyan esemény volt, amelyen a népi és urbánus ellenzéki körök egyaránt jelen voltak.

utolsó pártkongresszusán októberben a pártot megszüntették, utódpártja a Magyar Szocialista Párt (MSZP) lett.

A demokratikus átalakulás 1989-ben kezdődött. Az Ellenzéki Kerekasztal megalakulása után júniustól szeptemberig kerekasztal-tárgyalások folytak, amelyeken egy szervezett, jól látható ellenzék kísérelte meg a reformokat kompromisszumos megállapodás útján elérni a magabiztos kommunista vezetéssel. Mindkét fél egyetértett abban, hogy gazdasági téren nagyívű reformok végrehajtására, politikai síkon pedig kisebb mértékű intézményi változásokra van szükség, de ez utóbbi esetében lényeges eltérések mutatkoztak a reformok mértékét és módját illetően is. A remélt kompromisszum helyett egy eszkalálódott konfrontáció alakult ki, a tárgyalások eredményeként létrejött megállapodást pedig a FIDESZ és az SZDSZ nem írta alá. A vita tárgyát a köztársasági elnök választásának formája képezte, amelyről – három másik kérdéssel együtt – később népszavazást is tartottak.⁶⁵ (Stark – Bruszt 1998)

A kerekasztal-tárgyalások eredményeként október 23-án hatályba léptek az 1949. évi alkotmány módosításai, amellyel kialakult Magyarország új, demokratikus politikai rendszere. Az ország államformája parlamentáris köztársaság lett, deklarálták a demokratikus alapértékeket, a közvetlen szabad választásokat és a piacgazdaságot. Megtörtént a három hatalmi ág szétválasztása:

1. a törvényhozás, a legfőbb hatalom megtestesítője az egykamarás, 386 főből álló országgyűlés, amelyet négyévente közvetlen választások útján választanak; törvényalkotói funkciója mellett részt vesz a végrehajtó hatalmat gyakorló kormány ellenőrzésében;
2. a végrehajtás szerve a kormány, amely széles jogkörrel rendelkezik; a kormányfőt az országgyűlés választja;
3. a bírói hatalmat az Alkotmánybíróság, a független bíróságok, ügyészségek és ombudsmanok testesítik meg; az Alkotmánybíróság 11 tagját a parlament választja meg 9 évre. (Kardos – Simándi 2002)

Az alkotmánymódosítás létrehozta a köztársasági elnök intézményét, akinek a törvényhozás és a végrehajtás irányába is vannak jogkörei: megfontolásra visszaküldheti a törvényt a parlament elé a kihirdetés előtt, vagy az

⁶⁵ Az úgynevezett négy igenes népszavazást 1989 novemberében tartották, amelyen a legvitatottabb kérdésben, a köztársasági elnök választásának idejében szoros eredmény született: az országgyűlési választások utánra esett a nép választása.

Alkotmánybírósághoz fordulhat, amely megsemmisítheti azt, ha az alkotmánnyal ellentétesnek ítéli.

A létrehozott, német modellen alapuló vegyes választási rendszer szerint a lakosság közvetlenül, két fordulóban a pártok egyéni jelöltjeire és területi listáira szavaz, a töredékszavazat-visszaszámlálás eredményeként fennmaradó mandátumok pedig az országos listák között oszlanak meg.⁶⁶ A választási rendszer a stabil kormánytöbbség elérését szolgálja, a nagy pártokat preferálja, és a győztes felé torzít.⁶⁷ (LeDuc et al. 2002) Az első szabad választásokat 1990 márciusára és áprilisára tűzték ki, a pártok számára a parlamentbe jutási küszöböt 4 százalékban határozták meg. (Bönker 2006) A fentiek alapján megállapítható, hogy a Szovjetunió összeomlásakor Magyarországot egy, az eredeti szocialista, központi tervutasítások útján vezérelt klasszikus modelltől eltérő, számos piaci elemmel kiegészült gazdasági rendszer jellemezte. A kerekasztal-tárgyalások eredményeként pedig az alkotmány módosításai értelmében kialakultak a demokratikus, többpárti politikai rendszer keretei. A társadalom bevonása a politikai átalakulásba kevésbé valósult meg, a gyors ütemben megalakult ellenzéki pártok társadalmi beágyazottsága csekélynek mondható. A tárgyalások során az ellenzék – többek között az érdekvédelmi szervezetek kihagyása miatt – gyenge partnerként lépett fel a hatalmon lévő kommunista párttal szemben.

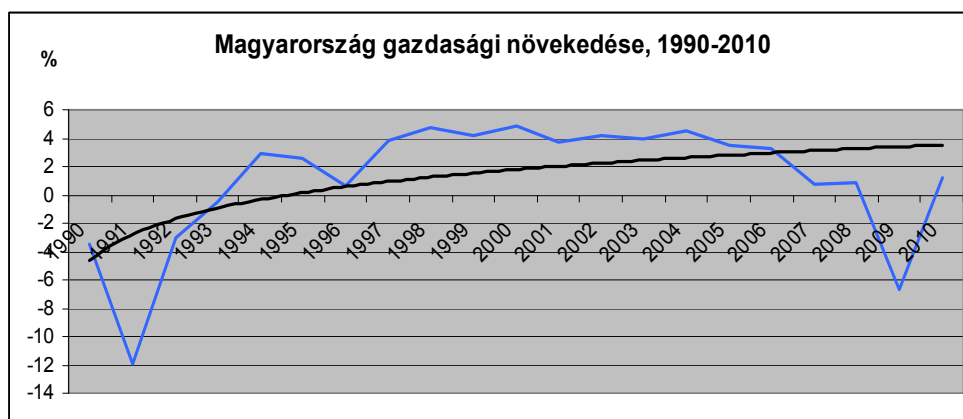
4.2 A makrogazdasági teljesítmény áttekintése

A magyar formális és informális intézmények vizsgálata előtt tekintsük át Magyarország gazdasági teljesítményét az 1990-től 2010-ig terjedő 20 évben a főbb makrogazdasági mutatószámok tükrében, kiindulva az azokból az adatokból, hogy az utolsó, keleti blokkban töltött évben (1989) a gazdaság 0,7 százalékkal növekedett, az egy főre eső GDP vásárlóerő-paritáson nem érte el a 9.000 USD-t. (IMF 2011) A mezőgazdaságban, iparban és szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak aránya 17,5; 36,1 és 46,4 százalékban oszlott meg. (OECD 2011) A gazdasági teljesítmény áttekintését a disszertáció függő változójának tekintett reál GDP éves növekedési ütemével kezdjük, amelyet a 24. ábra szemléltet.

⁶⁶ A 386 fős parlament tagjaiból 176 egyéni jelöltként, 152 területi listáról, a többi az országos listáról szerez mandátumot. (EIU 1997a)

⁶⁷ A magyar politikai rendszer részletesebb elemzését lásd Kardos – Simándi (2002).

24. ábra: A reál GDP éves növekedési üteme Magyarországon
1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

Magyarázat: A kék vonal a gazdasági növekedés üteme, a fekete vonal pedig az arra illesztett logaritmus trendvonal.

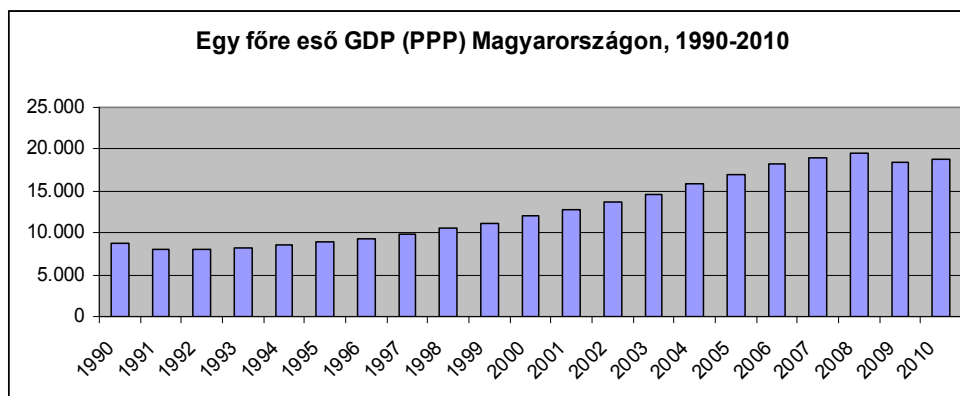
A rendszerváltás kezdete, a Szovjetunió összeomlása és a világpiaci viszonyokkal való szembesülés a magyar átalakulás során is mély, 1991-ben 11,89 százalékos visszaesést okozott. A megkezdett stabilizációs politikák és reformok nyomán a transzformációs recesszió⁶⁸ végét az 1994-ben először ismét pozitív, 2,95 százalékos növekedési ütem jelentette. (Kornai 1993) A strukturális átalakító reformok halogatása 1995-ben és 1996-ban az előző évekhez képest csökkenő gazdasági növekedési ütemmel párosult, először 1997-ben indult be ismét a gazdaság motorja. Egészen 2004-ig a gazdasági növekedés üteme 4 százalék körüli vagy azt meghaladó mértékben (a legmagasabb 2000-ben 4,9 %) alakult. A 2004-ig stabilnak tekinthető növekedési ütem 2005-től folyamatosan csökkenni kezdett, amelyet a 2008-tól kibontakozott világgazdasági válság csak tovább erősített. A recesszió -6,7 százalékot ért el 2009-ben, majd 2010-ben gyenge 1,2 százalékos növekedés következett be.

Az elmúlt 20 évben Magyarország átlagosan 1,15 százalékos növekedési ütemet ért el, 1994-től 2007-ig – a transzformációs recesszió és a világgazdasági válság hatásait kiszűrve – 3,4 százalékos teljesítményt nyújtott. A gazdasági növekedés ütemére illesztett logaritmus trendvonal lassú ütemű növekedést jelenít meg az elmúlt 20 év távlatában. Mozgóátlagolású trend illesztése esetén fordított U-alakú görbe

⁶⁸ A transzformációs recesszió okairól általában: lásd II. Fejezet vagy Kornai (1993).

rajzolódik ki, amelynek növekvő szakasza 2000-ig tart, majd csökkenő ága 2009-től negatív értékeket vesz fel. (A trendvonalakat részletesen a 4. Függelék tartalmazza.) A teljesebb kép érdekében érdemes áttekinteni a gazdasági fejlettség szintjét megjelenítő, vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP alakulását is (25. ábra).

25. ábra: A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP (USD)
alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

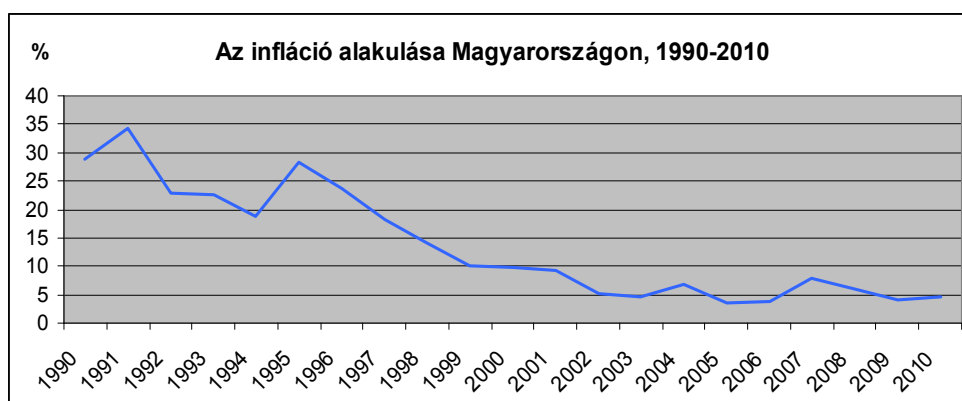
Az 1991-es transzformációs mélypontot leszámítva, amikor az egy főre eső GDP 8.075 USD-t tett ki, folyamatos növekedés mellett a kezdeti egy főre eső bruttó hazai össztermék szintje (8.850 USD) 2005-re megduplázódott. A további emelkedésnek a 2009-ben bekövetkezett recesszió vetett véget, több mint egyezer dollárral, a 2008-as érték 94 százalékára csökkentve az egy főre eső GDP-t (18.505 USD). A növekedés lassú megindulásával együtt aztán 2010-ben már ismét enyhe növekedést tapasztalhattunk.

A piacgazdaságba és demokráciába való átmenet kezdetén a jelentős gazdasági visszaesés számos más makrogazdasági mutató romlásával járt együtt. A csökkenő kibocsátás a korai években a foglalkoztatás, a munkaerő-piaci aktivitás, a termelékenység és a beruházások csökkenésével, valamint az infláció és a munkanélküliség hirtelen növekedésével és tartósan magas szintjével párosult. (Roland 2000)

Magyarországon az infláció (26. ábra) ugyan 1991-ben megközelítette a 35 százalékot, ez az érték azonban a kelet-közép-európai térségen belül, és különösen Lengyelországhoz viszonyítva, mérsékeltnek tekinthető. Az árak megugrását tompították a még a rendszerváltás előtti évtizedben bevezetett piaci reformok,

amelyek a nagykereskedelmi árak világpiaci viszonyokhoz való igazítását célozták. A fogyasztói árak emelkedésének 1991 után elkezdődött mérséklődése 1995-ben a bevezetett újabb reformokkal ismét megtorpant, és az inflációs ráta ismét 30 százalék közelébe ugrott. (Havrylyshyn et al. 1998) A kétszámjegyű áremelkedés 2000-re egyszámjegyűre mérséklődött, de a későbbiekben mértéke volatilis maradt: 2005-ben 3,5 százalékkal az elmúlt 20 év legalacsonyabb szintjét érte el, 2007-ben azonban ismét 7,9 százalékra ugrott. Ezekből adódóan a 20 éves magyar inflációs átlag 13,7 százalék, amely a kezdetben a posztoszocialista országok körében jelentkezett hiperinfláció magyarországi mérsékelt voltából adódóan alacsony értéknek számít.

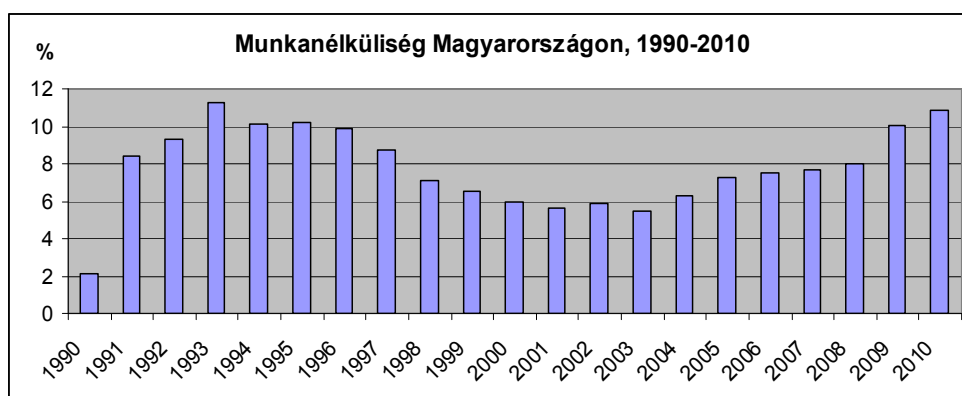
26. ábra: Az infláció alakulása Magyarországon 1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

Az inflációval való állandó küzdelem mellett a munkanélküliség (27. ábra) is megújuló problémaként jelentkezett az 1990-es évek elején, majd a 2000-es évtized végén. A kezdeti recesszió, a strukturális átalakulás és a privatizáció nyomán a szocializmus alatt megszokott teljes foglalkoztatás után megjelenő munkanélküliség szokatlan jelenséggé bukkant fel. Csúcspontját 11,3 százalékkal 1993-ban érte el, majd a 2000-es évek elejéig fokozatosan 6 százalék alá süllyedt, amely a rendszerváltó térségben példa értékűnek számított. A tendencia 2004-ban fordulatot vett, a világgazdasági válság pedig tovább növelte a 2009-től ismét kétszámjegyűre rugó munkanélküliségi rátát (2009: 10,1 %, 2010: 10,8 %).

27. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon
1990 és 2010 között

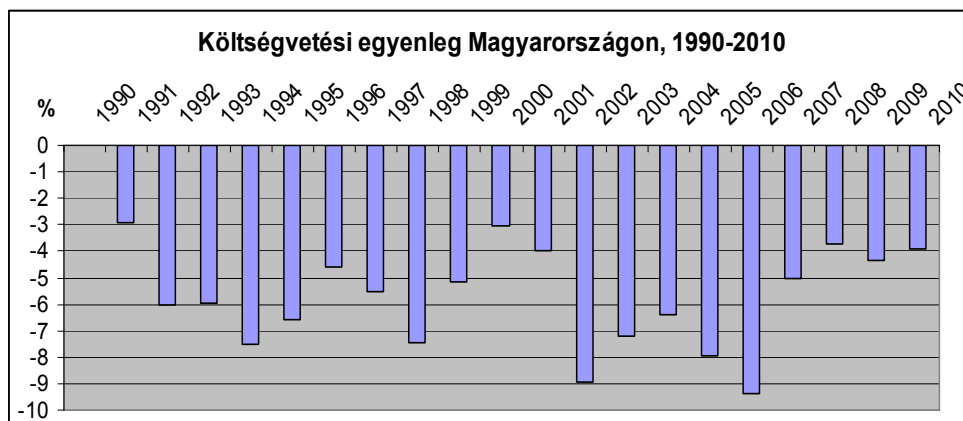
Forrás: IMF (2011)

A munkanélküliség növekedésével egyidejűleg a foglalkoztatás csökkenésnek indult: az első adat 1992-re érhető el, amikor a ráta 58 százalékot tett ki. A csökkenő trend eredményeként 1996-ra 52,6 százalékra zuhant a foglalkoztatottak aránya. A következő évtől a ráta lassú, de konstans növekedésnek indult és 2007-re 57,3 százalékot ért el. A növekedési tendencia 2008-ban azonban törést szenvedett (2010-re közel 55 százalékra esett vissza a foglalkoztatás).

A rendszerváltás folyamatait és annak nehézségeit a fiskális egyensúlytalanságok is szemléltetik. Ugyanakkor a 2000-es évtized kilengéseit már nem lehet a strukturális reformokhoz nélkülözhetetlen kormányzati kiadásokkal magyarázni.

A 28. ábra szerint a magyar költségvetési egyenleg a transzformációs recesszió időszakában folyamatosan növekvő hiányt mutatott, amely 1994-ben elérte a GDP 7,5 százalékát. A következő évben megfigyelt csökkenő trendet a Bokros-csomagban szereplő strukturális reformok ismét az ellenkező irányba fordították és 1998-ra ismét 7 százalék fölé emelkedett az államháztartási hiány. (Benczes 2008a) A következő évtől elkezdődött csökkenő tendencia csupán két évig tartott, bár a hiány még 2001-ben sem rúgott kirívóan magasra (a GDP 4 százaléka). A 2002-től 2006-ig tartó időszakban a költségvetési hiány átlagosan a GDP 8 százalékát tette ki. Az utóbbi négy évben a válság ellenére az átlagos deficit a GDP 4,2 százaléka volt.

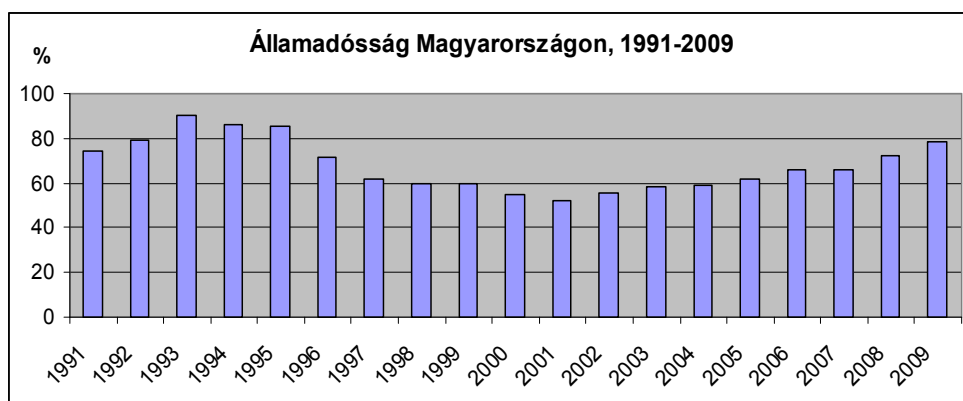
28. ábra: A költségvetési egyenleg alakulása Magyarországon
1990 és 2010 között a GDP százalékában

Forrás: EBRD (2011)

Az államadósság (29. ábra) a költségvetési egyenleghez hasonlóan a rendszerváltás kezdeti éveiben növekedett, 1993-ban elérte a GDP 90 százalékát. A következő évtől kezdve azonban fokozatosan csökkent, 2001-ben a GDP 52 százalékára mérséklődött. A nyolc év alatt elért nagymértékű csökkenés 2002-től abbamaradt, majd folyamatos növekedés indult meg, amelynek következtében az államadósság 2009-re ismét megközelítette a GDP 80 százalékát.

29. ábra: Az államadósság alakulása Magyarországon
1991 és 2009 között a GDP százalékában

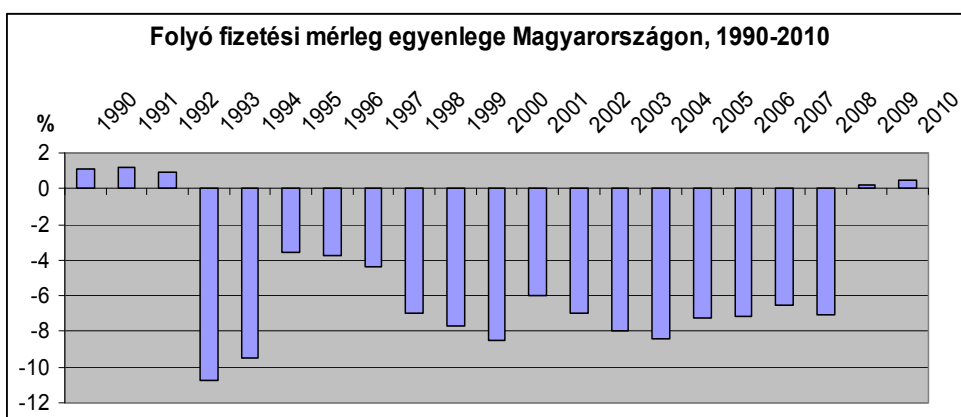
Forrás: EBRD (2011)

Magyarázat: Adatok 1990-re és 2010-re nem elérhetőek.

A belső egyenlőtlenségekhez külső egyensúlytalanság is társult. A külkereskedelem új keretek közötti kialakítása, a vámok és egyéb kereskedelmi korlátozások

lebontása, az orosz rubel használata helyett a nemzeti valuta konvertibilissé tétele néhány évet vett igénybe, utána azonban a nyugati piacokról beáramló import domináns szerephez jutott - állandó deficitet okozva a folyó fizetési mérlegben. (Csaba 2006) A világgazdasági válság teremtette kereslet-hiány 2009-ben és 2010-ben kiegyensúlyozta a mérleget (30. ábra).

30. ábra: A folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása Magyarországon
1990 és 2010 között a GDP százalékában

Forrás: IMF (2011)

A kereskedelem volumene és szerkezete is nagymértékű változáson ment keresztül az elmúlt 20 évben. Az import volumene 2008-ig megkilencszereződött, az export pedig ennél is nagyobb mértékben, tízszeresére bővült. A válság hatására a behozatal nagyobb szintű visszaesést szenvedett el, mint a kivitel: 2010-ben 89 milliárd illetve 95 milliárd USD-t tettek ki a korábbi 100 milliárd USD feletti összegek helyett. (EIU 2011c)

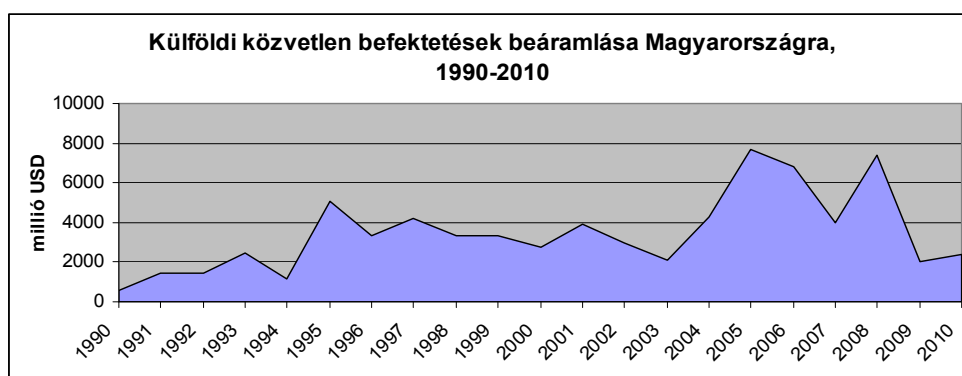
A kereskedelmi partnerek tekintetében nem történt jelentős átrendeződés az elmúlt két évtized során. A legfőbb kereskedelmi partner továbbra is Németország, a második helyet azonban Oroszország átadta Kínának. További kiemelt partnerországnak számít Ausztria, Olaszország és Franciaország. Az Európai Unióval folytatott kereskedelem 1990 és 2010 között az összkereskedelmi forgalom 30 százalékaról 80 százalékára emelkedett. (EIU 2011c)

A kereskedelmi termékszerkezet a partnerektől eltérően jelentős átrendeződésen ment át. A rendszerváltás kezdetén még domináns nyersanyag és félkész-termék exportot 2010-re fokozatosan felváltotta a gépek és berendezések, valamint feldolgozott termékek kivitele. Az import esetében is hasonló szerkezetváltás

következett be a vizsgált 20 év alatt: a kezdeti nyersanyagok, félkész-termékek és fogyasztási cikkek helyett a behozatal közel 80 százalékát a gépek, berendezések, és feldolgozott termékek adták. (EIU 2011a)

A külkereskedelem bővülése mellett a külfölddel való kapcsolatok a közvetlen külföldi befektetéseken (FDI) keresztül is javulni kezdtek.

31. ábra: A külföldi közvetlen befektetések éves beáramlásának alakulása
Magyarországon 1990 és 2010 között

Forrás: UNCTAD (2011)

A piacok megnyitása azonnal tőkebeáramlást eredményezett, 1990-ben az FDI állománya 570 millió USD-t tett ki. A beáramló befektetéseken keresztül, amelyet a 31. ábra szemléltet, a külföldi tőkeállomány fokozatosan növekedett. A trendet az 1999-2000-es és a 2004-2005-ös évekbeli stagnálás törte meg, valamint az állomány először 2008-ban, majd 2010-ben csökkenést mutatott. A jelenlegi FDI állomány 92 milliárd USD-t tesz ki. A külföldi tőke beáramlását a 90-es években főként az ország belpolitikai helyzete és a végrehajtott makrogazdasági reformok befolyásolták. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank 1999-es jelentése is ezt támasztja alá, miszerint a külföldi közvetlen befektetések elsősorban a reformokat konzekvensen végrehajtó, stabil politikai háttérrel, megfelelő jogi és üzleti környezettel rendelkező országokba irányulnak. (EBRD 1999)

Az elmúlt 10 évben, a korábban a belpolitikai viszonyoktól függő, tranzíciós országok iránti befektetői bizalom - elsősorban az Európai Unióhoz való csatlakozásnak köszönhetően - sokat javult. Ezek következtében a Magyarországra érkező FDI volumenének változásában is leginkább a világpiaci konjunktúra folyamatai fedezhetők fel.

A magyar tőke külföldre áramlása az ország makrogazdasági stabilizálódása után, szignifikáns mértékben 1997-től indult meg.⁶⁹ Az exponenciális növekedés következtében 2009-ra a külföldre irányuló magyar befektetések állománya elérte 22,5 milliárd USD-t. A világgazdasági válság hatására a kiáramlás mérséklődött, az állomány a 2010-es évben a 2008-as szintre, 20 milliárd USD-re csökkent. (UNCTAD 2011)

Összefoglalva, Magyarország 1990 és 2010 közötti gazdasági teljesítménye a fentebb áttekintett makrogazdasági mutatók alapján meglehetősen vegyes képet mutat. A sokáig a rendszerváltás egyik mintaországának tekintett, gyorsan magas növekedést elért, az Európai Unióhoz való csatlakozási tárgyalásokat sikeresen zárt Magyarország hosszú távú növekedési trendje és fiskális teljesítménye már közel sem mondható példa értékűnek.

A gazdasági növekedés üteme a kezdeti transzformációs recesszióból való kilábalás, majd a Bokros-csomag megszorító intézkedései okozta lassulás után 2006-ig 4 százalék körül alakult, majd ismét jelentős lassulás következett be, amelyet a világgazdasági válság begyűrűzése súlyos recesszióba fordított. Az egy főre eső vásárlóerő-paritáson számított GDP az előbbi folyamatoknak megfelelően 2009-ben csökkenést mutatott a megelőző évek folyamatos emelkedése után.

Az infláció sikeres egyszámjegyre szorítása 2000-re nem jelentett stabil, alacsony szintet, ugyanis az áremelkedés mértékében folyamatos ingadozás mutatkozott a második tíz évben. A munkanélküliség az előbbi mutatóhoz hasonlóan az ezredfordulóra jelentős mértékben javult, alulmúlva az EU nyugati tagállamainak átlagát, a tendencia azonban hamar visszafordult.

A legnagyobb kilengéseket és következetlenségeket a belső és külső fiskális értékekben tapasztalhattuk. Az ezredfordulóra elért javulás az államháztartás egyenlege és az államadósság terén szintén a visszajára fordult, a költségvetési hiány jelentős összegre rúgott. Az államadósság növekedett.

A folyó fizetési mérleg folyamatos deficitje mellett a külföldi tőkebeáramlás is állandónak mutatkozott a vizsgált 20 évben.

Ahogy azt már az előző fejezetben a lengyel eset áttekintésénél is hangsúlyoztuk, a makrogazdasági mutatók nem magyarázzák a gazdasági növekedés alakulását,

⁶⁹ A magyar befektetések külföldre áramlása ugyan már 1990-ben megkezdődött, 1996-ig azonban átlagosan nem érte el az évi 20 millió USD-t. A megugrás 1997-ben következett be, amikor a kiáramló állomány elérte a 648 millió USD-t. (UNCTAD 2011)

csupán annak egyes részfolyamatait, tényezőit tárják fel. Az új intézményi közgazdaságtan a gazdasági növekedés meghatározóinak tekintett intézményeket állítja a vizsgálatok középpontjába. Az intézményeket, amelyek alapelvek. „Ezek az alapelvek testesítik meg a gazdasági játékszabályokat és az ezekkel összefüggésben jelentkező politikai interakciókat.” (Kołodko 2008, p. 284) A továbbiakban a Magyarországot jellemző formális intézményeket a politikai és gazdasági folyamatok elemzésén keresztül, az informális intézményeket a társadalmi értékek, normák és aktivitás alapján határozzuk meg.

4.3 Formális intézmények: politikai és gazdasági folyamatok a rendszerváltás alatt és az azt követő években

A makrogazdasági mutatószámok fentebbi elemzése alapján, kiindulva a magyarázni kívánt gazdasági növekedési rátából és arra illesztett trendvonalakból, Magyarországon az elmúlt 20 évet a következő szakaszokra bontjuk:

1. 1990-1994: transzformációs recesszió és stabilizáció
2. 1995-2000: kiigazító intézkedések után felgyorsult gazdasági növekedés
3. 2001-2006: „neo-kádárizmus” (Benczes 2008a, p. 125)
4. 2006-2010: visszaesés és világgazdasági válság.

Kornai (2007) alapján elfogadjuk, hogy a rendszerváltás az Európai Unióhoz való csatlakozással befejeződött, ezt a dátumot azonban nem tekintjük korszakhatárnak. A továbbiakban a magyar formális intézmények kialakulásának és változásának folyamatát a politikai és gazdasági dimenzió mentén követjük nyomon a négy meghatározott időszakra vonatkozóan.

4.3.1 Transzformációs recesszió, stabilizáció: 1990-1994

Az időszakot a transzformáció okozta gazdasági visszaesés dominálta, a súlyos, közel 12 százalékos visszaesést lassú felépülés követte, amely 1994-ben még csak csekély növekedési ütemben mutatkozott meg.

4.3.1.1 Politikai történések a demokrácia megszilárdulásától a következő választásokig

Az első szabad választások lezajlásával folytatódott a politikai átalakulás. A választásokat az MDF nyerte az első fordulóban 24,7 százalékkal, utána szorosan az SZDSZ következett 21,3 százalékkal. A második fordulóban az MDF a szavazatok 42,7 százalékát szerezte meg, így május végén a Keresztény Demokrata Néppárttal és a Független Kisgazda Párttal koalícióra lépve Antall József alakított kormányt. (EIU 1997a)

A pártstruktúra hamar konszolidálódott a klasszikus bal- és jobboldali törésvonal mentén, amely dimenzió a későbbiekben is a kormányalakítás és politikaformálás fő meghatározója maradt. A bal- és jobboldal meghatározás elsősorban ideológiai, kulturális síkon értendő, gazdasági-elosztó jelentéstartalma csak másodlagos. (Kardos – Simándi 2002) A nagyobb magyarországi pártok rövid jellemzését az 5. Függelék tartalmazza.

A demokrácia megszilárdítása és az ország kormányozhatósága érdekében a választások után az MDF és az SZDSZ számos politikai kérdésben megállapodott, amelyek alapján további lényegi módosításokat fogadtak el az alkotmányban:

- a kormány tagjait a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki,
- a köztársasági elnököt az Országgyűlés választja 5 évre,
- a miniszterelnökkel szemben konstruktív bizalmatlansági indítvány nyújtható be, amellyel a kormány leváltható,
- a képviselők mentelmi jogot kapnak,
- az önkormányzati rendszer visszaállítása, önkormányzati képviselők és polgármesterek választása négyévente. (Kardos – Simándi 2002)

Az alkotmányban később további módosításokat hajtottak végre, amelyek közül a választások alkalmával a parlamentbe jutás küszöbének 4-ről 5 százalékra emelése érdemel említést.

A hárompárti koalíciós kormány ugyan erős parlamenti többséget tudhatott maga mögött, a miniszterek kiválasztásánál nem az ismert, reformpárti politikusok kerültek előtérbe. A kormányon belül a reformerek relatíve gyenge pozíciót foglaltak el, és feszültségeket okozott a gazdasági változások sebességéről való megállapodás is, ugyanis a reformok iránti nyomást a stabilizált makrogazdasági helyzet⁷⁰ is

⁷⁰ Lásd következő alpontban: 4.3.1.2

enyhítette. A reformokat sürgető radikálisok, elfogadva az átalakulással járó szociális költségeket, gyors piacositást támogattak a pénzügyminiszter, Kupa Mihály vezetésével, míg az óvatos reformokat a nemzetközi gazdasági ügyek minisztere, Kádár Béla képviselte. (A vita a pénzügyminiszter leváltásával csendesedett.) (Bönker 2006) A végrehajtói hatalmat tovább gyengítette a koalíciós partnerek között kialakult feszültség, amely során az FKGP 1993-ban két részre szakadt, egyik ága ellenzékbe vonult, a másik lojális maradt a kormányhoz. (Wagener 1998)

A rendszerváltás kezdetét jellemző eufórikus állapot az életszínvonal visszaesésével és a gazdaságban megnyilvánuló problémákkal együtt hamar megszűnt, a kormány népszerűsége már 1990 második felében zuhanni kezdett, amelyet az őszi önkormányzati választások eredményei is alátámasztottak. A javulás jelei 1994-ben, a második posztoszocialista választások idején még nem jelentkeztek. Ehhez társult még a kormányfő 1993. decemberi halála, amely az MDF-en belül utódlási nehézségeket okozott. A választásokat a párt súlyos vereséggel zárta, a győztes a Magyar Szocialista Párt lett, amely a parlamenti helyek közül 209-et tudhatott magáénak.

A külpolitikai intézkedések közül említést érdemel az Európai Közösséggel kötött társulási egyezmény, amely 1992-ben lépett hatályba, majd az 1994-ben benyújtott csatlakozási kérelem az akkor már Európai Unió nevet viselő integrációhoz. A külpolitikai váltást, azaz a volt szovjet piac helyett a világgazdaságba való mielőbbi integrációt egyetlen alternatíván, az európai uniós tagságon keresztül kívánták megvalósítani. A szomszédos országokkal fennmaradt szoros kereskedelmi kapcsolatokat a Közép-európai Szabadkereskedelmi Egyezmény megkötésével erősítették meg 1992-ben.

4.3.1.2 Kezdeti gazdaságpolitikai lépések

Az Antall-kormány megalakulásakor Magyarország törékeny külső egyensúlyt tudhatott magáénak. A folyó fizetési mérleg hiánya, a fiskális deficit és az adósságállomány kezelésének stratégiáját övező bizonytalanság azonnali intézkedést követelt. A kormány a fiskális kiigazítást a Nemzetközi Valutaalappal kötött készenléti hitel-megállapodással, valamint a Világbank és az Európai Unió segítségével hajtotta végre 1990 első felében, amellyel sikerült elhárítani egy valutaválság lehetőségét és visszaállítani az ország hitelességét. (OECD 2000a)

A gazdasági reformok végrehajtása több okból is késett. Egyrészt az előbb említett stabilizált külső egyensúly teremtette légkör miatt, másrészt a kormány – bár erős alkotmányos pozíciót és homogén parlamenti többséget tudhatott maga mögött – alacsony népszerűsége folytán, harmadrészt a reformok előkészítését és kivitelezését végző szakmai csapat hiánya miatt. (Bönker 2006) Az 1990 szeptemberében bejelentett stabilizációs és liberalizációs csomag tüntetésbe torkollott, majd tárgyalások után novemberben az eredetileg tervezett harmadával csökkentették csak az állami támogatásokat és az összes szociális hálót érintő reformot elhalasztották. A végrehajtott reformok – adóemelés és kiadáscsökkentés – csupán a kitűzött költségvetési célok elérését szolgálták. „A magyar rendszerváltás gradualista jellege nem a szabad választásokon hatalomra jutott kormány tudatos döntése volt, hanem egy két évtized hosszú, az 1989-es politikai változásokat eredményező, reformfolyamat útfüggő kimenetele.” (Benczes 2010, p. 126)

Kupa Mihály pénzügyminiszterre választásakor 1991-ben egy részletes, középtávú makrogazdasági stabilizációs programot jelentett be, amelyet a következő évben az IMF is elfogadott egy három éves hitelmegállapodás biztosítékeként.⁷¹ Az öt követő pénzügyminiszter, Szabó Iván a költségvetési deficit csökkentése érdekében számos elemet átemelt saját kiigazító intézkedései közé.

Az első években az árak liberalizálása fokozatosan haladt előre, az állami támogatásokat a tömegközlekedés kivételével szinte valamennyi fogyasztási cikkre megszüntették. A vállalatok és háztartások támogatását jelentősen csökkentették. A vámokat, kereskedelmi akadályokat a már kezdeti alacsony szintről, amely a GATT tagságból következett, fokozatosan lebontották.⁷² (Csaba 2006)

A kezdeti pénzügyi lépések egyike volt 1990-ben a Budapesti Értéktőzsde megalapítása és az értékpapírpiacon működését szabályozó törvény hatályba léptetése. A pénzügyi folyamatok szabályozását számviteli-, csőd- és banktörvénnyel erősítették meg. A már 1987-ben kialakított kétszintű bankrendszer részét képező Magyar Nemzeti Bankra vonatkozó jegybanktörvényt 1991-ben fogadták el. A bankok feltőkésítése 1992-1993 folyamán megtörtént, a vonatkozó bázeli tőke-megfelelési szabályozást 1993-ban vezették be. (Greskovits 1999)

⁷¹ Az IMF-fel kötött megállapodás felváltotta az 1990-es készenléti hitel-megállapodást.

⁷² Magyarország már 1973-ban, első szocialista országgént csatlakozott az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezményhez (GATT).

Az adórendszer vonatkozásában az első két évben növelték a jövedelemadó kategóriák számát, a legalsó kulcsot 12 százalékra csökkentették. A társasági adó esetében kisebb változtatásokat vezettek be: eltöröltek néhány adókedvezményt, továbbá a nyereséget elért vállalatokra ideiglenes jelleggel különadót vetettek ki. (Bönker 2006)

A korábbi mérsékelt változtatások után, Kupa programjával az adórendszer ismét módosításokon ment keresztül. A személyi-jövedelemadó kategóriák számát csökkentették, de a bázist fokozatosan szélesítették, a legfelső adósávot 40 százalékra mérsékelték, a többi sávot kiigazították. A társasági adót a számviteli törvény hatályba lépésével átstrukturálták, a kedvezmények köre tovább csökkent, új elnevezéseket, nyugati standardokat vezettek be. Az ÁFA-kulcsokat 6 és 15 százalékban állapították meg 1992 végén a szakszervezetekkel folytatott tárgyalásokat követően, de az 1993-as év költségvetési nehézségei miatt az alsó kulcsot végül 10 százalékra emelték. Közvetlenül a választások előtt számos korábbi intézkedést visszavontak, módosítottak vagy enyhítettek az adórendszerben. (Wagener 1998)

A privatizációs folyamatok levezénylésére 1990-ben felállították az Állami Vagyonügynökséget, majd 1992-től az Állami Vagyonkezelő Rt-t, amelyek párhuzamos működése és hatásköreik egymástól való elhatárolásának nehézségei növelték a privatizációs folyamatok átláthatatlanságát. A rendszerváltó országok közül egyedülként Magyarországon nem hajtottak végre tömeges privatizációt. (Oppér 2004) A nagyvállalati privatizáció eseti alapon történő piaci értékesítés útján 1990-ben kezdődött meg, amely során az érintettek részére a vételár egy részének készpénzben történő kifizetését írták elő. A külföldi vásárlókkal szemben sem szektorális, sem nagyságrendi, sem egyéb korlátozást nem hoztak, számukra a vásárlás lehetősége alól egyetlen kivételt a termőföld képezett. Az első kiemelkedő eseményt a MATÁV telekommunikációs társaság részleges privatizációja jelentette 1993-ban, majd egy évvel később az első addig állami tulajdonú kereskedelmi bank értékesítése. (EIU 1997a, EBRD 1995) A kisvállalati privatizáció 1991-ben kezdődött meg, és lassan haladt előre csekély külföldi érdeklődés mellett.

A monetáris politika az infláció megfékezésére törekedett. A nemzeti valuta, a forint rögzített árfolyamát⁷³ 1990 folyamán 18,2 százalékkal leértékelték az 1989. évi

⁷³ A forint árfolyama az ECU és a USD 70-30 %-os súlyú valutakosarához volt rögzítve folyamatos kiigazításokkal a belföldi és külföldi inflációs viszonyoknak megfelelően. (EIU 1997a)

átlagos értékéhez képest, majd a következő év januárjában további 15 százalékos leértékelést hajtottak végre. Az 1992-es és 1993-as év folyamán történt leértékelések nem tudták kompenzálni a csak lassú ütemben csökkenő inflációt és a romló kereskedelmi mérleget, ezért 1994 folyamán további 16,8 százalékkal értékelték le a forint hivatalos árfolyamát, amely azonban továbbra sem akadályozta meg az árfolyam reál felértékelődését. (Havrylyshyn et al. 1998)

4.3.2 Kiigazító intézkedések, felgyorsult gazdasági növekedés: 1995-2001

Az 1994. évi választások után paradigmaváltás következett be a gazdaságpolitikában. Az addig halogatott reformok végrehajtása 1995 és 1996 folyamán visszaesést okozott a gazdasági teljesítményben. A következő öt évben a gazdaság azonban 4,3 százalékos átlagos reál GDP növekedési ütemet produkált.

4.3.2.1 Politikai folyamatok, kormányváltások

A választások radikális változást eredményeztek a politikai színtéren. A győztes Magyar Szocialista Párt a parlamenti helyek 54,2 százalékát szerezte meg, és bár abszolút többséget tudhatott magáénak, Horn Gyula miniszterelnök vezetésével mégis koalíciót alakított a választásokon második legerősebb párttal, a Szabad Demokraták Szövetségével.⁷⁴ A döntés mögött nagyrészt a „kommunisták visszatérése” mítosz eloszlatásának szándéka állt. A korábbi kormányzó pártok, az MDF, az FKGP és a KDNP a helyek 9,6; 6,7 és 5,7 százalékát szerezték meg. A fennmaradó 5,2 százalékot a FIDESZ foglalta el. (OVI 2011)

A stabil parlamenti többség erőssé tette a végrehajtói hatalmat, a reformok végrehajtását azonban más körülmények nehezítették. A társadalom körében a reformok továbbra sem örvendtek népszerűségnek. Az MSZP választásokat megelőző kampányában nem a megszorításokat hangsúlyozta, hanem ellenkezőleg, az életkörülmények javítására és a radikális változások elkerülésére tett ígéretet. Elkötelezte magát továbbá egy, a szakszervezetekkel kötött szociális paktum megkötése mellett. (Stark – Bruszt 1998)

A reformok elfogadását és végrehajtását nehezítette az 1994-re újra beinduló gazdaság, amely tovább gyengítette a reformok szükségességének kényszerű

⁷⁴ Az SZDSZ a választások második fordulójában a helyek 18,1 százalékát szerezte meg. (EIU 1997a)

nyomását. A reformokat támogatók köre a kormányzó párton belül szintén kedvezőtlen helyzetben volt. A pénzügyminiszter, Békési László az MSZP liberális irányzatát erősítette, emiatt maga mögött tudhatta a koalíciós partner teljes támogatását. A miniszterelnök – riválist is látva a pénzügyminiszterben – csak vonakodva támogatta a reformtörekvéseket. A közöttük lévő viták Békési lemondásával értek véget 1995 januárjában. (Bönker 2006) A politikai viszonyok további változásokon mentek keresztül. A konzervatív jegybank elnök leváltása, a privatizációs kormánybiztos lemondása a kormány addig felmutatott gyenge teljesítménye kétségeket támasztott a kormány reformok iránti elkötelezettségét és stratégiai képességeit illetően.

A gazdaságban újra mutakozó gyengeség jelei és az 1995-re tervezett költségvetési és folyó fizetési mérleg hiányok meghaladása csak tovább rontották a kilátásokat. Az 1994 decemberében kitört mexikói valutaválság hatására feszültté vált befektetői hangulatban a válság továbbterjedése, egy magyar valutaválság kitörése fenyegetett. Az egyre fokozódó nyomásra a miniszterelnök két jól ismert liberális közgazdászt nevezett ki a gazdaságpolitikai döntéshozatal élére: Surányi György a nemzeti bank elnöki székét, Bokros Lajos a pénzügyminiszteri posztot kapta meg. Bokros erős hatalommal maga mögött,⁷⁵ teljes jogkört kapott a reformprogram elkészítésére (lásd a következő pontban), ugyanakkor az előkészítésbe nem vonták be a kormány parlamenti frakcióit, az érintett minisztériumokat és az érdekképviselőket sem. (Bönker 2006)

A Bokros-csomag radikális lépéseit a miniszterelnök és az erős parlamenti többség támogatásával hajtották végre a lakossági tüntetések és számos szocialista miniszter lemondása mellett.⁷⁶ Maga a pénzügyminiszter is lemondott 1996-ban.

A szocialista-liberális kormány időszaka alatt többpárti bizottság dolgozott egy új alkotmány kidolgozásán, amely a módosításokkal hatályban lévő 1949. évi alkotmányt váltotta volna fel, de erre a kormányzati ciklus alatt nem került sor. A hatalmi ágak közül a bíróság megerősítették a Legfelsőbb Bíróság és három regionális fellebbviteli bíróság felállításával. (Wagener 1998)

Az 1998. májusi parlamenti választásokon szoros eredmény született. A FIDESZ 148 parlamenti helyet szerzett az MSZP 134 helyével szemben. A győztes párt Orbán

⁷⁵ Bokros Lajos pénzügyminiszteri kinevezéséig a Budapest Bank vezérigazgatói posztját töltötte be. (Bönker 2006)

⁷⁶ A reformprogram néhány intézkedését az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte, és visszavonatta.

Viktor miniszterelnökkel koalíciós kormányt alakított az FKGP és az MDF részvételével. (EIU 1999)

A végrehajtói hatalom stabil parlamenti többséget tudhatott maga mögött egy domináns, a centralizált kabinetében erős hatalommal bíró miniszterelnökkel.⁷⁷ Ennek ellenére relatíve kevés nyomás mutatkozott reformok végrehajtására, egyrészt a kormányon belüli reformerők gyenge pozíciója, másrészt a választói támogatás miatt. (Benczes 2010) Sem a pénzügyminiszter, Járai Zsigmond, aki 2000 decemberéig töltötte be a posztot, sem más a párt tagjai közül nem kezdeményezett önálló reformprogramot a miniszterelnök hatalmi befolyása és dominanciája miatt.

Az MSZP és a FIDESZ támogatottsága az egész ciklus alatt közel azonosan alakult, ezért 2000 után a gazdaságpolitikai intézkedéseket kizárólag a választók megnyerésének célja szerint alakították. (Bönker 2006)

A vizsgált időszak, 1995 és 2000 között az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozási folyamat is jelentősen előrehaladt. Az uniós csatlakozási tárgyalások 1998 novemberében kezdődtek meg, 1999-ben pedig az ország a NATO teljes jogú tagjává vált. (EIU 1999)

4.3.2.2 A Bokros-csomag és további gazdaságpolitikai döntések

A választások után a gazdaságpolitikai döntések meghozatala lassan haladt előre. Az 1994-es pótv-, és az eredeti 1995-ös költségvetés is alulmúlta a várakozásokat, nem jelentett megoldást az ország pénzügyi problémáira. A pénzügyi konszolidációt a privatizációs bevételek növelésével, a kormányzati kiadások csökkentésével, valamint a közvetett adók növelésével és a személyi-jövedelemadó kedvezmények módosításával tervezték megvalósítani. A program eredményessége az év végén kimutatható privatizációs bevételektől függött, amely nagyban rontott a kormány hitelességén és pénzügyi pozícióján. Az első középtávú gazdasági programot 1995 januárjában jelentették be, amelyből sem a szociális paktum, sem a tervezett IMF megállapodás nem valósult meg. (Benczes 2010)

A reformok Bokros pénzügyminiszteri kinevezésével új lendületet vettek, aki rendkívüli kabinetülés keretében 1995. március 12-én⁷⁸ drasztikus kiigazító programot jelentett be. A Bokros-csomag Magyarország belső és külső

⁷⁷ A miniszterelnöki hivatal funkcióit és hatásköreit jelentősen megnövelték, továbbá külön minisztériumot hoztak létre a gazdasági ügyek kezelésére. (EIU 1999)

⁷⁸ A magyar köznyelvben ezt a napot „fekete vasárnapként” emlegetik.

egyensúlyának helyreállítását, a súlyos eladósodási folyamat megállítását és ezek által a külföldi befektetők bizalom visszanyerését célozta. A program a következő főbb elemekből tevődött össze:

- a forint azonnali, 9 százalékkal való leértékelése
- az árfolyamrendszer áttérése csúszó leértékelésre
- pótlólagos 8 százalékos importvám kivetése
- költségvetési megszorítások (bérek befagyasztása a közszférában, számos jóléti juttatás eltörlése, nyugdíj és egészségügyi reform)
- a privatizációs folyamat felgyorsítása. (Benczes 2008a)

A privatizáció felgyorsítását az 1995 májusában elfogadott privatizációs törvény segítette. Az addig működő két állami intézmény helyett létrehozták az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.-t (ÁPV Rt.), amely teljes hatáskörben rendelkezett az állami vagyon felett.

Egy év leforgása alatt 1994-ről 1995-re megtriplázódott az értékesített állami vagyon nagysága: 156,7 milliárd forintról 480 milliárd forintra. Az 1990-ben állami tulajdonú vállalatok száma 1857-re rúgott, ez a szám 1996. év végére 282-re csökkent. Jelentős privatizáció ment végbe, amely az energia szektorbeli vállalatokat, a telekommunikációs szektort, kereskedelmi bankokat, vagy ipari vállalatokat érintett.

A kormányváltás után mérsékelt ütemben folytatódott a privatizáció, az előbbi szektorokon kívül vegyipari és gyógyszeripari vállalatok, és egyéb kisebb állami vállalatok eladására került sor. (EIU 2002)

A gazdasági kiigazító csomag hamar éreztette pozitív hatásait a gazdaságban. Ugyan a gazdasági növekedés 1995-ben és 1996-ban lelassult, a következő évtől kezdve elsősorban az exportszektor felvirágzása következtében már felgyorsult a növekedési ütem. Az üzletbarát strukturális politikák, a felgyorsult privatizáció és a konszolidált, prudens bankszektor, de leginkább a korábban jellemző halogató és rögtönző gazdaságpolitika hátrahagyása a befektetők bizalmát is hamar helyreállította. (Benczes 2008a) A makrogazdasági teljesítmény gyors javulása, valamint a közelgő választások azonban lelassították a gazdasági csomag néhány elemének végrehajtását, és az egészségügyi reform elhalasztását eredményezték. (Bönker 2006)

Az IMF a már 1995-ben is javuló fiskális teljesítmény ellenére újabb hitel-megállapodást csak 1996-ban kötött az országgal. Ugyanezen évben Magyarország a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) tagjává vált. (Greskovits 1999)

A kormány 1998 után mérsékelt reformpolitikát folytatott, elzárkózott az adórendszert és a költségvetés kiadási oldalát érintő népszerűtlen változtatásoktól. A választások előtt végrehajtott fiskális lazítás és a folyó fizetési mérleg romlása azonban igényelt némi kiigazítást. A mérsékelt költségvetési megszorításokhoz néhány szociális támogatás növelése, a jövedelemadók és a társadalombiztosítási járulékok csökkentése is társult. A rövid távon jelentkezett költségeket tervezett beruházások késleltetésével, a bérek visszafogásával és a tervezett magánnyugdíj-pénztári járulékok emelésének elhalasztásával ellensúlyozták.⁷⁹ Ezek az intézkedések rövidtávon valóban javították a költségvetési egyenleget, közép- és hosszútávon azonban növelték az öregedő társadalom jelentette államilag garantált nyugdíjkifizetések kockázatát. (Nelson 2001)

4.3.3 A „neokádárizmus” időszaka: 2001-2006

Magyarországot a vizsgált időszakban az éppen hatalmon lévő kormánykoalíciótól függetlenül fiskális fegyelmezetlenség, cselekvésképtelenség, vagy elhibázott gazdaságpolitikai döntések jellemezték. Mindezek hatására az ország kritikák kereszttüzében találta magát: a nemzetközi hitelminősítő intézetek rontottak az ország besorolásán, valamint Brüsszel is erős kritikával élt a gazdaságpolitika következtében elvesztett hitelesség okán. (Benczes 2008a) Az időszakot átlagosan 3,8 százalékos reál GDP növekedés jellemezte, amelyhez az infláció alacsony szintje mellett a munkanélküliségi ráta újbóli emelkedése is társult. Az államháztartási hiány a GDP 6 és 10 százaléka között ingadozott, amely következtében az államadósság addig csökkenő trendje fordulatot vett. A folyó fizetési mérleg hiánya szintén nagy összegekre rúgott.

⁷⁹ Az 1996 és 1997-ben felállított többpilléres nyugdíjrendszerben az állami pénztárba fizetett járulékok egy százalékát tervezték a magánnyugdíj-pénztárakba áthelyezni. (OECD 2000a)

4.3.3.1 Választási kampányok, politikai csaták

Az 1998-ban megválasztott FIDESZ vezette kormánykoalíció utolsó két éve a választók bizalmának elnyerésével telt. Az új pénzügyminiszter, Varga Mihály sem hozott változást a reformok tekintetében, továbbra is a miniszterelnök domináns pozíciója alakította a politikai viszonyokat.

A 2002-es parlamenti választások a korábban hatalmon lévő MSZP-SZDSZ koalíciónak adták vissza a kormányzás lehetőségét. A győztes pártok és az ellenzékiek is populista kampányt folytattak, nem tartották szükségesnek további kiigazító intézkedések meghozatalát a választások után. (EIU 2008a) A kormányon belüli reformerők erőtlensége, valamint a miniszterelnök, Medgyessy Péter⁸⁰ egyre gyengülő hatalma – a pártján és a kormányon belül is – visszavetette a reformokat. Ehhez hozzájárult a továbbra is szoros verseny a két nagy párt, azaz az MSZP és a FIDESZ között. (Bönker 2006)

A miniszterelnök pozíciója olyannyira meggyengült a párton belül, hogy 2004-ben lemondásra kényszerült. Ehhez nagymértékben hozzájárult az Európai Unióhoz való csatlakozás⁸¹ után megtartott európai parlamenti választások eredménye, ahol a FIDESZ a megszerezhető 24 mandátumból 12-t, az MSZP pedig csak 9-et nyert el. Az SZDSZ megingott bizalmával a koalíció felbomlásának esélyeit, és az országos parlamenti választások győzelmi esélyeinek csökkenését látva az MSZP Gyurcsány Ferencet választotta Medgyessy utódjának. Gyurcsány vezetésével az MSZP újabb négy évre megnyerte a kormányzás lehetőségét a 2006-ban megtartott választásokon, ahol a parlamenti helyek 49,2 százalékát szerezte meg és korábbi partnerével, az SZDSZ-szel lépett koalícióra, aki a helyek 5,2 százalékát tudhatta magáénak. (OVI 2011) A választások után nem sokkal azonban fordulat következett be a politikai színtéren, amely az ország számára új korszakot nyitott meg.

A politikai intézményrendszerben, elsősorban a törvényalkotásban és a jogi keretekben a 2004-es európai uniós csatlakozás hozott változást. A tagság az *acquis communautaire*, azaz az uniós joganyag átvételét és bizonyos politikák uniós szintre kerülését követelte meg. A jogharmonizáció a csatlakozás előkészítésétől kezdve folyamatosan, gond nélkül zajlott le.

⁸⁰ Medgyessy Péter miniszterelnökké választása előtt nem volt az MSZP tagja.

⁸¹ Magyarország 2004. május 1-jén az Európai Unió teljes jogú tagja lett.

4.3.3.2 Gazdaságpolitikai tétlenség, elhibázott döntések

„Ahogy a gazdasági összeomlás közvetlen veszélye elhárult, a magyar politika ismét visszanyerte a válság előtti jellegét.” (Benczes 2010, p. 126) A megszorító intézkedések veszteségeinek kompenzálása került előtérbe, a gazdaságpolitikai döntéseket kizárólag a közelgő választások irányították 2001-ben és 2002-ben. Az adócsökkentések és kiadásnövelő intézkedések között a gyermekek után járó adókedvezmények emelése, a társadalombiztosítási járulékok csökkentése, háztartási támogatások, a közszféra béreinek nagyarányú emelése és nagyívű infrastrukturális beruházások⁸² szerepeltek. (OECD 2004)

A reformok szükségessége a választások után egyre fokozódott a külső és belső pénzügyi egyensúly romlásával, a jegybank kiszámíthatatlan monetáris politikájával és a forint elleni spekulatív támadásokkal. A költségvetési hiány növekedését az Európai Bizottság is kritikával illette, és ennek nyomatékosságára a 2004. május 1-jei Európai Unióba való belépéssel Magyarország ellen automatikusan túlzottdeficit-eljárást indított. (Bönker 2006)

A reformok iránti nyomás fokozódása azonban nem készítette cselekvésre a kormányt, az egész ciklust a választások megnyerése érdekében szükséges gazdaságpolitikai lépések jellemezték. A választási kampányígéreteknek megfelelően még 2002-ben bevezették a 13. havi nyugdíjat, emelték a gyermekek után járó támogatásokat és a közszférában dolgozók fizetését, valamint eltörölték a minimálbér adóterheit. A szokatlan politikai gyakorlatot az őszi önkormányzati választások megnyerése motiválta. (EIU 2008a)

A költsékezési hullámot követően a kormány a fokozatos deficit-csökkentés mellett kötelezte el magát, és 2008-as eurózóna-csatlakozási határidőt tűzött ki. A 2003 őszén bejelentett stabilizációs programmal együtt is rendre túllépték a lefektetett hiánycélokat. (Csaba 2006)

A gazdaságpolitikai lépéseket az Európai Unió nem találta kellően megalapozottnak és kivitelezhetőnek, és az első két évben egymás után elutasította a költségvetési hiány csökkentésére vonatkozó Magyarország által benyújtott konvergencia-programot. A „neokádárista” politika pedig tovább folyt a választásokig, 2005 és 2006 ismét a költsékezésről szólt infrastrukturális beruházások és újabb adócsökkentések formájában. (Benczes 2008a)

⁸² Az infrastrukturális terveket a középtávra tervezett Széchenyi Terv foglalta össze a kormány. (OECD 2004)

A kormány laza fiskális politikája következtében kialakult gazdasági problémákat a jegybank monetáris politikája csak tovább súlyosbította, amely a vizsgált időszak alatt többszöri stratégiaváltáson ment keresztül. A nemzeti valuta korábbi csúszó leértékelését 2001-ben sávós árfolyamrendszer váltotta fel, amely az eurózóna-csatlakozás előszobáját jelentő ERM2 mechanizmushoz hasonlóan épült fel: a forint az euróhoz képest +/- 15 százalékos sávban ingadozott. Ezt az árfolyamrendszert átmenetinek szánták az euró gyors bevezetése reményében, a kormány túlköltekezése azonban megakadályozta az eurózóna-csatlakozást. A sávós árfolyamrendszer bevezetése a tőkepiacok teljes liberalizációjának megelőző lépése is volt. (OECD 2002a)

A sávós árfolyamrendszerrel a jegybank nem tudta tartani az inflációs célkitűzéseit, amelyet a forint elleni spekulációs harc is nehezített. A jegybank a spekulatív tőke beáramlása ellen a kamatláb csökkentésével védekezett, 2003-ban azonban drasztikusan megemelte az irányadó kamatlábat (12,5 %-ra). Ezt követően a kamatláb ismét csökkenő irányt vett, és 2005 végére 6 százalékra esett vissza, amelyet az infláció csökkenése is kísért. (Csaba 2009a)

A liberalizáció kiteljesedése mellett a privatizáció is a végéhez közeledett. A FIDESZ kormány privatizáció-ellenes politikája után az MSZP sem fordított különösen nagy energiát a még állami tulajdonban lévő vállalatok eladására. Néhány nagyobb értékesítés azonban figyelemre méltó: 2004-ben az utolsó nehézipari vállalat, a Dunaferri került eladásra, majd 2005-ben az addigi legnagyobb tranzakciót hajtották végre a Budapest Airport üzemeltetési jogának 75 évre történő eladásával.⁸³ (EBRD 2007, EIU 2008a)

4.3.4 Megszorítások és recesszió: 2006-2010

A 2006-os parlamenti választások után a reformok halogatásának időszaka és a költséges gazdaságpolitika ideje lejárt, kényszerű megszorításokra került sor. A 2008-ban Magyarországra is begyűrűző világgazdasági válság egy törekeny gazdasági helyzetben lévő országot ért el. A GDP növekedési üteme 2007-ben és 2008-ban sem érte el az egy százalékot, 2009-ben pedig súlyos, hat százalékot

⁸³ A Budapest Airport üzemeltetési jogát 1,83 milliárd euróért értékesítették. (EIU 2007)

meghaladó visszaesés következett be, amely után a kilábalás első jelei lassú javulási folyamatot vetítenek előre.

4.3.4.1 Politikai viharok, váltások

A balközép koalíciós kormány, de különösen az MSZP választások előtt még növekvő népszerűsége hamar fordulatot vett, amikor 2006 júniusában a miniszterelnök megszorító intézkedés-csomagot jelentett be, majd szeptemberben nyilvánosságra került egy zárt körben, még májusban megtartott miniszterelnöki beszéd, amelyben Gyurcsány nyomatékosította a reformok nélkülözhetetlenségét, és beismerte, hogy a választások megnyerése érdekében valótlan adatokat tártak a nyilvánosság elé és hazudtak a gazdaság valódi állapotáról. (EIU 2007)

A lakosság részéről elindult tüntetéshullám ellenére a miniszterelnök nem mondott le, hanem kormányátalakítást hajtott végre, és megpróbálta saját hatalmát a párton keresztül megerősíteni.⁸⁴ A kormány támogatottsága azonban tovább gyengült, 2006 végétől kezdve a FIDESZ kétszer annyi választót tudhatott maga mögött, mint az MSZP. (EIU 2008a)

A kormány gondjait 2007-től a koalíciós partnerrel való összetűzések is súlyosbították, mivel a liberálisok erős elkötelezettsége a reformok iránt nem találkozott a választói támogattság csökkenésével megingott szocialista párti hezitálással. A viták csúcspontját az egészségügy részleges privatizációjának terve jelentette, amelyet először a köztársasági elnök küldött vissza megfontolásra a parlamentnek, majd a FIDESZ kezdeményezte népszavazás söpört le az asztalról. A vitát a liberális egészségügyi miniszter menesztése és az SZDSZ koalícióból való váratlan kilépése zárta le. (Csaba 2009a) Az MSZP kisebbségbe kerülve kormányzott tovább az SZDSZ külső támogatásával, a miniszterelnök pozíciója ingataggá vált. Az ellenzék előrehozott választásokat szorgalmazott.

A válságkezelés és az IMF pozitív véleménye a megtett kiigazító lépésekről ugyan javított a kormányzó párt megítélésén, a miniszterelnök 2009. áprilisban mégis benyújtotta lemondását, amelyre konstruktív bizalmatlansági indítvány formájában került sor. Utódja a korábbi nemzeti fejlesztési és gazdasági miniszter, Bajnai Gordon lett, aki szakértői kormányával azonnal hozzálátott a válságkezeléshez szigorú megszorító intézkedések és strukturális reformok útján.

⁸⁴ Gyurcsány Ferencet 2007 februárjában ellenjelölt nélkül az MSZP elnökének választották.

A 2009. júniusi európai parlamenti választásokon a FIDESZ fölényes győzelmet aratott, a 22 helyből 14-et szerzett, amíg az MSZP, a Jobbik és az MDF 4, 3 és 1 parlamenti helyet nyert el.⁸⁵ (OVI 2011) A FIDESZ tovább erősödött a 2010-es országgyűlési választásokig, ahol a KDNP-vel közösen a parlamenti helyek 68 százalékát nyerte meg, azaz kétharmados többséget szerzett. Az MSZP 15, a Jobbik 12, az LMP pedig 4 százalékát foglalhatta el a parlamenti patkónak. Ezzel két új párt került be a törvényhozásba. (OVI 2011)

4.3.4.2 Megszorító intézkedések, „második reformkorszak”

A költségvetési egyenleg és a folyó fizetési mérleg hiánya, az úgynevezett ikerdeficit (Muraközy 2008) és az adósságállomány nagyarányú növekedése reformok végrehajtását követelte meg, amelyek nagyrészt adóemelések formájában 2006 szeptemberében és 2007 januárjában léptek életbe. Az időszakot „a reformok és megszorítások második hullámaként” definiálják, mivel az 1990-es évek közepén bevezetett kiigazító csomaggal mutat némi hasonlóságot. (EIU 2007, p. 32)

A bevezetett adóemelésekből származó bevételek a vártnál nagyobb mértékben azonnal csökkentették a költségvetési deficitet, de a hosszú távú fenntarthatóság elérése további, a kiadások szerkezetét érintő, strukturális átalakításokat igényelt. Az egészségügyben kórházi napidíjat és vizitdíjat vezettek be, a felsőoktatás ingyenességét képzési hozzájárulás fizetésével szüntették meg. A nyugdíjrendszer átalakítását kisebb lépésekkel kezdték meg, többek között a korkedvezményes nyugdíj szigorításával. A reformok a kormányzati szektorra is kiterjedtek: csökkentették az állami alkalmazottak létszámát és konszolidálták az adminisztratív szerveket. (OECD 2010a) Az egészségügy és a felsőoktatás átalakítására tett kísérletet a 2008-as népszavazás megakadályozta, és a kormányt a bevezetett díjak eltörlésére kötelezte.

Az MSZP-SZDSZ koalíció felbomlása után újabb reformok elfogadása nehézkesen haladt, a 2008 októberében a pénzügyi piacokra begyűrűző világgazdasági válság pedig még szigorúbb megoldásokat követelt meg.

A fiskális megszorításokat a 2008. októberben a Nemzetközi Valutaalappal kötött készenléti-hitelmegállapodás is feltételként szabta. A 15,7 milliárd dollár lehívható hitelkeret mellé az Európai Unió 8,4 milliárd, a Világbank pedig további 1,3 milliárd

⁸⁵ A Nizzai Szerződés értelmében Magyarország a korábbi 24 parlamenti mandátuma helyett csak 22-vel rendelkezik a 2009-es választásoktól kezdődően.

dollárt biztosított Magyarországnak a válságkezelésre. A feltételek kiemelték a közpénzügyeket és a bankszektor. Rövid- és középtávon a következetes fiskális megszorításokat, mint a kormány iránti bizalom és a működéshez szükséges finanszírozás elengedhetetlen eszközét írták elő, továbbá a bankok tőkeállományának megerősítését, amelyek a válságból való kilábalás egyik legfontosabb pillérét jelentik. A Valutaalappal kötött megállapodás hangsúlyozta még a külső adósságállomány csökkentését is az országhozbiztonság és a valutapiacok veszélyeinek minimalizálása érdekében. (IMF 2009) A készenléti hitel első részletét november közepén hívták le, továbbá a fiskális szigorítás jegyében költségvetési plafont határoztak meg, és háromtagú költségvetési tanácsot állítottak fel a fiskális teljesítmény ellenőrzésére. (OECD 2010a)

A kormány a megkötött hitel-megállapodás részeként a magyar bankoknak egy 3 milliárd dollár értékű bankmentő csomagot is létrehozott, amelynek fele a tőkejavítást szolgálta, a másik fele garanciaalapként működött. (EIU 2008a)

Bajnai Gordon miniszterelnökké választásával a megalakult szakértői kormány azonnal megkezdte a válságkezelést. Megszorító intézkedéseket és strukturális átalakításokat jelentett be, amelyek kiadáscsökkentő intézkedéseket, az adórendszer, a nyugdíj és más szociális juttatások, valamint állami támogatások átalakítását foglalták magukba. (EIU 2009a) A válságkezelő intézkedések és strukturális átalakítások végrehajtása egészen a választásokig folytatódott, amikor a gazdasági növekedés üteme ismét pozitívvá vált.

A vizsgált időszakban a monetáris politika is új irányt vett 2006 júniusától: monetáris megszorításra tértek át a befektetők megingott bizalmától volatilis forint árfolyamának stabilizálása érdekében. A fiskális és monetáris politika közti összhang kialakulását 2007-ben az új jegybankelnök, Simor András kinevezése is segítette.⁸⁶

A forint addigi sávos árfolyamát 2008-ban szabadon lebegő árfolyam váltotta fel. A monetáris politika fókuszába az inflációs célkövetés került, amely a középtávú cél elérése érdekében a fogyasztói árak tartósan magas szintje miatt az irányadó-kamatláb emelését követelte meg 2008 folyamán több alkalommal is.⁸⁷ (EBRD 2010) Az emelést a 2008. év végétől a kamatláb fokozatos csökkentése követte.

⁸⁶ A korábbi FIDESZ által kinevezett Járai Zsigmond mandátuma 2007-ben lejárt. (EIU 2008a)

⁸⁷ A középtávú célkitűzés az infláció 3 százalékra szorítása volt 2009-re, amelyet azonban 2008 júniusában 4,2 százalékra módosítottak. (EIU 2008a)

Az újabb stabilizáció és további liberalizáció mellett a majdnem befejezettnek tekinthető privatizáció is figyelmet kapott még a válság kirobbanása előtt. Az 1995-ben elfogadott privatizációs törvény 93 állami vállalat esetében írta elő a kisebbségi, többségi vagy teljes állami tulajdont, valamint további 50 vállalatban úgynevezett „aranyrészvények” megtartását, amelyek különleges vétőjogot biztosítottak az állam számára. Ez utóbbi részvénytípust az európai uniós szabálykövetés miatt 2007-ben megszüntették. A módosítások eredményeként 84-re szűkült a kötelezően teljes vagy részleges állami tulajdonban maradó vállalatok száma. A korábbi vagyonkezelő hatóságot 2008-ban a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. váltotta fel. (EBRD 2010)

4.3.5. A kialakult formális intézmények

A következőkben áttekintjük a fentebb bemutatott politikai és gazdasági folyamatok alapján a kialakult formális intézményeket, amelyeket gazdasági (tulajdonjogok rendszere, pénzügyi piacok, fiskális és monetáris irányítás) és politikai csoportra (jogrend, választási rendszer, végrehajtói hatalom) bontva jellemzünk.

A rendszerváltás kezdetén (1990) a magánszektor részaránya a GDP-ben 25 százalékot tett ki, az arány 2010-re 80 százalékra növekedett, amely a tulajdonjogi rendszer teljes átalakulására enged következtetni. (EBRD 2011) Magyarországon a korai magas részarány⁸⁸ az 1968-ban megkezdett, majd az 1980-as évek második felében ismét lendületet vett gazdasági reformok eredménye. A folytatást a rendszerváltás után az állami vállalatok privatizációja jelentette, amely során először a nagyvállalatokra koncentráltak, a kisvállalati privatizáció csak néhány évvel később kezdődött meg. A külföldi tőke beáramlásának jelentős része kötődik a nagyvállalatok értékesítéséhez. (Oppér 2004) A Bokros-csomag által felgyorsított privatizáció és megalkotott törvény a nagyvállalatok többségének gyors eladási folyamatát eredményezte a 1990-es évek végén, a folyamat azonban máig nem zárult le. Néhány stratégiai szektorban 2010-ben még mindig jelen volt a magyar állam. A kisvállalati privatizáció lassabb beindulása annál gyorsabb lezárást eredményezett, a tranzíciós indikátorok 1997-re befejezettnek nyilvánították a folyamatot. A tulajdonjogi rendszer lényegi átalakulása, azaz a magánszektor kiteljesedése a

⁸⁸ Magyarországon a magánszektor 25 %-os aránya a GDP-ben 1990-ben az EBRD által számon tartott 29 tranzíciós ország közül az egyik legmagasabbnak számított.

vizsgált időszak első tíz évében zajlott, a folyamatok minőségét összességében pozitívnak ítéljük meg.

A pénzügyi piacok evolúciója elsősorban a liberalizáció, privatizáció és monetáris szabályozás eredményeként lassan haladt előre annak ellenére, hogy a magyar bankrendszer már a rendszerváltás előtt kétszintűvé alakult, a tőzsde és a jegybanktörvény is hamar 1990-ben hatályba lépett, továbbá a külföldi tőke beáramlását csupán a földvásárlás esetében korlátozták. A bankrendszer privatizációja 1995-ben kezdődött meg. (Roland 2000) A nem banki pénzügyi intézetek megjelenése a 2000-es évtizedre tehető. A lebegő árfolyamrendszer bevezetése 2008-ban történt meg. A banki és pénzügyi rendszer stabilizációja, szabályozottsága a gazdasági növekedést alapvetően pozitívan befolyásolta, valamint hozzájárult a stabil teljesítmény fenntartásához, azonban a rendszeren belüli részletek, mint a lakossági hitelállomány nagysága, a bankok tőkeállománya vagy a világgazdasági folyamatok egészen más megvilágításba helyezték a pénzügyi rendszert a világgazdasági válság során.⁸⁹ Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a magyar pénzügyi piacok alakulását a gradualizmus jellemezte, a rendszer egészét támogatónak ítéljük meg a gazdasági növekedésre nézve, minőségét tekintve stabilnak, hatékornak fogadjuk el.

A fiskális és monetáris szabályozás, irányítás elkülönül egymástól a tekintetben, hogy a fiskális irányítás a végrehajtói hatalom kezében, a monetáris pedig a független jegybanknál összpontosul, a kettő összhangjára azonban feltétlenül szükség van a gazdaság stabil működtetéséhez. A magyar fiskális politika erősen választási ciklushoz kötött, a kormányok aktuális érdekeit, akaratát tükrözte. (Muraközy 2008) Az állam szinte valamennyi fronton erőteljesen jelen volt a gazdasági folyamatokban, ezért a fiskális politika és vele a költségvetési hiány domináns tényező volt a gazdasági teljesítmény alakulásában.

A korábban már említett következtetlen monetáris politika, ahogy láttuk a 2000-es évek első felében, egy költséges fiskális rezsimhez társulva már középtávon is lassuló teljesítményt eredményezett.

A politikai intézményrendszerben a jogrend érvényesülése, avagy a jog uralma a rendszerváltást követően a demokrácia formális kereteinek létrejöttével együtt megvalósult. A három hatalmi ág elkülönülése, az igazságszolgáltatási rendszer

⁸⁹ A téma részletes kifejtése meghaladná jelen értekezés kereteit.

fejlődése és az ellenőrző hatóságok felállítása az 1990-es években együttesen a stabil jogrend fennállását eredményezték, amelyhez az Európai Unióhoz való csatlakozás (jogharmonizáció, felügyelet) is nagyban hozzájárult. A parlamentáris demokrácia alaptörvényének számító alkotmányban számos módosítás történt az évek során, amelyek többnyire a politikai és jogi kereteket érintették.

A német mintára kialakított vegyes választási rendszer az elmúlt 20 év során nem változott, a választások során alapvetően a nagy pártokat juttatja előnyhöz és a győztes javára torzít.

A végrehajtói hatalom alkotmányból eredően erős pozíciója a magyar gazdasági teljesítményben tökéletesen megmutatkozott. Az általunk meghatározott négy gazdasági fejlődési szakasz kisebb csúszásokkal megfeleltethető a választási ciklusoknak és tökéletesen igazodott a kormányzat által végrehajtott gazdaságpolitikai lépésekhez. A kormányoknak a döntéshozatal során nyújtott teljesítménye azonban – az elkerülhetetlen megszorító intézkedésektől eltekintve – gyengének mutatkozott. A végrehajtás dominanciájából adódóan a gazdasági teljesítmény is leginkább ehhez igazodott.

4.4 Informális intézmények: magyar társadalmi sajátosságok

A lengyel informális intézmények tanulmányozásához hasonlóan a magyar esetben is az új intézményi közgazdaságtanra épülő utóbbi években született munkákat vesszük alapul, amelyekben egyre kiemeltebb szerepet kaptak az informális intézmények.⁹⁰ A gazdasági teljesítményt befolyásoló társadalmi értékeket, normákat, szokásokat, kulturális sajátosságokat, azaz az informális intézményeket Magyarország esetében is a következő négy tényezőn keresztül vizsgáljuk:

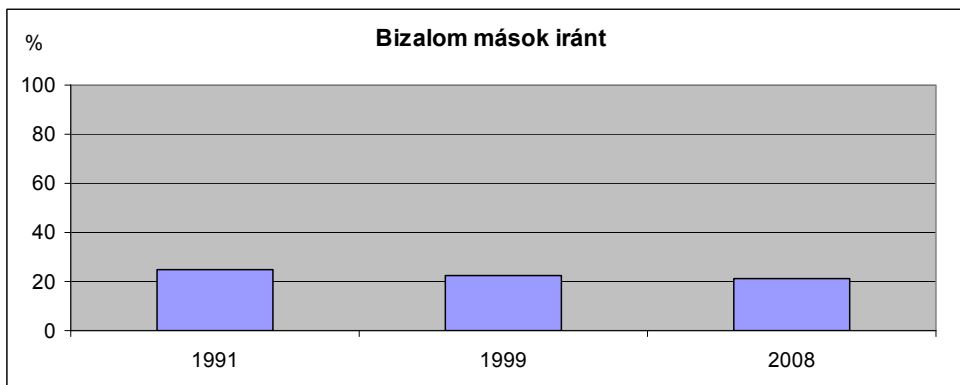
1. Bizalom mások iránt
2. Egyének döntési szabadsága
3. Tolerancia és tisztelet mások iránt
4. Engedelmisség

Az első három tényező bizonyítottan pozitív hatást gyakorol a gazdasági teljesítményre, a negyedik pedig negatívan befolyásolja azt. (Tabellini 2005) A továbbiakban ezeket a tényezőket a *European Values Study* (EVS) 1991-ben, 1999-ben és 2008-ban készített felméréseit felhasználva azonosítjuk.

⁹⁰ Az informális intézményeket elemző munkákat a II. fejezet részletesen bemutatta.

A magyar társadalomban az egymás iránt érzett bizalom a vizsgált 20 év alatt meglehetősen alacsony szintet mutatott, ahogy a 32. ábra is szemlélteti.

32. ábra: A bizalom, mint érték a magyar társadalomban

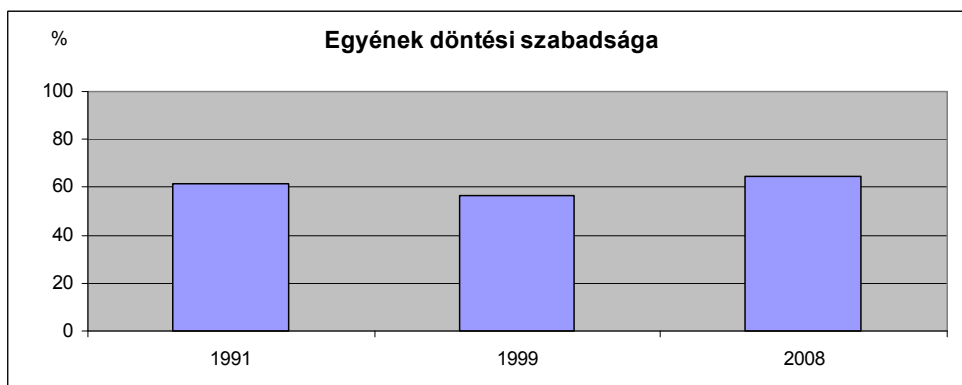

Forrás: EVS (2011)

Magyarázat: Az ábra értékei a felmérésben részt vettek azon arányát mutatják, akik a legtöbb embert megbízhatónak tartják.

Más szerzők korábbi intézményi vizsgálatai szerint⁹¹ a bizalom a gazdasági növekedés ütemére pozitív hatást gyakorol. A magyar emberek közel 80 százaléka bizalmatlannak mutatkozott másokkal szemben, így a bizalom, mint társadalmi érték csak kis mértékben vagy egyáltalán nem járult hozzá Magyarország gazdasági teljesítményéhez 1991 és 2010 között.

33. ábra: A döntési szabadságot élvezők aránya a magyar társadalomban

Forrás: EVS (2011)

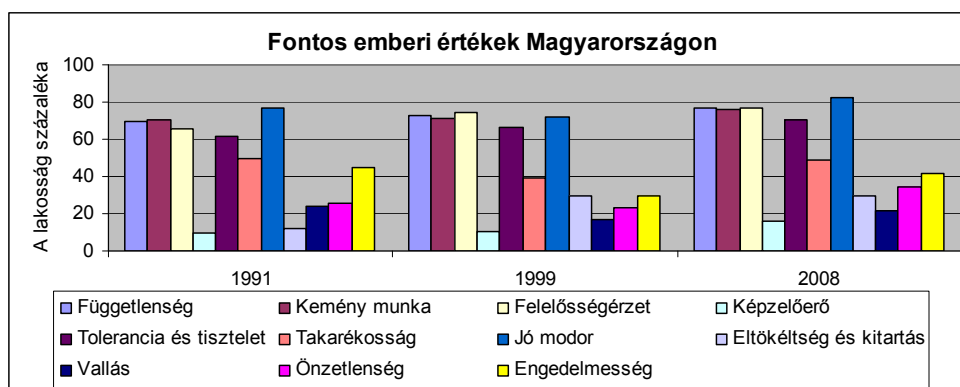
Magyarázat: Az ábra értékei a felmérésben részt vettek azon arányát mutatják, akik a saját életük irányításában szabadságot és önállóságot éreznek.

⁹¹ Lásd II. fejezet.

A magyar társadalomban a döntési szabadságot élvezők aránya, a bizalom szintjével ellentétben, viszonylag magasnak tekinthető. A lakosság mintegy 60 százaléka gondolta úgy 1991 és 2008 között, hogy saját élete felett jelentős döntési szabadsággal és önálló irányítással rendelkezett (33. ábra). Ez a társadalmi érték tehát pozitív hatást fejtett ki a magyar gazdasági teljesítményre.

A tolerancia és tisztelet, mint érték – az előbb említett egyéni döntési szabadsághoz hasonlóan – a magyar lakosság 60 százaléka számára jelentett fontos tényezőt. Az engedelmisség nem szerepelt az első öt említett emberi tulajdonság között, de a vizsgált időszakban átlagosan a magyarok 40 százaléka tartotta fontosnak, mint gyermekeknek átadandó értéket (34. ábra).

34. ábra: Kiemelt emberi értékek a magyar társadalomban

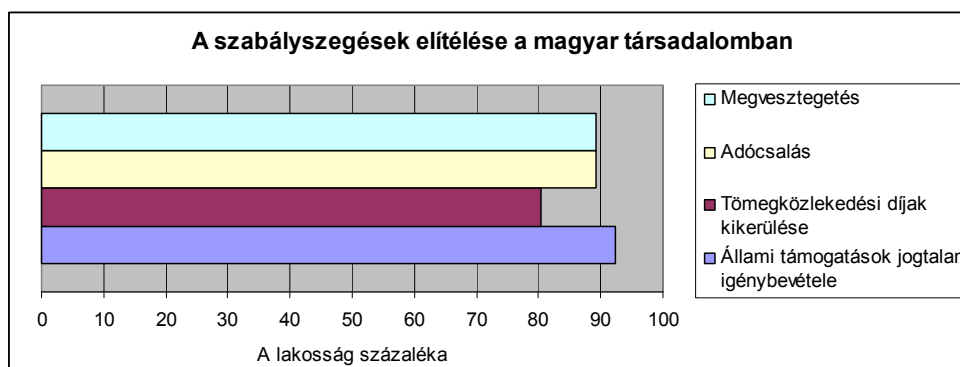
Forrás: EVS (2011)

Magyarázat: Az ábra értékei a felmérésben részt vettek azon arányát mutatják, akik a felsorolt tulajdonságokat kiemelt, fontos emberi értéknek tartják.

Az informális intézmények jellemzésére szolgáló fentebb említett társadalmi értékek Magyarországról vegyes képet festenek, mivel a gazdasági növekedés ütemére pozitív hatást gyakorló tényezők közül a bizalom szintje kifejezetten alacsony, az egyéni döntési szabadság, valamint a tolerancia és a tisztelet pedig mérsékelten erős szinten jellemezte a magyar társadalmat. A negatív hatást kifejtő engedelmisség közepesnek ítélnélhető, bár kevésbé volt központi érték, mint az előbbi kettő. Mindezek együttesen közepesen erős, a gazdasági teljesítményre közvetlenül hatást gyakorló, informális intézményeket mutatnak Magyarországon.

A négy jellegzetes társadalmi érték mellett a társadalmi normák is az informális intézmények részét képezik. A magyar társadalom szabálykövetési hajlandóságát a 35. ábra mutatja be.

35. ábra: A szabályszegések elítélése a magyar társadalom részéről

Forrás: EVS (2011)

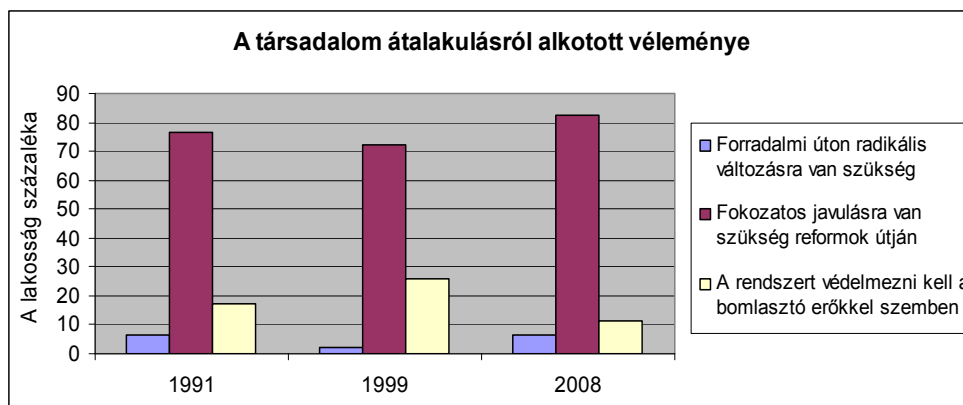
Az EVS felmérései szerint a magyar lakosság átlagosan mintegy 87 százaléka elítélte a megvesztegetést, az adócsalást, a tömegközlekedési díjak elkerülését és az állami támogatások jogtalan igénybe vételét 1991 és 2008 között. Mindez következetes, határozott szabálykövetést, vagyis a formális szabályok, törvények elfogadását és betartását jelzi Magyarországon, amely összességében a gazdasági növekedést erősítő, támogató jellegzetességnek számít.

A normakövetés mellett a magyar informális intézményekről eddig alkotott képet egészítsük ki a formális intézményekkel való kapcsolatuk további vizsgálatával, amelyhez a társadalom változásról alkotott véleményét, a választásokon való részvételt és a politikai döntéshozatal iránti érdeklődést tekintjük át.

Az 1968 óta tartó állandó reformokról szóló bejelentések és ígérek, valamint a szocializmus utolsó éveiben a magyar társadalom részéről tapasztalt relatíve kedvező gazdasági körülmények a reformok iránti szkepticizmust és kételyeket, továbbá azok költségeit is – a fogyasztás viszonylag magas szintje miatt – csak erősítették. (Bönker 2006) Az MDF-re az első szabad választások alkalmával a gradualista reformpolitika, a fájdalommentes átalakulás és a „nyugodt megerősödés” jegyében szavaztak a választók. A radikális reformokat a lakosság nem követelte, amit az EVS felmérései is alátámasztanak (36. ábra). A változások fokozatos végrehajtásának szemlélete a magyar társadalmat következetesen jellemezte a vizsgált időszakban. A

radikális reform ellenesség a Bokros-csomagban foglalt intézkedések végrehajtása utáni években érte el tetőpontját.⁹²

36. ábra: A társadalmi átalakulás formájának támogatottsága Magyarországon 1990 és 2008 között

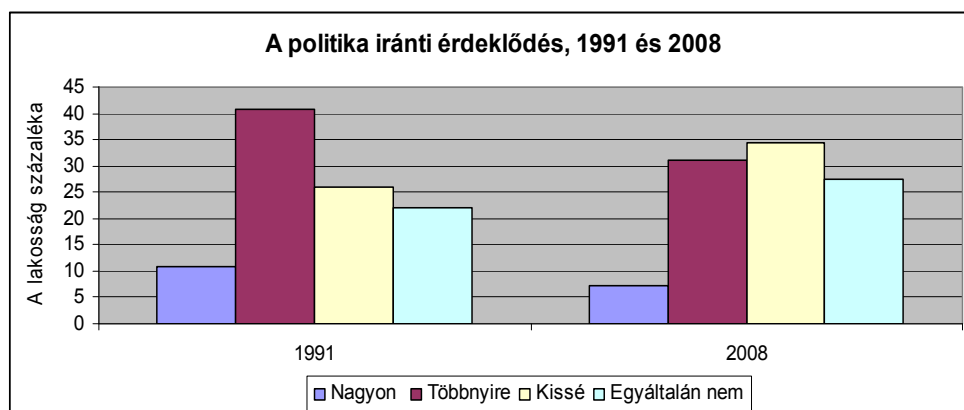
Forrás: EVS (2011)

Bár a gradualista szemlélet végig jellemezte a magyar átalakulást, az leginkább halogató, elodázó politikai és gazdasági lépésekben nyilvánult meg. Ebből következően a társadalom preferenciája a reformok végrehajtásának módját illetően nem találkozott az aktuális kormányok lépéseivel, hiszen a reformok általában hosszas halogatás után, súlyos megszorítások formájában, szükségszerűségből hirtelen valósultak meg. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar lakosság politikai kérdések iránti érdeklődése nagymértékben lecsökkent a 2000-es évek végére (37. ábra). A rendszerváltás kezdetén megmutatkozó eufórikus állapot és kíváncsiság 2008-ra teljesen megszűnt. A felmérés két évvel a következő országgyűlési választások előtt készült, amely szintén magyarázhatta az érdeklődés kisebb fokát. A választások – elsősorban az országgyűlési – ugyanis mindig aktivizálták a lakosságot, ezt a részvételi arányok támasztják alá az 5. táblázatban.⁹³

⁹² Közvélemény-kutatások szerint a társadalom kétharmada ellenezte a reformcsomagot. (Bönker 2006)

⁹³ A 2010-es választásokon összességében a lakosság 46,6 százaléka vett részt, amely az addigi legalacsonyabb aránynak számított. (OVI 2011)

37. ábra: A magyar társadalom érdeklődése a politika iránt
1991-ben és 2008-ban

Forrás: EVS (2011)

5. táblázat: Részvételi arányok a magyar parlamenti és önkormányzati
választásokon 1990 és 2006 között

Év	Parlamenti választások		Önkormányzati választások	
	1. forduló	2. forduló	1. forduló	2. forduló
1990	65,1	45,5	40,2	25,9
1994	68,9	55,1	43,4	—
1998	56,3	57,0	45,7	—
2002	70,5	73,5	51,1	—
2006	67,8	64,4	53,1	—

Forrás: KSH (2007)

Magyarázat: Az önkormányzati választások 1994-től egyfordulósak.

Összefoglalóan, a magyar informális intézmények fentebbi vizsgálatából arra következtethetünk, hogy az informális intézményeket legkiválóbban jellemző négy társadalmi érték, azaz a bizalom, az egyének döntési szabadsága, a tolerancia és tisztelet, valamint az engedelmesség jelen volt a magyar társadalomban. Azok szintje ugyanakkor meglehetősen vegyes képet mutatott, egyik sem tartozott a társadalmat erősen jellemző értékek közé, ezért ezek együttesen a gazdasági növekedésre – közvetlenül – csak mérsékelt pozitív hatást gyakoroltak. Az informális intézmények ugyanakkor a stabilan magas normakövetésen és a viszonylag magas választási hajlandóságon keresztül, közvetve, egyértelműen pozitív hatást fejtettek ki a gazdasági teljesítményre. Az informális intézmények együttes hatása tehát a hosszú

távú gazdasági teljesítményre közepesen erősnek ítéltető meg, a gazdasági növekedésben megmutatkozott visszaesés és lassú fejlődési trend nem írható az informális intézmények rovására. Sokkal inkább a formális intézmények dominanciája érződött az 1990 és 2010 között megvizsgált politikai és gazdasági folyamatok alapján. Ez utóbbit a Világbank és az EBRD 1999-ben készített közös vállalati és üzleti felmérése is alátámasztja, amelyben Magyarországon az állami beavatkozás indexét száz pontos skálán 43,9 pontban állapították meg.⁹⁴ (EBRD 1999)

4.5 Összegzés

A 6. táblázat a formális és informális intézményekről fentebb leírtakat foglalja össze.

6. táblázat: Magyarország intézményi sajátosságai

Intézmény	Sajátosságok	Minőségi megítélése
<i>Tulajdonjogok rendszere</i>	magántulajdon: külföldi tőke, nagyvállalati túlsúly	+
<i>Pénzügyi piacok</i>	stabil pénzügyi piacok, külföldi tőke nagy aránya	+
<i>Fiskális és monetáris irányítás</i>	erős fiskális függés, független jegybank, lebegő árfolyamrendszer	-/+
<i>Jogrend</i>	parlamentáris demokrácia, három hatalmi ág, független bíróságok	+
<i>Választási rendszer</i>	német mintájú vegyes választási rendszer	0
<i>Végrehajtói hatalom</i>	alkotmányból eredően erős, választási ciklusoktól függően erősen ingadozó cselekvési hajlammal	-
<i>Társadalmi jellegzetességek</i>	közepesen erős társadalmi értékek, normakövetés, "fokozatosság" támogatása, erős állami függés	+

Forrás: saját összegzés

Magyarázat: A '+', '-' és '0' jelek a harmadik oszlopban az adott intézmény 1990 és 2010 között zajlott evolúciója alapján, annak minőségét hivatottak kifejezni.

⁹⁴ A BEEPS felmérések a gazdaságba való állami beavatkozás mértékét 1999-ben becsülték meg egy 100 pontos skálán, ahol az alacsonyabb értékek a kisebb, a magasabb értékek pedig a nagyobb állami beavatkozást jelentették. (EBRD 1999)

A formális intézmények 1990 és 2010 között végbement evolúciója a magyar gazdasági és politikai rendszerben arra enged következtetni, hogy a végrehajtói hatalom és a fiskális irányítás szoros összefonódása és együttes gyengeségei a gazdasági teljesítmény alakításában domináns szerephez jutottak. A fiskális irányítás minősége szorosan követte a választási ciklusokat, azaz a kormányok döntéshozatali erejét, a gazdasági teljesítmény ezzel szimultán módon erősen ingadozott.

A gazdasági intézmények, elsősorban a tulajdonjogi rendszer és a pénzügyi piacok a vizsgált 20 évben folyamatosan közelítettek a nyugati piacgazdaságok alapintézményeihez, stabil és fokozatos javulást mutattak. Azok pozitív, teljesítményt fokozó hatása azonban a fiskális folyamatok dominanciája és az állam gazdasági befolyása⁹⁵ következtében visszafogottan jutott csak érvényre.

Az informális intézmények közvetlen pozitív hatásai mérsékelten játszottak szerepet Magyarország gazdasági teljesítményében. Közvetett úton a társadalmi normák erősebb pozitív hatást gyakoroltak, a társadalom bevonása a politikai döntéshozatalba ugyanakkor jelentéktelennek bizonyult, és maga a társadalom is kevésbé érdeklődött a politikai folyamatok iránt, amely összességében hátráltatta az informális intézmények meglévő erejének érvényre jutását a gazdasági teljesítményben.

⁹⁵ Lásd bővebben EBRD (1999).

V. FEJEZET

MAGYARORSZÁG ÉS LENGYELORSZÁG ÖSSZEHAISONLÍTÁSA

Az előző két fejezetben Lengyelországot és Magyarországot részletesen elemeztük. Megvizsgáltuk a két ország makrogazdasági teljesítményét a reál GDP éves növekedési üteme, a vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP, az infláció, a munkanélküliség, a költségvetési egyenleg, az államadósság, a folyó fizetési mérleg és a külföldi közvetlen befektetések nagysága alapján. Azt követően, az 1990 és 2010 közötti időszakot szakaszokra bontva, a reál GDP éves növekedési ütemét, mint függő változót meghatározó intézményi tényezők azonosítására tettünk kísérletet.

Az új intézményi közgazdaságtant alkalmazva az intézményeket állítottuk vizsgálataink középpontjába. A formális intézmények feltérképezéséhez – különös tekintettel a tulajdonjogok rendszerére, a pénzügyi piacokra, a fiskális és monetáris irányításra, a jogrendre, a választási rendszerre és a végrehajtói hatalomra – a politikai és gazdasági szférában végbement folyamatokat követtük nyomon. Az informális intézmények feltérképezésénél az alapvető emberi értékeket és civil normákat, valamint a társadalmi aktivitást vettük figyelembe.

Ebben az összehasonlító fejezetben a két ország 1990 és 2010 közötti gazdasági teljesítménye és az azt meghatározó tényezők közti legfőbb hasonlóságokat és különbségeket azonosítjuk. Kiindulásként röviden áttekintjük a szocialista időszak végét jellemző gazdasági helyzetet, majd a korábban is használt makrogazdasági mutatószámokat, valamint a formális és informális intézményeket vizsgáljuk meg. Az összehasonlítást a gazdasági növekedés és az intézmények közötti kapcsolat meghatározásával zárjuk, amelyhez korreláció-számítást és egy, az informális intézményeket mérő, általunk generált indexet is segítségül hívunk.

5.1 A makrogazdasági teljesítmények összehasonlítása

Lengyelország és Magyarország is viselte 1989-ben a szocialista rendszer jellegzetes tulajdonságait és az azok nyomán kialakult gazdasági problémákat, azaz a központi vezérlésből adódott makrogazdasági egyensúlytalanságokat, az ipari termelés

túlsúlyát, a magántulajdon csekély jelenlétét és a torzított árakat. (de Melo 1996) A problémák mértéke és mélysége azonban eltért a két országban. Lengyelországban a hagyományosan nagy gazdasági jelentőséggel bíró mezőgazdaság a foglalkoztatottak 28 százalékát szívta fel a magyar 17,5 százalékhoz képest. A lengyel mezőgazdasági szektor kiterjedését a kollektivizálás elmaradása is fokozta. Magyarországon a hiperinfláció jóval kisebb méreteket öltött (1989: 17%), mint Lengyelországban (1989: 251%). Utóbbiban ez gyakorlatilag az 1970-es évektől kezdve a legsúlyosabb gazdasági problémát jelentette. (EBRD 2011) Az állami kiadásokat tekintve Magyarország a szocialista blokk legköltekezőbb államának számított, 1981-ben az állami kiadások a GDP 63,2 százalékát tették ki, a lengyelországi 53,2 százalékkal szemben. (Kornai 2007) A gazdaság növekedési üteme és a fejlődés szintje is jelentősen eltért a két országban 1989-ben. Magyarország 9,000 USD (PPP) egy főre eső GDP-vel és lassú, 0,7 százalékos növekedési ütemmel, Lengyelország csupán 6,000 USD (PPP) egy főre eső GDP-vel, de 3,8 százalékos növekedési ütemmel kezdte meg a rendszerváltást.

A reál GDP éves növekedési üteme a két vizsgált országban 1990 és 2010 között több tekintetben is eltérést mutatott. A kezdeti transzformációs recessziót az országok különböző módon élték meg: Magyarország súlyosabb visszaesés után 1994-ben produkált újra pozitív növekedési ütemet, de 1996-ra a kiigazító intézkedések ismét lassulást eredményeztek, Lengyelország azonban a kisebb mértékű recesszióból nagyon hamar, már 1992-re kilábalta és gazdasága töretlen növekedésnek indult. A 2001-2002-ben tapasztalt világgazdasági lassulás csak Lengyelországban jelentkezett. A 2008-ban begyűrűzött világgazdasági válság is eltérő hatást váltott ki a két országban: Lengyelország nem süllyedt recesszióba, Magyarország ezzel szemben a megelőző évek lassulása következtében a világon a legsúlyosabban érintett országok közé tartozott. (Benczes 2010) A gazdasági növekedés a két országban csupán az 1990-es évek végén és a 2000-es évek közepén alakult hasonló ütemben, bár azt eltérő okok váltották ki.

Az egy főre eső GDP szintje mindkét országban töretlenül növekedett a vizsgált időszakban, kivéve a magyar visszaesést 2008-ban a világgazdasági válság következményeként.

Az infláció egészen eltérően alakult a két országban, azt az egyetlen hasonlóságot leszámítva, hogy 2000-re a ráták egyszámjegyre mérséklődtek. A lengyelországi kezdeti 585 százalékról a fogyasztói áremelkedés fokozatosan csökkent, az

ezredfordulót követően pedig stabilan 2 százalék körül alakult. A magyar infláció ezzel szemben a 20 év során végig hullámzóan alakult.

A munkanélküliségi ráta a rendszerváltás kezdetén mindkét országban jelentősen megugrott, majd az évtized közepétől csökkenésnek indult. (Havrylyshyn et al. 1998) A második évtized azonban már ellentétes folyamatokat hozott a két országban. Lengyelországban a ráta 2002-re megközelítette a 20 százalékot, nagymértékű csökkenés csak az Európai Unióhoz való csatlakozásból adódó megnövekedett külföldi munkavállalás nyomán kezdődött meg. Magyarországon, épp ellenkezőleg, 2005-től fordult meg az addig csökkenő tendencia. (Csaba 2009a)

A belső és külső egyensúlyt kifejező fiskális mutatók, azaz a költségvetési egyenleg, az államadósság és a folyó fizetési mérleg tekintetében a két országban megmutatkozott tendenciák azonosnak tekinthetők, különbséget azok mértékében találunk. A költségvetési hiány Lengyelországban a GDP 1 és 7 százaléka között, Magyarországon 3 és 10 százalék között szóródott.⁹⁶ A 2000-es évekbeli növekedés következtében az államadósság Magyarországon elérte a GDP 80 százalékát, Lengyelországban azonban az alkotmányban is rögzített 60 százalék alatt maradt. A folyó fizetési mérleg deficitje szintén Magyarországon öltött nagyobb méreteket.

A külföldi közvetlen befektetések alakulását illetően mindkét ország kiemelt célpontnak számított, az FDI beáramlásból azonban Lengyelország részesedett nagyobb arányban.

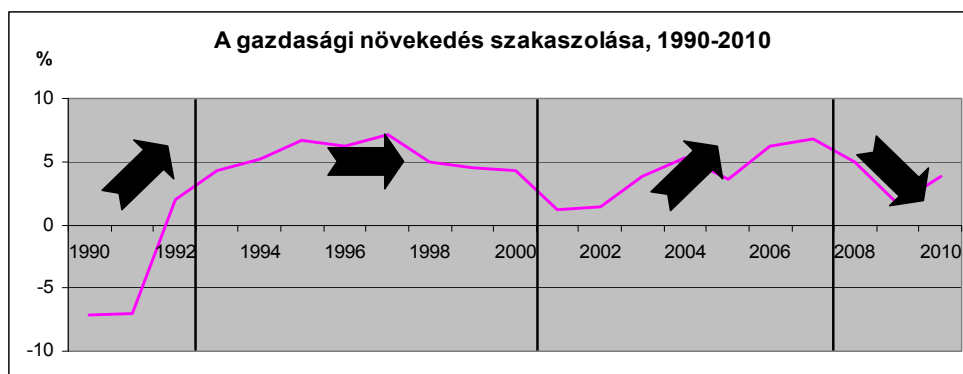
A két ország 1990 és 2010 közötti makrogazdasági teljesítményét összefoglalva, hasonlósággént megállapítható az 1990-es évtizedben a gazdaságok növekedési ütemének átlagosan magas szintje, az infláció és a munkanélküliség csökkenése, valamint a vizsgált 20 év alatt a külföldi közvetlen befektetések folyamatos beáramlása. Jelentős különbségeket a fiskális mutatók értékeiben, valamint a 2000-es évtizedben szinte valamennyi vizsgált mutató alakulásában tapasztalhattunk. Mindezekből fiskális és strukturális eltérésekre következtettünk Lengyelország és Magyarország között.

A kutatási kérdések megválaszolásához magyarázó változónak választott reál GDP éves növekedési ütemét a két országban a többi makrogazdasági mutató és a

⁹⁶ Az országok között tapasztalható, a gazdaság állapotától független fiskális teljesítménybeli különbségeket számos, elsősorban politikai gazdaságtani tanulmány a politikai intézményi változók különbözőségeire vezeti vissza. Különböző magyarázatok léteznek a költségvetési hiány magas szintjére, többek között az adósságállomány stratégiai eszközként való használata, a stabilizáció elodázása, a politikai és választási rezsim eltérései, a gyenge vagy széttöredezett végrehajtói hatalom. (Benczes, 2008b)

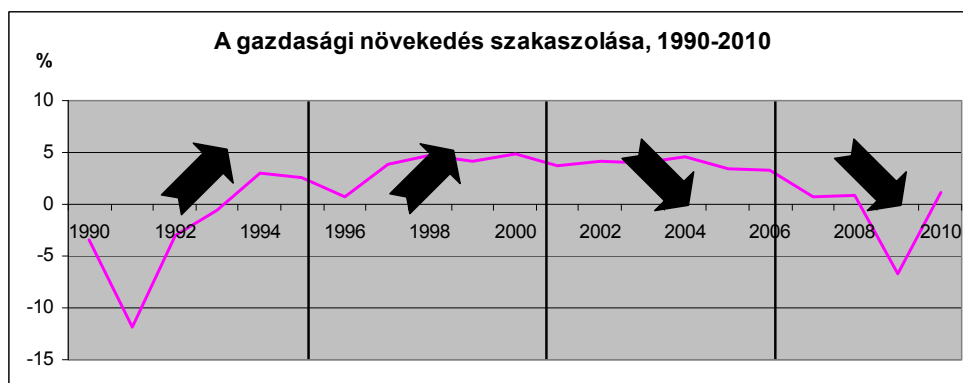
trendvonalak alapján szakaszokra bontottuk. Az egyes szakaszokat a 38. és 39. ábra mutatja.

38. ábra: Lengyelország gazdasági növekedésének szakaszai
1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

39. ábra: Magyarország gazdasági növekedésének szakaszai
1990 és 2010 között

Forrás: IMF (2011)

Magyarázat: A folyamatos vonal a reál GDP éves növekedési üteme, a függőleges vonalak az általunk meghatározott korszakhatárokat jelölik, a nyilak a gazdasági növekedés trendjét fejezik ki.

A lengyel és magyar gazdasági növekedés ütemének magyarázatához az egyes szakaszokban lejátszódott politikai és gazdasági folyamatok következtében kialakult formális intézményeket vizsgáltuk meg, továbbá a 20 éves időtartamot jellemző informális intézményeket⁹⁷ térképeztük fel.

⁹⁷ Az informális intézmények lassú evolúciója tette lehetővé a 20 év együttes vizsgálatát. Lásd bővebben: Williamson (2000).

5.2 A formális intézmények összehasonlítása

Az új intézményi közgazdaságtan, a disszertáció módszertani kerete alapján, a lengyel és magyar gazdasági teljesítmény magyarázatához egyrészt a formális intézményeket tekintettük át. Az elemzés során, a két ország között feltételezett különbségekre alapozva, a következő formális intézményekre koncentráltunk:

1. gazdasági intézmények: tulajdonjogok rendszere, pénzügyi piacok, fiskális és monetáris irányítás
2. politikai intézmények: jogrend, választási rendszer, végrehajtói hatalom.

A két ország összehasonlítását is ezek mentén végezzük el, amelyhez összefoglaló jelleggel röviden bemutatjuk a formális intézményeket kialakító politikai és gazdasági szférában végbement folyamatokat. Ezeket a 7. táblázat tartalmazza a következő oldalakon.

7. táblázat: Lengyelország és Magyarország szocialista rendszerbeli sajátosságai, valamint a legfőbb politikai és gazdasági folyamatok 1990 és 2010 között

	Lengyelország	Magyarország
Szocialista időszak	• Központosított tervgazdaság a mezőgazdaság kollektivizálása és a kézműipar államosítása nélkül • Tüntetések a gazdasági problémák, elsősorban az élelmiszerárak emelése ellen • Szolidaritás megalakulása • Gazdasági reformok: kétszintű bankrendszer felállítása, adóreformok • IMF és Világbank tagság • Kerekasztal-tárgyalások: demokratikus alapelvek elfogadása a LEMP részéről, félprezidenciális köztársasági forma létrehozása • Kompromisszumos megállapodás alapján részlegesen szabad választások megtartása	• 1956-os forradalom • Mezőgazdaság kollektivizálása • Gazdasági reformok: magánszektor, magángazdálkodás engedélyezése, árliberalizáció, külkereskedelmi könnyítések, nehézipar csökkentése, kétszintű bankrendszer felállítása, nyugati típusú adórendszer bevezetése • IMF és Világbank tagság • Politikai pártok alakulása • Gazdasági törvények • Kerekasztal-tárgyalások: 1949. évi alkotmány módosítása, parlamentáris köztársasági forma létrehozása, választási rendszer kialakítása
A táblázat folytatódik a következő oldalon		

	Lengyelország	Magyarország
1990-2000	• Balcerowicz-terv: makrogazdasági stabilizáció, liberalizáció, kisvállalati privatizáció • Választási törvény elfogadása, majd módosításai • Első szabad parlamenti választások • Gyakori kormányváltások • Varsói Értéktőzsde újraindítása, bank- és értékpapírtörvény elfogadása • Készenléti-hitelmegállapodás az IMF-fel • Adósság-elengedésről szóló megállapodás a Párizsi és a Londoni Klubbal • A „kis alkotmány” elfogadása • Banki privatizáció megkezdése, törvény a pénzügyi szektor rekonstrukciójáról és a bázeli szabályok alkalmazásáról • Adóreform (hozzáadott érték adó bevezetése) • Tömeges privatizációs program elindítása, nemzeti befektetési alapok létrehozása • Valutareform, lebegő árfolyamrendszer bevezetése • Harmadik szabad parlamenti választások • Új alkotmány elfogadása: államadósság limitálása, Monetáris Tanács felállítása • Banki felügyeleti hatóság felállítása • A nyugdíjrendszer, az egészségügy, az oktatás és a regionális adminisztráció reformja • Társulási és csatlakozási kérelem benyújtása az Európai Közösség/Unióhoz • CEFTA, OECD és NATO tagság	• Első szabad választások megtartása • Sikertelen népszavazás a köztársasági elnök választási módjáról • A hatályos 1949. évi alkotmány módosításai • Készenléti-hitelmegállapodás az IMF-fel • Liberalizáció: árak, vámok • Nagyvállalati és kisvállalati privatizáció megkezdése • Budapesti Értéktőzsde megalapítása • Pénzügyi szektor törvényi szabályozása • Adórendszer módosításai • A Legfelsőbb Bíróság és regionális fellebbviteli bíróságok felállítása • Bokros-csomag: stabilizáció és strukturális átalakítások • Csúszó leértékelés bevezetése a nemzeti valuta árfolyamára • Privatizációs törvény elfogadása • Tüntetések a Bokros-csomag megszorító intézkedései ellen • Társulási és csatlakozási kérelem benyújtása az Európai Közösség/Unióhoz • Sikeres népszavazás a NATO-hoz való csatlakozásról • CEFTA, OECD és NATO tagság
A táblázat folytatódik a következő oldalon		

	Lengyelország	Magyarország
2001-2010	• Választási törvény módosítása • Adóreform, fiskális kiadás-csökkentő intézkedések • Népszavazás az Európai Unióhoz való csatlakozásról • Csatlakozás az Európai Unióhoz • Pénzügyi Felügyeleti Hatóság felállítása • Előrehozott parlamenti választások • Költségvetési hiánycsökkentő reformcsomag • Eurózóna-csatlakozási céldátum bejelentése • Gazdaságösztönző csomag a válság kezelésére • FCL megállapodás az IMF-fel • FCL megállapodás meghosszabbítása	• Fiskális lazítás • Monetáris következetlenségek • Sávós árfolyamrendszer bevezetése • Sikeres népszavazás az európai uniós csatlakozásról • Csatlakozás az Európai Unióhoz • Kormányátalakítás • Túlzottdeficit-eljárás az ország ellen • Megszorító csomag („második reformhullám”) • Miniszterelnöki beszéd kiszivárgása • Tüntetéshullám a kormány és intézkedései ellen • Lebegő árfolyamrendszer bevezetése • Privatizációs hatóság átszervezése • Sikeres népszavazás az egészségügyi és felsőoktatási díjak eltörléséről • Kormánykoalíció felbomlása, kisebbségi kormányzás • Készenléti-hitelmegállapodás az IMF-fel, Világbankkal és EU-val • Bankmentő-csomag • Kormányátalakítás • Válságkezelő intézkedések

Forrás: saját összegzés⁹⁸

A politikai és gazdasági folyamatok számos hasonló intézkedés megvalósítását célozták a két országban, azok időbelisége azonban némelyik esetben különbözött. Mindezek alapján a kialakult formális intézmények között hasonlóságok és eltérések is mutatkoznak.

5.2.1 A gazdasági intézmények összehasonlítása

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank tranzíciós indikátorai és a két ország között feltételezett különbségek alapján a gazdasági intézmények közül kiemelt

⁹⁸ A táblázat a III. és IV. fejezetben leírt részletes elemzés alapján készült.

figyelmet fordítottunk a tulajdonjogok rendszerére, a pénzügyi piacokra, valamint a fiskális és monetáris irányításra.

A tulajdonjogok tekintetében Lengyelország és Magyarország összességében meglehetősen hasonló képet mutatott, a kezdeti (1990) 30, illetve 25 százalékról 2010-re a magánszektor aránya a GDP-ben 75, illetve 80 százalékot tett ki. (EBRD 2010) Eltérések a magánszektor szerkezetében és annak kiteljesedésében mutatkoztak, amelyeket a kis- és nagyvállalati privatizáció és a liberalizációs politika befolyásolt. Lengyelországban a privatizáció korai megindulása és sikeressége a kis- és középvállalatok esetében a magánszektor dinamikus terjedését eredményezte, a statisztikák szerint 1990 januárjától 1991 júliusáig a magánszektor egymillió új munkahelyet teremtett (Slay 1994), majd 1992-re a kis- és középvállalatok mindösszesen 5 százaléka maradt állami kézben. (EBRD 1999) A kisvállalati privatizáció Lengyelországban 1996-ra teljesen lezárult. Magyarországon a kisvállalati privatizáció lassabb beindulása (1993-tól) annál gyorsabb lezárást eredményezett, 1997-re az állami vállalatok közel 90 százalékát értékesítették. Lengyelországban a nagyvállalatok privatizációs folyamata akadozott, a lengyel nagyvállalatok közel 50 százaléka ma is állami kézben van, amelyek a nemzetgazdaság szempontjából stratégiai ágazatoknak tekintett olaj-, gáz-, szén-, és vegyiparban, valamint a hajógyártásban és szállításban koncentrálnak. Magyarországon az állami tulajdon értékesítése 1990-ben a nagyvállalatokkal vette kezdetét (Oppér 2004), majd a Bokros-csomag által felgyorsított privatizáció a vállalatok többségének gyors eladási folyamatát eredményezte a 1990-es évek végére, a folyamat azonban máig nem zárult le. Néhány stratégiai szektorban továbbra is jelen van a magyar állam.

A liberalizáció tekintetében Magyarország már a rendszerváltás kezdetén előnyben volt, mivel 1968-tól kezdődően az árak fokozatosan közelítették a világpiaci szintet. (Csaba 2006) A további lépéseket az árak, vámok és egyéb kereskedelmi akadályok tekintetében 1994-re hajtották végre. Lengyelországban a Balcerowicz által 1990-ben bevezetett sokterápia egyik pilléréként a legtöbb termék árát azonnal felszabadították, a folyamat azonban véglegesen csak 1998-ra zárult le. A vámok és kereskedelmi akadályok esetében a liberalizáció 1996-ra fejeződött be.

A pénzügyi piacok tekintetében a két ország számos hasonló vonást mutatott. Lengyelországban és Magyarországon is már a szocialista időszak végén felállították a kétszintű bankrendszert. A kezdeti stabilizációs és liberalizációs lépések között

szerepelt a nemzeti tőzsde megnyitása, és többek között a bázeli előírások, valamint a jegybank működésére vonatkozó, bankszektorra érintő törvényi szabályozás elfogadása és fejlesztése. A nem banki pénzügyi intézetek megjelenése mindkét országban az 1990-es évek végén kezdődött meg. A bankok és az intézményi típusú befektetők nemzetközi előírásoknak megfelelő szabályozása, hatékony felügyelete a megfelelő hatóságok felállításával mindkét országban hasonló ütemben és mélységben valósult meg. A pénzügyi rendszert érintő egyetlen különbség a tulajdonjogi szerkezetben mutatkozott, ugyanis Lengyelországban az állami befolyás továbbra is erős maradt a banki és biztosítási társaságok tulajdonlásán keresztül.⁹⁹ (EBRD 2010) Ennek következtében a külföldi befektetők jelenléte kisebb volt a lengyel bankrendszerben, mint a magyarban, ahol az 1995-ben megkezdett privatizáció során a külföldi tulajdon került domináns helyzetbe.

A két országban a fiskális és a monetáris irányítás terén jelentős különbségeket tapasztalhattunk, amelyeket a makrogazdasági mutatók alapján történt összehasonlítás is kimutatott. Az állami újraelosztás mértéke, elsősorban a jóléti kiadások nagy aránya és a személyi jövedelemadók magas szintje miatt – ugyan nemzetközi összehasonlításban mindkét országban – magasnak számított, a kettő viszonylatában Magyarországon, ahogy már a szocializmus alatt is, jóval magasabb volt az állami kiadások GDP-hez viszonyított részaránya a vizsgált 20 évben, mint Lengyelországban. (OECD 2010a) A lengyel állam a fiskális politikán keresztül nagyságrendekkel kisebb befolyást gyakorolt a gazdaságra, a költségvetési folyamatok, vagy a kormányzati ciklusok hatása kevésbé mutatkozott meg a gazdasági teljesítményben. A magyar irányítás során, ahol a költségvetési politika erősen választási ciklushoz kötött volt, a végrehajtott lépések a kormányok aktuális érdekeit, akaratát tükrözték, és mindez a gazdasági teljesítményben is megnyilvánult. Az állami befolyást a gazdasági folyamatokra a Világbank és az EBRD 1999-ben készített közös vállalati és üzleti felmérése is alátámasztotta, amelyben az állami beavatkozás indexét száz pontos skálán Magyarországon 43,9 pontban, Lengyelországban pedig 16,4 pontban állapították meg.¹⁰⁰ (EBRD 1999)

A monetáris politika Lengyelországban következetesen az infláció letörését, majd alacsony szinten tartását célozta a független jegybank és a monetáris tanács irányítása alatt, viszonylag korán bevezetett lebegő árfolyamrendszer mellett.

⁹⁹ A legnagyobb lengyel bank és biztosító társaság is állami tulajdonban van. (EBRD 2010)

¹⁰⁰ A skálán a növekvő értékek a nagyobb állami befolyást jelzik.

Magyarországon ezzel szemben, főként a 2000-es évek első felében a monetáris irányítás következtetlenségeit tapasztalhattuk. A lebegő árfolyamrendszer bevezetésére is későn, a vizsgált második évtized végén került csak sor.

A gazdasági intézmények összehasonlításából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Lengyelország és Magyarország a tulajdonjogok rendszere és a pénzügyi piacok tekintetében hasonlóan, a fiskális és monetáris irányítást tekintve pedig különbözőnek mutatkozott a vizsgált időszakban. Az intézményi tényezők minőségét Lengyelországban valamennyi esetben jónak, erősnek ítéljük meg. Magyarország esetében is jó minőségű, hatékony gazdasági intézményeket azonosítottunk, a fiskális irányítást kivéve, amelyet gyengének tartunk.

5.2.2 A politikai intézmények összehasonlítása

A politikai intézmények feltérképezésekor az új intézményi közgazdaságtan képviselőinek empirikus munkáiban leggyakrabban vizsgált változókra, a jogrendre, a választási rendszerre és a végrehajtói hatalomra koncentráltunk. Lengyelország és Magyarország esetében, a gazdasági intézményekhez hasonlóan, a politikai intézmények terén is egyaránt találtunk azonosságokat és eltéréseket.

A jogrend, avagy a jog uralma mindkét vizsgált országban a demokrácia kereteinek kialakítását és törvényi erőre emelkedését jelentette, amelyeket az 1989-es kerekasztal-tárgyalások során fektettek le. A jogrend alapvető keretei különböznek, Lengyelország félpreszidenciális, Magyarország parlamentáris köztársaság. Ennek ellenére a három hatalmi ág – a törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás – szétválasztása, valamint számos ellenőrző szerv felállítása lengyel és magyar vonatkozásban is megvalósult és stabilan fennállt a vizsgált időszakban. A törvényi, szabályozási keretek és azok felügyelete az Európai Unióhoz való csatlakozással, de már az azt megelőző jogharmonizáció folyamán is, tovább közeledett egymáshoz. A három hatalmi ágból lényeges eltérést a végrehajtás mutat, amelyet külön intézményként vizsgáltunk.

A két ország választási rendszere alapvetően különbözik egymástól. A lengyel választásokat arányos választási rendszer alapján tartják, a köztársasági elnököt és a kétkamarás parlamentet is közvetlenül választják. A rendszer minél nagyobb választói képviseletet tesz lehetővé, amely a kezdeti időszakban a parlamenti pártok nagy számához és sokpárti koalíciókhoz vezetett, az évek során azonban a választási

törvény többszöri módosítása hozzájárult a politikai viszonyok konszolidálódásához. A magyarországi, német mintára kialakított választási rendszer az elmúlt 20 évben nem változott, a választások során alapvetően a nagy pártokat juttatja előnyhöz és a győztes javára torzít azzal a céllal, hogy stabil kormányzó többséget biztosítson. Ez a sajátosság a Lengyelországgal való összehasonlításban jól megmutatkozott.

A végrehajtói hatalom, alkotmányban lefektetett formáját tekintve, alapvetően eltér a két vizsgált országban. Lengyelországban a végrehajtás duális jellegű, a köztársasági elnök és a minisztertanács (kormány) együttesen gyakorolja a hatalmat. Magyarországon ezzel szemben a parlamentáris keretek kvázi kizárólagos hatalmat biztosítanak a kormánynak a végrehajtásban, a köztársasági elnök csak formális szerepet tölt be. A jogi alapokból adódó különbségek mellett a végrehajtói hatalom cselekvési képessége is eltérően alakult a két országban. A lengyel rendszerváltást követő első évtizedet az állandó koalíciós csatározások és a köztársasági elnökkel való összetűzések jellemezték. A kormányok átlagos hivatali ideje a másfél évet sem érte el. Mindezek ellenére a gazdaságpolitikai döntéshozatal akadálymentesen zajlott, a reformok a kezdeti sokkterápia után gradualista szemléletben, következetesen folytak tovább. (Kołodko 2004) A második évtizedben a helyzet valamelyest konszolidálódott, de a kormányok gyakori leváltása¹⁰¹ továbbra is jellemző maradt, ráadásul egy ízben előrehozott választások megtartására is szükség volt. A „de facto” hatalom azonban továbbra is érvényesült, bár a reformok megvalósítása jelentősen lelassult. Magyarországon az erős „de jure” pozíció ellenére a döntéshozatalt tipikusan a halogatás jellemezte végig a vizsgált időszak alatt. A reformok végrehajtását a gradualista szemlélet jellemezte, eltekintve azoktól a szükséges kiigazító és megszorító intézkedésektől, amelyeket a gazdaság állapota indokolt (Bokros-csomag, „második reformhullám” 2007-től). Habár nem volt szükség előrehozott választásokra egyik választási ciklusban sem, a 2000-es években sor került néhány kormányátalakításra. A kormányok által a választási ciklusok alatt folytatott gazdaságpolitikán, különösen a fiskális intézkedéseken keresztül keletkezett költségvetési hiány szinte azonos pályán mozgott, mint az ország gazdasági teljesítménye. A lengyel és magyar végrehajtói hatalmat összességében gyengének ítéljük a vizsgált időszakban, az előbbi a kormányváltások és gyakori átalakítások, az utóbbit a halogató politikák miatt.

¹⁰¹ Lengyelországban az első, részlegesen szabad választások megtartásától számítva 12 kormány volt hatalmon.

A politikai intézmények összehasonlításából összefoglalóan azt a következtetést vonjuk le, hogy ezek terén jelentős eltérések jellemezték a két országot. A jogi keretek, a választási rendszer és a végrehajtói hatalom is különbözött. Azok minőségét, azaz a 20 év alatt bekövetkezett változásokat figyelembe véve megállapítjuk, hogy a jog uralma mindkét országban érvényesült a keretek eltérései ellenére, a választási rendszerben Magyarországon nem következett be változás, Lengyelországon pedig a módosítások eredményeként javulás ment végbe. A végrehajtói hatalmat összességében mindkét országban gyengének ítéljük. Lengyelország esetében a kormányok alkotmányos pozíciójuknál fogva korlátozott hatásköreit a pártstruktúra fragmentáltságából adódó gyakori kormányváltások gyengítették, a gazdaságpolitikai döntéshozatal ugyanakkor következetesen ment végbe. Magyarország esetében az alkotmányból eredő erős kormányzati pozícióhoz és stabil választási ciklusokhoz következtelen döntéshozatal járult. A két korábbi fejezet elemzése alapján azt állítjuk, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozatal következetessége nagyobb befolyással bír a gazdasági teljesítményre, mint a politikai stabilitás.

5.3 Az informális intézmények összehasonlítása

Az új intézményi közgazdaságtanra épülő, utóbbi években született munkákban egyre fontosabbá vált az informális intézmények tanulmányozása a formális intézmények mellett.¹⁰² Egyre több szerző, köztük Platteau (2000), North (2005) vagy Boettke et al. (2008) fejtette ki a formális intézmények működéséhez elengedhetetlen „normák, kiegészítő intézmények” jelentőségét. (Boettke et al. 2008, p. 334) A gazdasági teljesítményt befolyásoló társadalmi értékeket, normákat, szokásokat, kulturális sajátosságokat, azaz az informális intézményeket az új intézményi közgazdaságtan irodalma legtöbbször a következő négy tényezővel jellemzi:

1. Bizalom mások iránt
2. Egyének döntési szabadsága
3. Tolerancia és tisztelet mások iránt
4. Engedelmesség

¹⁰² Az informális intézményeket elemző munkákat a II. fejezet részletesen mutatja be.

Az első három tényező bizonyítottan pozitív hatást gyakorol a gazdasági teljesítményre, a negyedik pedig negatívan befolyásolja azt. (Tabellini 2005) Lengyelország és Magyarország elemzésekor ezen tényezők mellett a normák erejét, a reformok végrehajtási módjáról alkotott társadalmi véleményt, a politika iránti érdeklődést és a választásokon való részvételt is megvizsgáltuk az informális intézményekről alkotott pontosabb kép érdekében. Az informális intézmények lassú evolúciója okán az elemzést a 20 évre átfogóan, három felmérés (1990/91, 1999, 2008) adatainak átlagára és a választások részvételi adataira alapozva végeztük el.¹⁰³ (Williamson 2000)

A társadalmi értékek tekintetében a két ország meglehetősen hasonló képet mutat. A négy kiemelt tényező közül három azonos jelentőséggel bírt a lengyel és magyar társadalomban: az egymás iránt tanúsított bizalom alacsony szinten volt, a lakosság 60 százaléka érzett szabadságot és önállóságot az egyéni döntései meghozatalakor, továbbá az engedelmesség mérsékelten jelent meg a fontos emberi értékek között. Az egyetlen szignifikáns eltérést a tolerancia és tisztelet szintjében tapasztaltunk, amely társadalmi érték Lengyelországban a lakosság 80 százaléka által kiemelt emberi értéket képviselt, amíg Magyarországon csak a társadalom 60 százalékát jellemezte. (EVS 2011)

A normakövetés szintjét az alapján határoztunk meg, hogy a lakosság mennyire ítéli el a megvesztegetést, az adócsalást, a tömegközlekedési díjak elkerülését és az állami támogatások jogtalan igénybevételét. Mindkét társadalom hasonlóan magas arányban ítélte el a szabályok kikerülését és áthágását, azaz erősen normakövetőnek bizonyult. (EVS 2011)

A politika a lengyel és magyar társadalom számára is hasonlóan alacsony prioritást képezett, sőt az 1990-es évek elejéhez képest az érdeklődés csökkenését figyelhettük meg 20 év elteltével: a kezdeti 50 százalékról 40 százalék alá csökkent az érdeklődést tanúsítók aránya. (EVS 2011)

A két ország lakosságának reformszemlélete a rendszerváltás kezdetén még jelentősen eltért. A lengyelek a Balcerowicz-terv radikális lépéseit nagyarányban támogatták. (Bönker 2006) A fokozatosság, mint a reformok kivitelezésének módja azonban határozott prioritássá vált a sokkterápia bevezetése után, amelyhez a

¹⁰³ Az informális intézmények meghatározásához a *European Values Study* felméréseit, a Magyar Országos Választási Iroda és az *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* adatait használtuk fel.

gazdaságpolitikai döntéshozatal is alkalmazkodott. Magyarországon ezzel szemben a lakosság végig a gradualizmus elkötelezett híve volt, ami a kormányok halogató politikájából következő kényszerű kiigazításokkal és megszorításokkal egyáltalán nem találkozott.

A parlamenti választásokon való részvétel szignifikáns eltérést mutatott a két országban. A lengyel szavazók átlagosan 49 százaléka, a magyarok 65 százaléka voksolt a mindkét helyen négyévente esedékes országgyűlési választásokon.¹⁰⁴

A vizsgált elemek közül Lengyelországban és Magyarországon csupán a társadalmat jellemző tolerancia és tisztelet mértéke és a választásokon való részvétel aránya mutatott különbséget, az előbbi a lengyel, az utóbbi a magyar társadalomban ért el magasabb szintet. Ezek és a korábbi fejezetek elemzései alapján összességében az informális intézményeket mindkét országban erősnek ítéljük meg. Különbséget abban fedezhetünk fel, hogy amíg Lengyelországban az állam kisebb befolyása miatt jobban érvényesülnek, addig a magyar informális intézmények a végrehajtói hatalom erős befolyása miatt háttérbe szorulnak.

5.4 Kvantitatív megerősítés

A lengyel és magyar formális intézményekben feltárt azonosságoknak és különbségeknek a két ország gazdasági növekedéséhez való viszonyát most röviden kvantitatív módszerrel, korreláció-számítással vizsgáljuk meg. Ennek során az egyes intézményeket a következő, nemzetközi statisztikákban gyakran szereplő indexekkel mérjük:

1. Gazdasági intézmények:

- a. Tulajdonjogok szabadsága és biztonsága (*Heritage Foundation: property rights*)
- b. Pénzügyi piacok szabadsága és stabilitása (*Heritage Foundation: financial freedom*)
- c. Fiskális és monetáris szabadság (*Heritage Foundation: fiscal and monetary freedom*)

2. Politikai intézmények:

- a. Jog uralma (*Worldwide Governance Indicators: rule of law*)

¹⁰⁴ Lengyelországban ötévente köztársasági elnök választást is tartanak, amelyen a részvételi hajlandóság 1991 és 2010 között átlagosan 58 százalék volt. (IDEA 2011)

- b. Választási rendszer (*Freedom House: electoral process*)
- c. Végrehajtói hatalom hatékonysága és politikai stabilitás (*Worldwide Governance Indicators: government efficiency and political stability*)

A korreláció-számítás eredményeit és az indexeket a 7. Függelék tartalmazza. Lengyelországban a reál GDP éves növekedési ütemével egyik index sem mutatott erős korrelációt. Közepes negatív kapcsolat mutatkozott ugyanakkor a pénzügyi piacok szabadságát mérő mutatószámmal. Mindez alátámasztja a kvalitatív vizsgálatok során megfigyelt folyamatokat, ugyanis a pénzügyi szektor szabályozása fokozatosan terjedt ki és erősödött a 20 év folyamán, amely mellett a gazdasági növekedés üteme javulást mutatott. A leggyengébb érték a végrehajtói hatalom hatása kapcsán jelent meg, vagyis a már korábbi megállapításunkat, miszerint a politikai viszonyok nincsenek kapcsolatban a gazdasági növekedéssel, a korreláció eredménye is alátámasztja. Az intézményi indexek közötti kapcsolatot vizsgálva szoros pozitív kapcsolat mutatkozott a jog uralma és a végrehajtói hatalom hatékonysága, valamint az előbbi és a tulajdonjogok biztonsága között. A jog uralma továbbá erős negatív korrelációt mutatott a fiskális és monetáris szabadsággal.

Magyarország esetében a gazdasági növekedéssel szoros pozitív kapcsolatban a tulajdonjogok biztonsága és szabadsága, a választások minősége,¹⁰⁵ valamint a végrehajtói hatalom hatékonysága állt. Ez utóbbi megerősíti a kvalitatív vizsgálatok megállapítását, mely szerint a végrehajtói hatalom döntéshozatali képessége („képtelensége”) erős kapcsolatban áll az ország (romló) gazdasági teljesítményével. A választások minősége, azaz a parlamentbe jutó pártok száma, a választásokon való részvételi hajlandóság, a választások és a kampány tisztasága együttesen szintén alátámasztja a gazdasági teljesítmény alakulását. A tulajdonjogok és a növekedés együttmozgását a kvalitatív vizsgálatok nem mutatták ki. A három intézmény egymással is szoros pozitív korrelációt mutatott.

Az informális intézmények mérésére, Lengyelországra és Magyarországra vonatkozóan a szakirodalomban nem található index, továbbá az idősorok hiánya is nehezíti a gazdasági növekedéssel való kapcsolat matematikai módszerekkel való meghatározását, és egyáltalán egy releváns mutatószám felállítását. Ez utóbbira mégis kísérletet teszünk, és a kvalitatív vizsgálatok során a lengyel és magyar

¹⁰⁵ A 7. Függelékben lévő korreláció értéke a GDP és a választási index között negatív előjelű, ez azonban pozitív kapcsolatot jelez, mivel a választási index alacsonyabb értékei jelentenek jobb eredményt.

informális intézmények között kimutatott kismértékű eltérés alátámasztására a következő indexet generáljuk:

$$\text{inf } norm = \frac{\frac{\{biz + szab + tol + (100 - eng)\}}{4} + norm}{2}$$

ahol *inf norm*: informális intézmény index

biz: bizalom

szab: egyének döntési szabadsága

tol: tolerancia és tisztelet

eng: engedelmesség

norm: szabályszegések elutasítása

A képletbe az informális intézmények jellemzésére a gazdasági növekedésre közvetlenül hatást gyakorló társadalmi értékeket és a közvetetten ható szabálykövetési hajlandóságot integráltuk. Az egyes tényezők a lakosság azon százalékát fejezik ki, akik az adott társadalmi értéket vagy szabály betartását fontosnak tartják. Az index 0 és 100 között mozog, ahol a magasabb érték a gazdasági növekedést támogató informális intézmények nagyobb arányát mutatja.

A képlet alapján a lengyel informális intézmény index értéke 74,14, a magyar index 70,30 pont, tehát a kvalitatív vizsgálatokkal azonos módon, az általunk készített informális intézmény index alapján is a lengyel társadalom kismértékű előnye mutatkozik meg a magyarokkal szemben. Az indexek értékeit az 1990 és 2010 közötti átlagos gazdasági növekedés ütemével összehasonlítva, amely Lengyelországban 3,4 százalék, Magyarországon 1,15 százalék volt, azt a következtetést vonjuk le, hogy az informális intézményekben megmutatkozott csekély eltérés csak kismértékben magyarázza a két ország gazdasági teljesítményének különbségeit, abban más tényezők – a korábban vizsgált formális intézmények – nagyobb szerepet töltenek be.

5.5 Összegzés

A fejezet Lengyelország és Magyarország intézményi sajátosságait hasonlította össze azzal a szándékkal, hogy kiemelje a két ország közötti hasonlóságokat és

különbségeket. Az itt röviden leírt intézményi jellemzések alapját a III. illetve IV. fejezet részletes elemzései képezik. További célt képezett az 1990 és 2010 közötti lengyel és magyar gazdasági teljesítményben megmutatkozott különbségek magyarázata, a lehetséges befolyásoló tényezők azonosítása.

A két ország 1990 és 2010 közötti makrogazdasági teljesítményét összefoglalva, hasonlóságként állapítjuk meg, hogy az 1990-es évtizedben a gazdasági növekedés trendjét növekedés, az inflációs és a munkanélküliségi rátát a csökkenés jellemezte. A vizsgált 20 év alatt a külföldi közvetlen befektetések mindkét országba folyamatosan áramlottak. Jelentős különbségek a fiskális mutatók értékeiben jelentkeztek a 20 év során végig, valamint a 2000-es évtizedben szinte valamennyi vizsgált makrogazdasági mutató alakulása eltérést mutatott.

A gazdasági teljesítmények magyarázatához, az új intézményi közgazdaságtan módszertani alapvetései alapján, a formális és informális intézményeket állítottuk a vizsgálat középpontjába. Az áttekintett formális intézmények közül a két országban a tulajdonjogok rendszere és a pénzügyi piacok bizonyultak hasonlóknak. A fiskális és monetáris irányítás, a jogrend, a választási rendszer és a végrehajtói hatalom jelentős különbségeket mutatott a két országban. Az informális intézményeket a társadalmi értékek, a normakövetés, valamint a politika iránti érdeklődés és a választásokon való részvétel alapján térképeztük fel, amelyek alapján a két ország között nem találtunk jelentős különbségeket. A kvalitatív vizsgálatokat és a korreláció-számítás eredményeit együttesen figyelembe véve arra következtetünk, hogy:

Magyarországon a végrehajtói hatalom játszott a domináns szerepet a gazdasági folyamatokban, a gazdasági és az informális intézmények háttérbe szorulásával együttesen határozta meg az ország gazdasági teljesítményét a rendszerváltástól 2010-ig.

Lengyelország jobb gazdasági teljesítményében a kiszámítható és stabil gazdasági intézmények, valamint az erős informális intézmények játszottak meghatározó szerepet ugyanebben az időszakban.

VI. FEJEZET

KONKLÚZIÓ

A disszertációban azt a célt tűztük ki, hogy alaposabb, mélyebb magyarázatot találjunk a rendszerváltó országok gazdasági teljesítményére. A válasz megadását két hasonló, gyakran együtt emlegetett ország, Lengyelország és Magyarország 1990 és 2010 közötti gazdasági teljesítményének összehasonlításán keresztül próbáltuk megadni. A mennyiségi mutatószámok alapján meglehetősen hasonló két ország gazdaságának növekedési üteme, és különösen annak trendje hosszú távon eltérést mutatott, ami korábban kevésbé vizsgált, az eltéréseket okozó tényezők azonosítását tette lehetővé.

A rendszerváltáson átesett országok gazdasági teljesítményében megmutatkozó különbségek azért igényeltek mélyebb magyarázatot, mert az 1990-es évek végére nyilvánvalóvá váltak a neoklasszikus közgazdaságtan hiányosságai és kudarcai ezen a téren. A térséggel foglalkozó kutatók egyre gyakrabban hívtak segítségül más elméleteket és elemzési módszereket az alaposabb magyarázatok érdekében. A szocialista rendszerről a kapitalista rendszerre való áttérés ugyanis számos olyan folyamatot eredményezett, amelyek elemzése és megértése minőségi és dinamikus szemléletet igényelt. A tanulmányok többsége a klasszikus tényezők mellé egy-egy intézményt integrált az elemzésbe, amelyek hangsúlyos szerepe hamar megmutatkozott. Az intézmények, azaz „a társadalom játékszabályai, vagy konkrétabban az egyének által lefektetett korlátok, amelyek az emberek közötti interakciókat alakítják” (North 1990, p. 3), fontosságából kiindulva a következő fő hipotézis és három alhipotézis vizsgálatára vállalkoztunk:

Lengyelország és Magyarország eltérő gazdasági teljesítménye az intézményi sajátosságok különbségeiből adódik.

- a) A lengyel és magyar gazdasági intézmények között nincsenek jelentős eltérések, ezért a teljesítménybeli különbségeket nem ezek a tényezők magyarázzák.
- b) A gazdasági teljesítmények eltérései elsősorban a politikai intézmények különbségeire vezethetők vissza.

- c) Az informális intézmények különbségei meghatározó szerepet töltenek be a két ország gazdasági teljesítményében.

A hipotézisek bizonyításához vagy cáfolatához a második fejezetben a gazdasági növekedésre adott neoklasszikus közgazdaságtani magyarázatokból, és azok hiányosságait ért kritikákból indultunk ki. A bírálatok nyomán az 1970-es évektől megjelenő vagy újjáéledő elméletek kitágították a mainstream leszűkített elemzési kereteit, és hangsúlyozták az intézmények fontos szerepét, mint a növekedés közvetlen vagy közvetett magyarázó változóit. Az elméleti irodalom áttekintéséből azt a következtetést vontuk le, hogy a gazdasági teljesítmény mélyebb magyarázatához az intézmények vizsgálata járul hozzá.

Az intézmények komplex együttesének részletes vizsgálatával kizárólag az új intézményi közgazdaságtan foglalkozik. Az irányzat a neoklasszikus közgazdaságtan formalizált eszközeinek elfogadása mellett az intézményi tényezők növekedésre gyakorolt hatását hangsúlyozza. Elemzéseiben multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, és metodológiai individualizmusra (korlátozott racionalitásra) épít. Az elemzések nem matematikai modellek felállításával kezdődnek, hanem stilizált tények és lehetséges oksági kapcsolatok feltárásával. A következtetés iránya az elvonttól a konkrét felé halad. Az elmélet főként esettanulmányokon, történeti elemzéseken, ökonometriai vizsgálatokon és terepkutatásokon keresztül nyújt széleskörű, összetett gazdasági elemzéseket. Empirikus eredményei meggyőző bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a formális és informális intézmények közvetlen és közvetett módon egyaránt szignifikáns hatást gyakorolnak a gazdasági növekedésre. Mindezek következtében az új intézményi közgazdaságtan a rendszerváltás alatt a politikai, gazdasági és társadalmi dimenzióban lezajlott intézményi változások elemzésére kiválóan alkalmasnak bizonyult, az általunk vizsgált két ország elemzéséhez megfelelő elméleti és módszertani alapot nyújtott.

Az elméleti keretek lefektetése után empirikus vizsgálatainkat a lengyel és magyar intézményi sajátosságok meghatározásával folytattuk a harmadik és negyedik fejezetben, amelyet a szocialista időszak alatt végrehajtott intézményi reformokra, főbb makrogazdasági mutatószámokra, a politikai és gazdasági szférában végbement folyamatokra és közvélemény-kutatások adataira alapoztunk.

Lengyelország esetében megállapítottuk, hogy a gazdasági dimenzióban lejátszódott folyamatok, különösen a Balcerowicz által megkezdett, majd az ezredfordulóig következetesen folytatott reformok, stabil gazdasági intézményrendszer

eredményeztek. A tulajdonjogok tekintetében a kisvállalati privatizáció korai megindulása és sikeressége a magánszektor dinamikus terjedéséhez vezetett. A nagyvállalatok esetében azonban a privatizációs folyamat akadozott, 2010-ben a lengyel nagyvállalatok közel 50 százaléka még mindig állami kézben volt. A pénzügyi rendszer fejlődése a rendszerváltás előtt a kétszintű bankrendszer létrehozásával kezdődött el, majd tartós állami jelenlét mellett fokozatosan haladt előre a nemzetközi előírásoknak megfelelő szabályozással és a hatékony felügyeleti hatóságok felállításával. A lengyel fiskális irányítás a stabilizáció, liberalizáció és privatizáció eredményeként, majd az adórendszer reformjain keresztül egyre inkább csökkentette befolyását a gazdasági folyamatokra. A fiskális irányítás a politikai viták, kormányváltások ellenére a rendszerváltást követő első évtizedben következetesen valósult meg. A reformok végrehajtása a következő tíz évben már lassabb ütemben haladt, és a költségvetési hiány növekedése is problémát okozott. A monetáris politika következetesen az infláció letörését, majd alacsony szinten tartását célozta a független jegybank és a monetáris tanács irányítása alatt, lebegő árfolyamrendszer mellett.

A lengyel politikai intézményeket tekintve megállapítottuk, hogy a jogrend, avagy a jog uralma a kerekasztal-tárgyalások során kompromisszummal létrehozott demokratikus alapintézményeken keresztül, az 1997-ben elfogadott, hatályos alkotmány alapján, félpreszidenciaális köztársasági keretek között érvényesült. A köztársasági elnököt és a kétkamarás parlamentet is arányos választási rendszerben, közvetlenül választották. A rendszer minél nagyobb választói képviseletet tett lehetővé, amely a kezdeti időszakban a parlamenti pártok nagy számához és sokpárti koalíciókhoz vezetett, az évek során azonban a választási törvény többszöri módosítása hozzájárult a politikai viszonyok konszolidálódásához. A végrehajtói hatalmat a köztársasági elnök és a minisztertanács együttesen gyakorolta. A rendszerváltást követő első évtizedben a kormányok átlagos hivatali ideje a másfél évet sem érte el. A második évtizedben a helyzet valamelyest konszolidálódott, de a kormányok gyakori leváltása továbbra is jellemző maradt, ráadásul egy ízben előrehozott választások megtartására is szükség volt. A köztársasági elnök és a kormányok közötti ellentétek jelentős féket jelentettek a döntéshozatalban, ugyanakkor a gazdaságpolitikai reformok végrehajtása erős támogatás mellett, töretlenül valósult meg a rendszerváltás után – függetlenül a politikai viszályoktól.

Lengyelország informális intézményeiről megállapítottuk, hogy a gazdasági növekedésre közvetlenül ható társadalmi értékek közül az egyének nagyfokú döntési szabadságának magas, valamint a tolerancia és tisztelet kiemelkedően magas szintje, ugyanakkor az egymás iránti bizalom alacsony és az engedelmisség viszonylag alacsony szintje jellemezte a lengyel társadalmat az elmúlt 20 évben. A közvetetten érvényesülő informális intézmények közül a normakövetés magas szintjét állapítottuk meg, amely alacsony politika iránti érdeklődéssel és választásokon való részvételi aránnyal párosult. A társadalom a radikális reformok támogatása felől a gradualista szemlélet felé mozdult el.

Magyarország esetében megállapítottuk, hogy a tulajdonjogok rendszerének átalakulása már 1968-ban megkezdődött, majd a lényegi folyamatokat a magánszektor kiteljesedéséhez a rendszerváltás után azonnal megkezdett nagyvállalati privatizáció jelentette. A kisvállalati privatizáció csak később kezdődött el, ugyanakkor 1990-es évek végére gyorsan be is fejeződött. A pénzügyi piacok evolúciója a magyar bankrendszernek már a rendszerváltás előtt kétszintűvé alakulásával megkezdődött, majd a törvényi szabályozás fokozatos kiteljesedésével és a nyugati standardok átvételével folytatódott. A bankrendszer privatizációja viszonylag hamar befejeződött, amelyhez az intézményi típusú befektetők megjelenése is hozzájárult a 2000-es évek elején. A magyar fiskális irányítás erősen kötődött a választási ciklusokhoz, a kormányok aktuális érdekeit, akaratát tükrözte. Az állam szinte valamennyi fronton erőteljesen jelen volt a gazdasági folyamatokban, ezért a fiskális politika és emiatt a költségvetési hiány domináns tényező volt a gazdasági teljesítmény alakulásában. A monetáris politika a független jegybank és a monetáris tanács döntései nyomán elsősorban inflációs célt követett, a 2000-es években azonban főként következtelen lépések jellemezték. A lebegő árfolyamrendszer bevezetése viszonylag későn, 2008-ban történt meg.

A magyar politikai intézményrendszerben a jogrend érvényesülése, avagy a jog uralma a rendszerváltást követően a demokrácia formális kereteinek létrejöttével együtt valósult meg. A módosításokkal hatályos 1949. évi alkotmány szerint a parlamentáris demokrácia keretei érvényesültek. A német mintára kialakított vegyes választási rendszer a 20 év során nem változott, a választások során alapvetően a nagy pártokat juttatta előnyhöz és a győztes javára torzított. A végrehajtói hatalom alkotmányból eredően erős pozíciót tudhatott magáénak. A választási ciklusokat szinte valamennyi kormány kitöltötte, előrehozott választásokra egyszer sem volt

szükség, habár a 2000-es években sor került néhány kormányátalakításra. A kormányok által a választási ciklusok alatt hozott gazdaságpolitikai döntések, különösen a fiskális intézkedések, az ország gazdasági teljesítményében meghatározó szerepet játszottak.

Magyarország informális intézményeiről megállapítottuk, hogy a gazdasági növekedésre közvetlenül ható társadalmi értékek közül az egyének nagyfokú döntési szabadsága, valamint a tolerancia és tisztelet közepesen magas szintje, ugyanakkor az egymás iránti bizalom alacsony és az engedelmesség közepes szintje jellemezte a magyar társadalmat. A közvetetten érvényesülő informális intézmények közül a normakövetés magas szintjét állapítottuk meg, amely alacsony politika iránti érdeklődéssel, ugyanakkor a választásokon való viszonylag magas részvételi aránnyal, valamint a gradualista szemlélet egyértelmű társadalmi támogatottságával párosult.

Lengyelország és Magyarország egyenkénti részletes elemzése után az ötödik fejezetben összehasonlítottuk a két országot a makrogazdasági mutatószámok és a meghatározott intézményi sajátosságok mentén annak érdekében, hogy azonosítsuk az eltérő gazdasági teljesítmények magyarázó tényezőit.

A két ország 1990 és 2010 közötti makrogazdasági teljesítményében hasonlósággént jelentkezett az 1990-es évtizedben a gazdaságok növekedési ütemének átlagosan magas szintje, az infláció és a munkanélküliség csökkenése, valamint a vizsgált 20 évben végig a külföldi közvetlen befektetések folyamatos beáramlása. Jelentős különbségeket a fiskális mutatók értékeiben, valamint a 2000-es évtizedben szinte valamennyi vizsgált mutató alakulásában tapasztalhattunk. A jobb teljesítményt minden tekintetben Lengyelország érte el. Mindezekből fiskális és strukturális eltérésekre következtettünk, amelyeket az intézményi tényezők összehasonlítása alá is támasztott.

A gazdasági intézmények összehasonlításából azt állapítottuk meg, hogy Lengyelország és Magyarország a tulajdonjogok rendszere és a pénzügyi piacok tekintetében hasonlóan mutatkozott. A fiskális és – kisebb mértékben – a monetáris irányítás különbözött a vizsgált időszakban. Az intézményi tényezők minőségét Lengyelországban valamennyi esetben jónak, erősnek ítéltük meg. Magyarországon esetében is jó minőségű, hatékony gazdasági intézményeket azonosítottunk, a fiskális irányítást kivéve, amelyet gyengének tartottunk.

A politikai intézmények összehasonlításakor jelentős eltéréseket állapítottunk meg a két ország között. A jogi keretek, a választási rendszer és a végrehajtói hatalom is különbözött. Azok minőségét, azaz a 20 év alatt bekövetkezett változásokat figyelembe véve meghatároztuk, hogy a jog uralma a két országban eltérő keretek között érvényesült, a választási rendszerben Magyarországon nem következett be változás, Lengyelországon pedig a módosítások eredményeként javulás ment végbe. A végrehajtói hatalmat összességében mindkét országban gyengének ítéltük. Lengyelország esetében a kormányok alkotmányos pozíciójuknál fogva korlátozott hatáskörét a pártstruktúra fragmentáltságából adódó gyakori kormányváltások gyengítették, a gazdaságpolitikai döntéshozatal ugyanakkor következetesen ment végbe. Magyarország esetében az alkotmányból eredő erős kormányzati pozícióhoz és stabil választási ciklusokhoz következtelen döntéshozatal járult.

Az informális intézmények tekintetében Lengyelországban és Magyarországon csupán a társadalmat jellemző tolerancia és tisztelet mértékében és a választásokon való részvétel arányában állapítottunk meg csekély különbséget, az előbbi a lengyel, az utóbbi a magyar társadalomban ért el magasabb szintet. Az informális intézményeket mindkét országban erősnek ítéltük meg. Különbséget abban fedezhettünk fel, hogy amíg Lengyelországban az állam kisebb befolyása miatt jobban érvényesültek, addig a magyar informális intézmények a végrehajtói hatalom erős befolyása miatt háttérbe szorultak.

A kvalitatív vizsgálatokat a formális intézmények esetében korreláció-számítással is alátámasztottuk, amely során a lengyel reál GDP éves növekedési ütemével egyik intézményi index sem mutatott erős korrelációt, Magyarország esetében a gazdasági növekedéssel szoros pozitív kapcsolatban a tulajdonjogok biztonsága és szabadsága, a választások minősége, valamint a végrehajtói hatalom hatékonysága állt. Az informális intézmények gazdasági növekedéssel való kapcsolatát idősorok hiányában nem tudtuk ökonometria módszerrel meghatározni, de a két ország között e téren mutatkozott jelentéktelen különbséget az általunk készített index megerősítette.

Összefoglalóan azt állapítottuk meg, hogy Magyarországon a végrehajtói hatalom játszotta a domináns szerepet a gazdasági folyamatokban, amely a gazdasági és az informális intézmények háttérbe szorulásával együttesen határozta meg az ország gazdasági teljesítményét a rendszerváltástól 2010-ig. Lengyelország jobb gazdasági teljesítményében a kiszámítható és stabil gazdasági intézmények, valamint az erős informális intézmények játszottak meghatározó szerepet ugyanebben az időszakban.

A három fejezet együttesen szolgált arra, hogy a felállított hipotéziseket megvizsgáljuk és eldöntsük azok helyességét. Az új intézményi közgazdaságtan elméleti és módszertani alapvetéseit alkalmazva az intézményeket tekintettük a gazdasági teljesítmény meghatározó tényezőinek. Lengyelország és Magyarország gazdasági, politikai (együttesen formális) és informális intézményeinek részletes elemzése, majd összehasonlítása során számos eltérést állapítottunk meg a két ország között. Ezek megfelelő bizonyítékot szolgáltatottak ahhoz, hogy a fő hipotézist, miszerint Lengyelország és Magyarország eltérő gazdasági teljesítménye az intézményi sajátosságok különbségeiből adódik, elfogadjuk.

A három alhipotézisről a következőket állapítjuk meg: elfogadjuk, hogy Lengyelország és Magyarország gazdasági teljesítményének eltérései elsősorban a politikai intézmények különbségeire vezethetők vissza, mivel a két ország közötti legfőbb különbségeket – és Magyarország esetében a domináns magyarázó tényezőt is (végrehajtói hatalom) – a politikai intézményekben találtuk. A gazdasági intézményekre vonatkozó hipotézist szintén elfogadjuk azzal a kiegészítéssel, hogy az intézmények közül a fiskális irányítás eltérést mutatott a lengyel és magyar összehasonlításban, és a teljesítménybeli különbségeket ez a tényező befolyásolta. A magyar fiskális irányítás a végrehajtói hatalom dominanciájából adódóan meghatározó szerepet töltött be a gazdasági teljesítményben, ezzel szemben Lengyelországban a gazdasági intézmények stabil és hatékony együttese jutott érvényre. A harmadik alhipotézist, miszerint az informális intézmények különbségei meghatározó szerepet töltenek be a két ország gazdasági teljesítményében, elvetjük. A két ország informális intézményeiben nincsenek jelentős különbségek. Eltérést abban állapítottunk meg, hogy amíg Lengyelországban a gazdaság viszonylag önálló működése miatt ezek az intézmények jobban érvényesültek, addig Magyarországon a végrehajtói hatalom erős befolyása miatt háttérbe szorultak.

A hipotézisek elfogadása, illetve elvetése alapján további kutatási irányként a formális és informális intézmények közti kapcsolatok, összefüggések, és azok csatornáinak, mechanizmusainak feltérképezését határozzuk meg. Ugyanakkor az informális intézmények mélyebb elméleti és empirikus vizsgálata, azok gazdasági teljesítményben betöltött szerepének pontosabb meghatározása is további kutatásra érdemes.

Az értekezés újszerűségét a formális és informális intézmények együttes vizsgálata jelentette Lengyelország és Magyarország gazdasági teljesítményének

magyarázatában. Az intézményi tényezők alkalmasak a hosszú távú gazdasági teljesítmény meghatározására a rendszerváltó országokban is, ahol a neoklasszikus közgazdaságtan mennyiségi szemlélete és feltételrendszere korlátokba ütközik. Az értekezés hiánypótló abban a tekintetben, hogy két, a rendszerváltás kezdetén sikeresnek ítélt országot hosszú távú gazdasági teljesítményük eltérésére alapozva hasonlított össze a formális és informális intézmények mentén. Lengyelország stabil gazdasági teljesítményének és Magyarország változó teljesítményének összehasonlítása olyan tényezők szerepére világított rá, amelyekre a jövőben nagyobb figyelmet fordítva a politikai döntéshozók jobb gazdasági teljesítmény elérését vagy annak fenntartását biztosíthatják.

FÜGGELÉK

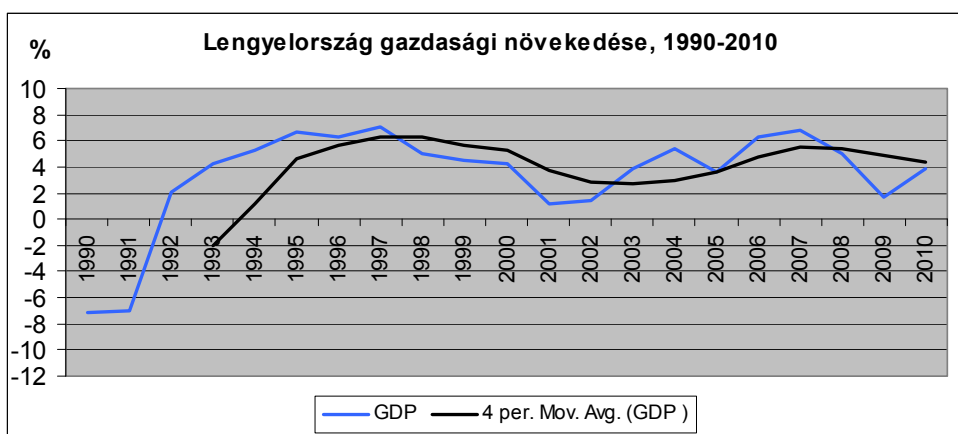
1. Függelék: Lengyelország gazdasági növekedési ütemére illesztett trendvonalai

A 9. ábrán látható logaritmikus trendvonal képlete:

$$y = 3,0379\ln(x) - 3,2231$$

$$R^2 = 0,4096$$

Négytagú mozgóátlagos trendvonal:

Forrás: IMF (2011)

2. Függelék: A legfőbb lengyelországi pártalakulatok 1990 és 2010 között

Párt neve	Irányzat	Parlamenti jelenlét (szejmben)
Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD)	szociáldemokrácia, szociálliberalizmus	1993-
Demokrata Párt (PD)	szociálliberalizmus	2007-2009
Jog és Igazságosság (PiS)	posztsszolidaritás nemzeti konzervativizmus	2001-
Lengyelország Szociáldemokráciája (SDPL)	szociáldemokrácia	2004-2005, 2007-
Lengyel Néppárt (PSL)	kereszténydemokrácia, parasztpárt	1990-
Polgári Platform (PO)	kereszténydemokrácia, liberális konzervativizmus	2001-
Szabadság Unió (UW)	konzervativizmus- liberalizmus	1994-2001, (2005-től Demokrata Párt)
Szolidaritás Választási Akció (AWS)	posztsszolidaritás	1990-2001

Forrás: Kardos - Simándi (2002), EIU (2011b)

3. Függelék: Lengyelország kormányai és miniszterelnökei 1990 és 2010 között

Időszak	Miniszterelnök	Vezető párt(ok)	Típus
1989. augusztus – 1990. december	Tadeusz Mazowiecki	NSZZ "S", PSL, SD, LEMP	Szolidarista, kommunista
1991. január – 1991. december	Jan Krzysztof Bielecki	KLD	ötpárti centrum
1991. december – 1992. június	Jan Olszewski	ZChN, PC	ötpárti jobbközép, kisebbségi
1992. június – július	Waldemar Pawlak	PSL	nem alakul kormány
1992. július – 1993. október	Hanna Suchocka	UD, ZChN, NZSS "S"	hétpárti centrum
1993. október – 1995. március	Waldemar Pawlak	SLD-PSL	baloldali
1995. március – 1996. január	Józef Oleksy	SLD-PSL	baloldali
1996. február – 1997. október	Włodzimierz Cimoszewicz	SLD-PSL	baloldali
1997. november – 2001. október	Jerzy Buzek	AWS-UD	jobbközép
2001. október – 2004. május	Leszek Miller	SLD-PSL- UP	baloldali
2004. május – 2005. szeptember	Marek Belka	SLD	baloldali
2005. október – 2006. július	Kazimierz Marcinkiewicz	PiS	jobboldali, kisebbségi
2006. július – 2007. október	Jaroslaw Kaczynski	PiS-LPR-SO	jobboldali
2007. október-	Donald Tusk	PO-PSL	jobbközép- balközép koalíció

Forrás: Bönker (2006), EIU (2008b)

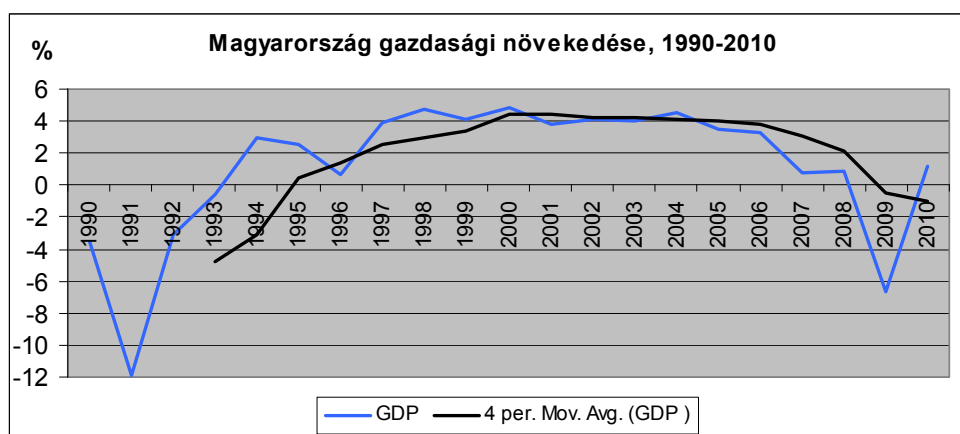
4. Függelék: Magyarország gazdasági növekedési ütemére illesztett trendvonalai

A 24. ábrán látható logaritmikus trendvonal képlete:

$$y = 2,6848\ln(x) - 4,6526$$

$$R^2 = 0,2618$$

Négytagú mozgóátlagosú trendvonal:

Forrás: IMF (2011)

5. Függelék: A legfőbb magyarországi pártalakulatok 1990 és 2010 között

Párt neve	Irányzat	Parlamenti jelenlét
FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség	polgári demokrácia, konzervativizmus	1990-
Független Kisgazdapárt (FKGP)	népi radikalizmus, agrárpolitika	1990-2002
Jobbik Magyarországért Mozgalom	nacionalizmus, nemzeti radikalizmus	2010-
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)	kereszténydemokrácia	1990-1998, 2006-
Lehet Más a Politika (LMP)	harmadikutasság, zöldpolitika	2010-
Magyar Demokrata Fórum	neokonzervativizmus, kereszténydemokrácia	1990-2010 (2010-es választások után megszűnt)
Magyar Kommunista Munkáspárt	kommunizmus, marxizmus-leninizmus	-
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	szociáldemokrácia	1990-
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	neoliberalizmus	1990-2010

Forrás: Kardos – Simándi (2002), EIU (2011a)

6. Függelék: Magyarország kormányai és miniszterelnökei 1990 és 2010 között

Időszak	Miniszterelnök	Vezető párt(ok)	Típus
1990. május – 1993. december	Antall József	MDF, KDNP, FKGP (1991-ig)	jobbközép
1993. december – 1994. július	Boross Péter	MDF, KDNP, EKGP	jobbközép
1994. július – 1998. július	Horn Gyula	MSZP, SZDSZ	bal-liberális
1998. július – 2002. május	Orbán Viktor	FIDESZ, FKGP, MDF	jobbközép
2002. május – 2004. szeptember	Medgyessy Péter	MSZP, SZDSZ	bal-liberális
2004. szeptember – 2006. június	Gyurcsány Ferenc	MSZP, SZDSZ	bal-liberális
2006. – június 2009. április	Gyurcsány Ferenc	MSZP, SZDSZ (2008-ig)	bal-liberális
2009. április – 2010. május	Bajnai Gordon	MSZP	baloldali
2010. május -	Orbán Viktor	FIDESZ- KDNP	jobboldali

Forrás: Bönker (2006), EIU (2009a),

7. Függelék: Lengyelország és Magyarország formális intézményei és a gazdasági növekedés közötti korreláció

Lengyelország:

	<i>gdp</i>	<i>prop</i>	<i>fin</i>	<i>fismon</i>	<i>rolaw</i>	<i>elec</i>	<i>gov</i>
<i>gdp</i>	1.0000						
<i>prop</i>	0.1362	1.0000					
<i>fin</i>	-0.4895	-0.3563	1.0000				
<i>fismon</i>	-0.3130	-0.4194	0.6118	1.0000			
<i>rolaw</i>	-0.1301	0.7940	-0.2393	-0.8387	1.0000		
<i>elec</i>	0.2321	-0.5375	-0.1745	0.6260	-0.6807	1.0000	
<i>gov</i>	-0.0390	0.5415	-0.4291	-0.6167	0.7115	0.0255	1.0000

Magyarország:

	<i>gdp</i>	<i>prop</i>	<i>fin</i>	<i>fismon</i>	<i>rolaw</i>	<i>elec</i>	<i>gov</i>
<i>gdp</i>	1.0000						
<i>prop</i>	0.7064	1.0000					
<i>fin</i>	0.2046	-0.1257	1.0000				
<i>fismon</i>	0.1387	-0.2585	0.3512	1.0000			
<i>rolaw</i>	0.3966	0.5430	0.3450	-0.6230	1.0000		
<i>elec</i>	-0.7831	-0.7785	0.1581	0.1169	-0.5720	1.0000	
<i>gov</i>	0.7955	0.6780	0.0176	0.1664	0.3754	-0.8530	1.0000

gdp: a reál GDP éves növekedési üteme, 1990-2010 (IMF 2011)

prop: tulajdonjogok szabadsága, a Heritage „gazdasági szabadság” index alindexe, 1-100 skála, index publikálásának évei: 1995-2011, lefedett időszak: 1993-2009 (Heritage 2011)

fin: pénzügyi piacok szabadsága, a Heritage „gazdasági szabadság” index alindexe, 1-100 skála, index publikálásának évei: 1995-2011, lefedett időszak: 1993-2009 (Heritage 2011)

fismon: fiskális és monetáris szabadság indexek átlaga, a Heritage „gazdasági szabadság” index alindexei, 1-100 skála, indexek publikálásának évei: 1995-2011, lefedett időszak: 1993-2009 (Heritage 2011)

rolaw: a jog uralma, -2,5-+2,5 skála, 1996-2009 (Worldwide Governance Indicators 2011)

elec: választási folyamatok minősége, 1-7 skála (csökkenő), 1997-2010 (Freedom House 2005, 2010)

gov: a végrehajtói hatalom hatékonyságának és a politikai stabilitás indexének átlaga, -2,5-+2,5 skála, 1996-2009 (Worldwide Governance Indicators 2011)

IRODALOMJEGYZÉK

- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – Robinson, James (2004): Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. *NBER Working Paper 10481*, NBER, Cambridge
- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon (2005): Unbundling Institutions. *Journal of Political Economy*, 113:5, pp. 949-995.
- Aghion, Philippe – Alesina, Alberto F. – Trebbi, Francesco (2004): Endogenous Political Institutions. *Quarterly Journal of Economics*, 119:2, pp. 565-611.
- Alston, Lee – Melo, Marcus – Mueller, Bernardo – Pereira, Carlos (2010): Power, Beliefs and Institutions: A Conceptual Framework. *Washington University Conference Paper*, St. Louis, <http://cniss.wustl.edu/files/cniss/alstonpaper.pdf>, Letöltve: 2010. november 6.
- Aron, Janine (2000): Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*, 15:1, pp. 99-135.
- Balcerowicz, Leszek (1994): Understanding Postcommunist Transitions. *Journal of Democracy*, 5:4, pp. 75-89.
- Bara, Zoltán – Szabó, Katalin (2004, szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Aula Kiadó, Budapest
- Bardhan, Pranab K. (2005): Institutions matter, but which ones? *Economics of Transition*, 13:3, pp. 499-546.
- Barro, Robert J. (1991): Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106:2, pp. 407-443.
- Barro, Robert J. (1996): Determinants of Growth: A Cross-Country Empirical Study. *NBER Working Paper 5698*, NBER, Cambridge
- Barro, Robert J. – Sala-i-Martin, Xavier (1995): *Economic Growth*. McGraw-Hill, New York

- Bauer, Tamás (1988): Economic reforms within and beyond the state sector. *American Economic Review*, 78:2, pp. 452-456.
- Bauer, Tamás (1991): Reforming or perfecting the economic mechanism. In: Fehér, Ferenc – Arató, Andrew (1991, szerk.): *Crisis and Reform in Eastern Europe*. Transaction Publishers, London, pp. 99-120.
- Benczes, István (2008a): *Trimming the Sails, The Comparative Political Economy of Expansionary Fiscal Consolidations*. CEU Press, Budapest
- Benczes, István (2008b): A költségvetési hiány politikai gazdaságtana. *Közgazdasági Szemle*, 55:3, pp. 218-232.
- Benczes, István (2010): Market reform and fiscal laxity in Communist and post-Communist Hungary: a path-dependent approach. *International Journal of Emerging Markets*, 6:2, pp. 118-131.
- Belka, Marek (2001): Lessons from the Polish transition. In: Blazycza, George – Rapacki, Ryszard (2001, szerk.): *Poland into the new Millennium*. Edward Elgar Publishing Inc., Cheltenham, pp. 13-33.
- Berend, Iván (1990): *The Hungarian Economic Reforms 1953-1988*. Cambridge University Press, Cambridge
- Bod, Péter Ákos (1989): Deregulation and Institution Building. Lessons from the Reforms of the Hungarian Public Sector. *Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas*, 13:1, pp. 110-126.
- Bod, Péter Ákos (1998): The social and economic legacies of direct capital inflows: the case of Hungary. In: Bastian, Jens (1998, szerk.): *The Political Economy of Transition in Central and Eastern Europe*. Ashgate, London
- Bod, Péter Ákos (2007): A 27 uniós országból csak 26 áll jobban nálunk...*Magyar Szemle*, Új folyam 16:1-2.
- Boettke, Peter J. – Coyne, Christopher J. – Leeson, Peter T. (2008): Institutional Stickiness and the New Development Economics. *American Journal of Economics and Sociology*, 67:2, pp. 331-358.

- Bönker, Frank (2006): *The Political Economy of Fiscal Reform in Central-Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham
- Brousseau, Éric – Glachant, Jean-Michel (2008): *New Institutional Economics, A Guidebook*. Cambridge University Press, Cambridge
- Burawoy, Michael – Verdery, Katherine (1999, szerk.): *Uncertain Transition. Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Rowman&Littlefield Publishers Inc., Lanham
- Caporaso, James A. – Levine, David P. (1992): *Theories of Political Economy*. Cambridge University Press, Cambridge
- Cernat, Lucian (2006): *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan, Hampshire
- Clague, Christopher (1997, szerk.): *Institutions and economic growth: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries*. Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Czeglédi, Pál (2005): A társadalmi elemzés szintjei a növekedéstudományban. In: Hámori, Balázs – Czeglédi, Pál – Jankovics, László – Sági Balázs (2005, szerk.): *Paradigm Shift - Information, Knowledge and Innovation in the New Economy. Conference proceedings*. Competitio könyvek, 4. kötet, Debrecen, pp. 267-282.
- Csaba, László (1997): Tranzitológia és/vagy közgazdaságtan. *Közgazdasági Szemle*, 44:11, pp. 1000-1006.
- Csaba, László (1999): A rendszerváltozás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarca? *Közgazdasági Szemle*, 46:1, pp. 1-19.
- Csaba, László (2002): Az átalakulás fejlődéstudománya. *Közgazdasági Szemle*, 49:4, pp. 273-291.
- Csaba, László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Csaba, László (2009a): *Crisis in Economics?* Akadémiai Kiadó, Budapest

- Csaba, László (2009b): A szovjetológiától az új intézményi közgazdaságtanig – töprengések két évtized távlatából. *Közgazdasági Szemle*, 56:9, pp. 749-768.
- De Melo, Martha – Denizer, Cevdet – Gelb, Alan (1996): From Plan to Market. Patterns of Transition. *Policy Research Working Paper 1564*, World Bank Washington DC
- Dewatripont, Mathias – Roland, Gerard (1997): Transition as a process of large scale institutional change. In: Kreps, David M. – Wallis, Kenneth F. (1997, szerk.): *Advances in Economics and Econometrics: Theory and applications*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 240-278.
- Dobler, Constanze (2009): The Impact of Formal and Informal Institutions on Per Capita Income. *Hohenheimer Diskussionsbeiträge 319/2009*, Universität Hohenheim, Stuttgart
- Dunn, Elizabeth C. (2004): *Privatizing Poland, Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Cornell University Press, Ithaca, London
- Easterly, William –Levine, Ross (2001): It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models. *SSRN Working Paper*, <http://ssrn.com/abstract=269108>, Letöltve: 2011. március 2.
- Economist Intelligence Unit (1997a): *Hungary Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (1997b): *Poland Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (1999): *Hungary Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (2001): *Poland Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (2002): *Hungary Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (2007): *Hungary Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (2008a): *Hungary Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (2008b): *Poland Country Profile*. London
- Economist Intelligence Unit (2009a): *Hungary Country Report*. November, London

- Economist Intelligence Unit (2009b): *Poland Country Report*. Szeptember, London
- Economist Intelligence Unit (2011a): *Hungary Country Report*. Június, London
- Economist Intelligence Unit (2011b): *Poland Country Report*. Július, London
- European Bank for Reconstruction and Development (1994): *Transition Report*. EBRD, London
- European Bank for Reconstruction and Development (1995): *Transition Report. Investment and enterprise development*. EBRD, London
- European Bank for Reconstruction and Development (1999): *Transition Report. Ten years of transition*. EBRD, London
- European Bank for Reconstruction and Development (2007): *Transition Report. People in transition*. EBRD, London
- European Bank for Reconstruction and Development (2010): *Transition Report. Recovery and Reform*. EBRD, London
- Eyal, Gil – Szelényi, Iván – Townsley, Eleanor (1998): *Making Capitalism Without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. Verso, New York
- Fabrizio, Stefania – Leigh, Daniel – Mody, Ashoka (2009): *The Second Transition: Eastern Europe in Perspective. IMF Working Paper 09/43*, International Monetary Fund, Washington DC
- Fischer, Stanley – Sahay, Ratna – Végh, Carlos A. (1998): *From Transition to Market, Evidence and Growth Prospects. IMF Working Paper 98/52*, International Monetary Fund, Washington DC
- Fischer, Stanley – Sahay, Ratna (2000): *The Transition Economies After Ten Years. IMF Working Paper 00/30*, International Monetary Fund, Washington DC
- Freedom House (2005): *Nations in Transit 2005*. Freedom House Inc., Washington DC

Freedom House (2010): *Nations in Transit 2010*. Freedom House Inc., Washington DC

Furubotn, Eirik G. – Richter, Rudolf (1991, szerk.): *The New Institutional Economics: A Collection of Articles from the Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Texas A&M University Press, College Station, Texas

Furubotn, Eirik G. – Richter, Rudolf (2005): *Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics*. University of Michigan Press, Michigan

Gedeon, Péter (1992a): Demokrácia és piacgazdaság I. Az iparosodott társadalmak tipológiájához. *Közgazdasági Szemle*, 39:5, pp. 401-424.

Gedeon, Péter (1992b): Demokrácia és piacgazdaság II. A rendszertranszformáció tipológiájához. *Közgazdasági Szemle*, 39:6, pp. 525-537.

Gedeon, Péter (1997): Az átalakulás gazdaságtana és a gazdaságtan átalakulása. A gazdasági rendszerek összehasonlító elméletétől a komparatív politikai gazdaságtanig. *Közgazdasági Szemle*, 44:1, pp. 56-68.

Glaeser, Edward L. – La Porta, Rafael – Lopez-De-Silanes, Florencio – Schleifer, Andrei (2004): Do Institutions Cause Growth? *Journal of Economic Growth*, 9, pp. 271-303.

Gomułka, Stanisław (1992): Polish Economic Reform, 1990-1991: Principles, Policies and Outcomes. *Cambridge Journal of Economics*, 16:3, pp. 355-372.

Government of the Republic of Poland (1994): *Strategy for Poland – course of strategic actions of Polish government for 1994-1997*. Warsaw

Greif, Avner (1994): Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies. *Journal of Political Economy*, 102:5, pp. 912-950.

Greif, Avner (2006): *Institutions and the Path to the Modern Economy*. Cambridge University Press, Cambridge

- Greskovits, Béla (1999): Consolidating Economic Reforms: the Hungarian Experience with Lessons for Poland. *CASE-CEU Working Paper 31*, CASE, Varsó, Budapest
- Groenewegen, John – Spithoven, Antoon – van den Berg, Annette (2010): *Institutional Economics, An Introduction*. Palgrave Macmillan, Hampshire
- Hare, Paul G. (1983): The beginnings of institutional reform in Hungary. *Soviet Studies*, 35:3, pp. 313-330.
- Havrylyshyn, Oleh – Izvorski, Ivailo – van Rooden, Ron (1998): Recovery and growth in transition economies 1990-97: a stylized regression analysis. *IMF Working Paper 98/141*, International Monetary Fund, Washington DC
- Havrylyshyn, Oleh – van Rooden, Ron (2003): Institutions Matter in Transition, But So Do Policies. *Comparative Economic Studies*, 45, pp. 2-24.
- Havrylyshyn, Oleh (2006): *Divergent Paths in Post-Communist Transformation, Capitalism for All or Capitalism for the Few?* Palgrave Macmillan, Hampshire
- Hodgson, Geoffrey M. (1998): The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature*, 36:1, pp. 166-192.
- International Monetary Fund (2009): *Regional Economic Outlook: Europe*. IMF, Washington DC, Október
- Kardos, József – Simándi, Irén (2002, szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Osiris Kiadó, Budapest
- Kaufman, Bruce E. (2007): The institutional economics of John R. Commons: complement and substitute for neoclassical economic theory. *Socio-Economic Review*, 5, pp. 3-45.
- Keman, Hans (2002, szerk.): *Comparative Democratic Politics*. SAGE Publications Ltd., London

- Kiss, János (2005): Az innováció és a technológiai fejlődés elmélete az evolucionista közgazdaságban. *Műhelytanulmány* 59, BCE Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest
- Knack, Stephen – Keefer, Philip (1995): Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7:3, pp. 207-227.
- Knack, Stephen – Keefer, Philip (1997): Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112:4, pp. 1251-1288.
- Kołodko, Grzegorz W. (2004): Transition to a Market System: Gradualism versus Radicalism. *TIGER Working Paper Series 60*, TIGER, Varsó
- Kołodko, Grzegorz W. (2005, szerk.): *The Polish Miracle: Lessons for the Emerging Markets*. Ashgate, Hampshire
- Kołodko, Grzegorz W. (2008): *Wędrujący świat*. Prószyński i S-ka, Varsó
- Kornai, János (1993): Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. *Közgazdasági Szemle*, 40:7-8, pp. 569-599.
- Kornai, János (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (2007): *Társadalmi helyzetkép 2005*. KSH, Budapest
- Lane, Philip R. – Tornell, Aaron (1999): The Voracity Effect. *American Economic Review*, 89:1, pp. 22-46.
- LeDuc, Lawrence – Niemi, Richard G. – Norris, Pippa (2002, szerk.): *Comparing Democracies 2*. SAGE Publications Ltd., London
- Magas, István (1990): Reforms Under Pressure, The Case of Hungary. *Eastern European Quarterly*, 24:1, pp. 65-100.
- Magas, István (2008): Magyarország 4 éve az Európai Unió erős gravitációjában: Új mentalitások és szabályok. In: Blahó, András (2008, szerk.): *Nemzetgazdaság –*

- Integráció – Világgazdaság, BCE Világgazdasági Tanszék, Budapest, pp. 157-170.
- Mauro, Paolo (1995): Corruption and Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 110:3, pp. 681-712.
- Mátyás, Antal (2003): *A modern közgazdaságtan története*. Aula Kiadó, Budapest
- Ménard, Claude – Shirley, Mary M. (2005, szerk.): *Handbook of New Institutional Economics*. Springer, Dordrecht
- Mihályi, Péter (2009): A “washingtoni konszenzus” jelentősége a posztszocialista országok számára. *Competitio*, 8:1, pp. 5-25.
- Muraközy, László (2008): Magyarország felemelkedése és hanyatlása. *Közgazdasági Szemle*, 55:2, pp. 149-168.
- Nagengast, Carole (1991): *Reluctant Socialists, Rural Entrepreneurs. Class, Culture, and the Polish State*. Westview Press, Boulder
- Nelson, Joan M. (2001): The Politics of Pension and Health-Care Reforms in Hungary and Poland. In: Kornai, János – Haggard, Stephan – Kaufman, Robert R. (2001, szerk.): *Reforming the State: Fiscal and Welfare Reform in Post-Socialist Countries*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 235-266.
- North, Douglass Cecil (1981): *Structure and Change in Economic History*. W. W. Norton&Company, New York
- North, Douglass Cecil (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge
- North, Douglass Cecil (1992): The New Institutional Economics and Development. *Washington University Conference paper*, St. Louis, <http://econ2.econ.iastate.edu/tesfatsi/NewInstE.North.pdf>, Letöltve: 2010. július 30.
- North, Douglass Cecil (2005): *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press, Princeton

- OECD (2000a): *OECD Economic Surveys, Hungary*. Paris
- OECD (2000b): *OECD Economic Surveys, Poland*. Paris
- OECD (2002a): *OECD Economic Surveys, Hungary*. Paris
- OECD (2002b): *OECD Economic Surveys, Poland*. Paris
- OECD (2004): *OECD Economic Surveys, Hungary*. Paris
- OECD (2010a): *OECD Economic Surveys, Hungary*. Paris
- OECD (2010b): *OECD Economic Surveys, Poland*. Paris
- Opper, Sonja (2004): The Political Economy of Privatization: Empirical Evidence from Transition Economies. *Kyklos*, 57:4, pp. 559-586.
- Pejovich, Svetozar (2003): Understanding the Transaction Costs of Transition: it's the Culture, Stupid. *Review of Austrian Economics*, 16:4, pp. 347-361.
- Platteau, Jean-Philippe (2000): *Institutions, Social Norms, and Economic Development*. Academic Publishers & Routledge, Harwood
- Putnam, R. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton
- Rodrik, Dani (1999): *Institutions For High-quality Growth. What they are and how to acquire them?* <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/institutions.PDF>, Letöltve: 2009. április 1.
- Rodrik, Dani – Subramanian, Arvind – Trebbi, Francesco (2004): Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 9:2, pp. 131-165.
- Roland, Gerard (2000): *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*. MIT Press, Cambridge
- Sachs, Jeffrey (1994): *Poland's Jump to the Market Economy*. MIT Press, Cambridge

- Slay, Ben (1994): *The Polish Economy: Crisis, Reform, and Transformation*. Princeton University Press, Princeton
- Smyth, Russel (1998): New Institutional Economics in the Post-socialist Transformation Debate. *Journal of Economic Surveys*, 12:4, pp. 361-398.
- Solow, Robert M. (1957): Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*, 39:3, pp. 312-320.
- Stark, David – Bruszt, László (1998): *Postsocialist Pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge University Press, Cambridge
- Svejnar, Jan (2002): Transition Economies: Performance and Challenges. *Journal of Economic Perspectives*, 16:1, pp. 3-28.
- Szczerbiak, Aleks (2001): Polish politics in the new millennium. In: Blazyca, George – Rapacki, Ryszard (2001, szerk.): *Poland into the new Millennium*. Edward Elgar Publishing Inc., Cheltenham, pp. 91-105.
- Szentes, Tamás (2005): *Világ gazdaságtan, Elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest
- Tabellini, Guido (2005): Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. *CESifo Working Paper 1492*, CESifo, München
- Wagener, Hans-Jürgen (1998, szerk.): *Economic Thought in Communist and Post-Communist Europe*. Routledge, London
- Williamson, Claudia R. (2009): Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance. *Public Choice*, 139, pp. 371-387.
- Williamson, John (1990): What Washington Means by Policy Reform. In: *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Peterson Institute for International Economics, Washington DC, <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=486>, Letöltve: 2011. március 4.

Williamson, Oliver E. (2000): The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38:3, pp. 595-613.

Zubek, Radosław (2006): Poland Patterns of Domestic Leadership and EMU Convergence. In: Dyson, Kenneth (2006, szerk.): *Enlarging the Euro-Zone: The Euro and the Transformation of East-Central Europe*. Oxford University Press, Oxford

Felhasznált adatbázisok:

Economist Intelligence Unit Online Database (2011c), Library of Congress Online Database, Washington DC

European Bank for Reconstruction and Development (2011): Economic research and data, <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml#ti>

European Values Study (2011), <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads/>

Heritage Foundation (2011): Index of Economic Freedom Raw Database, <http://www.heritage.org/index/download>

International Monetary Fund (2011): World Economic Outlook Database, Április, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx>

International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2011), <http://www.idea.int/vt/>

Organization for Economic Cooperation and Development Statistics (2011), http://www.oecd.org/document/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html

Országos Választási Iroda, Budapest (2011), <http://www.valasztas.hu/>

United Nations Conference on Trade and Development Statistics (2011), http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_referer=&sCS_ChosenLang=en

A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓK

Könyvfejezet:

- 1) Kozenkow, Judit (2010): Poland country profile 1990-2010. In: Palánkai, Tibor (2010, szerk.): *Tanulmányok az európai integráció témaköréből. Integráció mérése – integrációs profilok. 3. füzet.* (Studies on European Integration), Savaria Press, Szombathely, pp. 209-214.
- 2) Kozenkow, Judit (2009): Merre tart a kelet-közép-európai régió a válság hatására? In: Magas, István (2009, szerk.): *Világgazdasági válság 2008-2009. Diagnózisok és kezelések.* Aula Kiadó, Budapest, pp. 369-387.
- 3) Kozenkow, Judit (2009): Az Európai Unió bővítésének hatása a kelet-közép-európai országok politikai viszonyaira. In: Bóka, Éva (2009, szerk.): *Európa újragondolása, 2009.* Grotius E-Könyvtár, pp. 23-33.

Referált szakmai folyóirat:

- 4) Kozenkow, Judit (2011): New Institutional Economics: Foundations and Latest Trends. *Society and Economy*, Online Preview, megjelenés: December
- 5) Kozenkow, Judit (2011): Merre tart az új intézményi közgazdaságtan? (Összefoglaló a Douglass C. North tiszteletére St. Louisban 2010. november 4. és 6. között rendezett konferenciáról). *Közgazdasági Szemle*, 58:2, pp. 190-194.
- 6) Kozenkow, Judit (2010): A szocializmus és rendszerváltás tanulságai a jelen számára. Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás – Nyolc tanulmány című könyvéről. *Competitio*, 9:2, pp. 152-156.

Egyéb folyóirat:

- 7) Kozenkow, Judit (2010): A mainstream és az új intézményi közgazdaságtan versenye a posztoszocialista térségben. *Grotius*, November